

HUMAN FORUM 2016

HUMAN FORUM 2016

DISKUSÉ FÓRUM O DEMOKRACII A ĽUDSKÝCH PRÁVACH

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie

 ELIANUM

BANSKÁ BYSTRICA
2016

Editorky: Mgr. Jarmila Androvičová, PhD.
PhDr. Martina Bolečeková, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Ján Liďák, CSc.
prof. PhDr. Peter Terem, PhD.

Za obsahovú a jazykovú stránku sú zodpovední autori príspevkov.

BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Banská Bystrica, 2016

ISBN 978-80-557-1208-6

Obsah

ÚVOD	4
Prvá časť: Príčiny, prejavy a nástroje eliminácie radikalizmu a pravicového extrémizmu	
AXIOLOGICKÉ SÚRADNICE INTEGRITY MULTIHODNOTOVÉHO SVETA	7
Daniela Škutová	
VÝZNAM ĽUDSKÝCH PRÁV V DEMOKRATICKEJ SPOLOČNOSTI A PRÍNOS MEDZINÁRODNÝCH MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ K ICH PRESADZOVANIU A OCHRANE	17
Tímea Lazorčáková	
NOVÉ PRÁVNE A INŠITUCIONÁLNE NÁSTROJE POTLÁČANIA EXTRÉMIZMU NA SLOVENSKU	30
Peter Rosputinský	
ZÁKLADNÉ PRÁVO NA ÚČINNÚ SÚDNU OCHRANU V PRÁVE EURÓPSKEJ ÚNIE	40
Dominika Becková	
OCHRANA ZDRAVIA V KONTEXTE ĽUDSKÝCH PRÁV	53
Katarína Ševcová	
ĽUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ A PRÁVO NA SÚKROMIE VO SVETLE PRACOVNÉHO PRÁVA	59
Lucia Petríková	
Druhá časť: Kritické myšlenie a vzdelávanie ako nástroj predchádzania radikalizmu a extrémizmu	
VÝZNAM OBČIANSKEHO VZDELÁVANIA DOSPELÝCH VO VZŤAHU K SÚČASNÝM SPOLOČENSKÝM JAVOM	67
Michaela Sládkayová, Miroslav Krystoň	
ĽUDSKÉ PRÁVA V ŠKOLSKEJ EDUKÁCII	73
Katarína Čižmárová	
THE APPLICATION OF THE PAULIAN FRAMEWORK OF CRITICAL THINKING TO HUMAN RIGHTS EDUCATION AT THE TERTIARY LEVEL	89
Mária Badinská, Frances Mary Bathgate	
ÚVOD DO TÉMY „DIALÓG AKO EFEKTÍVNY NÁSTROJ RIEŠENIA SÚČASNÝCH SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV“	102
Soňa Kariková	
VÝSKYT A PRÍČINY VZNIKU ŠIKANOVANIA V ZÁKLADNÝCH A STREDNÝCH ŠKOLÁCH	110
Július Grňa	

ÚVOD

V dňoch 7. – 8. decembra 2016 sa v Banskej Bystrici konal v poradí už 3. ročník podujatia HUMAN FORUM, ktoré spoločne organizovali Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, občianska platforma Nie v našom meste! a občianske združenie Centrum komunitného organizovania. Súčasťou viacúrovňového podujatia, zameraného na tému ľudských práv a demokracie, bola okrem diskusií, workshopov a kultúrnych podujatí aj vedecká konferencia, ktorá sa konala na pôde FPVaMV UMB v Banskej Bystrici.

Už od vzniku podujatia HUMAN FORUM je jedným z jeho hlavných cieľov prepájať akademickú obec s občanmi, najmä tými aktívnymi, ktorí sa rôznymi spôsobmi angažujú vo verejnom živote mesta, regiónu, krajiny. Akademici sú teda prizývaní k účasti na tomto podujatí jednak preto, aby svojimi poznatkami a skúsenosťami obohatili a zobjektivizovali pohľad na témy, ktorými sa podujatie HUMAN FORUM zaobráva a aby na základe vedeckých poznatkov prispievali k návrhom riešení vážnych celospoločenských problémov; na druhej strane, prepojenie akademickej a občianskej sféry sa dá chápať aj ako otvorená možnosť pre akademikov prestupovať z jednej úrovne do druhej, a teda uchopiť svoju rolu verejne angažovaného intelektuála, intelektuálky. Táto angažovanosť sa môže v budúcnosti prejavíť pri výbere tém výskumu, spôsobov prezentácie výsledkov výskumu, či akýmkoľvek iným spôsobom. Všetci prispievatelia a účastníci podujatia HUMAN FORUM teda zároveň ovplyvňujú to, ako sa úloha prepojenia akademickej a občianskej sféry bude ďalej vyvíjať a aké výsledky to prinesie.

Aktuálny ročník medzinárodného diskusného fóra o demokracii a ľudských právach bol v rámci vedeckej časti konferencie rozdelený do troch sekcií: „Príčiny, prejavy a nástroje eliminácie radikalizmu a pravicového extrémizmu“, „Právne nástroje ochrany ľudských práv“ a „Kritické myslenie a vzdelávanie ako nástroj predchádzania radikalizmu a extrémizmu“. Príspevky, ktoré na ňom odzneli z úst odborníkov a odborníčok, predstavujeme v tomto zborníku. Daniela Škutová sa vo svojom príspevku zamýšľa nad hodnotami v súčasnom svete, rieši otázku absencie jasných hodnotových súradníc a otázku tolerancie v súčasnom „multihodnotovom“ svete. Tímea Lazorčáková sa venuje úlohe medzinárodných mimovládnych organizácií pri presadzovaní a ochrane ľudských práv. Predstavuje právny rámec pôsobenia mimovládnych organizácií, ale aj konkrétné rozmanité aktivity, ktoré vo svete realizujú. Peter Rosputinský analyzuje nové právne a inštitucionálne nástroje potláčania extrémizmu na Slovensku. Dominika Becková sa zamýšľa nad základným právom na účinnú súdnu ochranu v práve Európskej únie a za týmto účelom analyzuje judikatúru Súdneho dvora Európskej únie. Lucia Petríková predstavuje komplikovaný problém definovania pojmu ľudskej dôstojnosti a práva na súkromie, ktoré rieši najmä vo svetle pracovného práva.

V časti „Kritické myslenie a vzdelávanie ako nástroj predchádzania radikalizmu a extrémizmu“ sa Michaela Sládkayová a Miroslav Krystoň zamýšľajú nad významom občianskeho vzdelávania dospelých vo vzťahu k súčasným spoločenským javom. Predstavujú aktuálne trendy v oblasti občianskeho vzdelávania dospelých a poukazujú naň ako na nástroj, ktorý pri správnej realizácii môže byť efektívny pri eliminácii rôznych negatívnych spoločenských javov. Katarína Čižmárová sa venuje problematike výchovy

k ľudským právam v školskom prostredí, napríklad tzv. multikultúrnej výchovy ako nástroja prevencie a eliminácie negatívnych postojov, etnocentrizmu, nacionalizmu a ľudskoprávnej výchove ako súčasti etickej výchovy. Mária Badinská a Frances Mary Bathgate predstavujú možnosti aplikácie konceptu kritického myslenia Richarda Paula na vzdelávanie k ľudským právam v oblasti terciárneho vzdelávania. Soňa Kariková sa zaujíma o úlohu dialógu ako nástroja riešenia problémov v súčasnom svete. Július Grňa rieši špecifický problém výskytu a príčin šikanovania na základných a stredných školách.

Všetky príspevky súvisia s problematikou ľudských práv a problémom ich napĺňania v komplikovaných podmienkach súčasnosti. Zamýšľajú sa nad aktuálnym spoločenským a politickým nastavením našej spoločnosti a pnutiami či rôznymi kontroverziami, ktoré spôsobujú, že otázky ľudských práv sú stále predmetom politického súperenia a rozhodne nie sú niečím samozrejmým v rovine ich uznania a aplikovania do praxe. Významná časť príspevkov sa venuje právnym nástrojom ukotvenia ľudských práv, a teda problému reálnej vymožiteľnosti týchto práv z pohľadu spoločnosti i tých konkrétnych osôb, ktorých práva boli nejakým spôsobom dotknuté či porušené. Ďalšia časť príspevkov sa potom venuje problematike výchovy a vzdelávania a otázke, ako a čo sa dá spraviť pre to, aby celý nás výchovný a vzdelávací systém dokázal vytvoriť podmienky pre taký osobnostný rozvoj členov našej spoločnosti, ktorého integrálnou súčasťou bude uvedomovanie si vlastnej spoločenskej zodpovednosti, významu a hodnoty rozmanitosti a potreby tolerancie v súčasných multikultúrnych spoločnostiach. Je pravdepodobné, že v rámci limitovaných možností našej konferencie i tejto publikácie sa nám podarilo viaceré otázky skôr otvoriť ako uspokojivo zodpovedať, ale veríme, že pre nikoho z nás sa týmto záujem o problematiku ľudských práv nekončí a budeme ďalej, či už prostredníctvom ďalších ročníkov podujatia HUMAN FORUM, alebo akýmkoľvek iným spôsobom, hľadať možnosti riešení smerom k tolerantnejšej a spravodlivejšej spoločnosti.

Editorky

Prvá časť

**Príčiny, prejavy a nástroje eliminácie radikalizmu
a pravicového extrémizmu**

AXIOLOGICKÉ SÚRADNICE INTEGRITY MULTIHODNOTOVÉHO SVETA

Daniela Škutová

Abstrakt

Cieľom príspevku je riešenie rozporu hodnôt teórie a praxe, ktorý sa týka relatívnej, absolútnej a univerzálnej multihodnotovej reality v súčasnom antihodnotovom svete. Prvá časť príspevku má teoretický rámec. Vychádza z definičného jadra súčasného axiologického skúmania (konceptuálny rámec hodnotovej problematiky v politologickom diskurze). Zameriava sa na význam hodnôt v individuálnom a globálnom kontexte. V druhej časti príspevok reflekтуje možnosti riešenia krízy hodnôt stanovením podmienok pre rozvoj hodnotového európskeho spoločenstva slobodných osôb a skúma, ako má byť zabezpečená interakcia v axiologických súradničiach v záujme zachovania rozmanitosti hodnôt.

Abstract

The aim of this contribution is the unravelling of the values of theory and practice, which relates to the relative, absolute and universal multi-value reality in today's anti-value world. The first part of this contribution has a theoretical framework. It stems from the defined core of the current axiological research (the conceptual framework of the issues of value in political science discourse). It focuses on the importance of values in the individual and global context. The second part of this contribution reflects on the possibilities to solve the crisis of values by determining the conditions for the development of values of a European community of free individuals and examines how the interaction in axiological coordinates should be ensured in order to maintain the diversity of values.

Kľúčové slová: hodnoty, axiológia, kríza hodnôt

Key words: values, axiology, crisis of values

Úvod

Moderná axiológia zohľadnila osobitosti hodnôt v jednotlivých vedných odboroch. Zatiaľ čo na konci 19. storočia dominovala téza novokantovcov, že hodnoty nejestvujú, ale platia, v 20. storočí došlo k rozvoju chápania hodnoty prostredníctvom filozofického uchopenia vnútorného obsahu hodnôt. A. N. Whitehead v diele *Veda a moderný svet* poukázal na problém vnútornej reality hodnoty otázkou, či môže byť hodnotou čokoľvek, čím zvýznamnil hodnotu pre človeka v jeho statuse hodnotenia. Klasik slovenskej axiológie M. Váross vníma hodnotu vo vzťahových štruktúrach a definuje ju ako kvalitu funkcie, meranú (zisťovanú) adekvátnou normou (Váross, 1969). Hodnota závisí od vlastností objektu, nadobúda svoj hodnotový status až v poli činností. Pragmatik a behaviorista Ch. Morris uvádza model hodnotového poľa, vnímané ako sieť vzťahov (Morris, 1976). Hodnotové pole je synergické. Každá hodnota v ňom súvisí s ostatnými hodnotami a nadobúda svoju kvalitu.

V axiológii sa stretávame s pokusmi definovať hodnotu ako akýsi špecifický význam. Symbolická činnosť človeka reflektovaná na začiatku 20. storočia Cassirerom sa stala na konci tohto istého storočia splneným proroctvom. Virtuálna realita sa zhmotnila v predmete aktuálneho hodnotenia, čím dochádza k prelínaniu, až splývaniu hodnôt a významov. Ocitáme sa v multihodnotovej realite ako dôsledku skrytých a nepovšimnutých prejavov súčasnej krízy. A preto rozlišovanie osobitosti vecných a významových hodnôt má pre konkrétnе oceňovanie medzi konaním a hodnotením svoj význam.

Klarifikácia hodnotových vzťahov v dnešnej pluralistickej spoločnosti predpokladá preknanie bariér v komunikácii. Jaspers, Heidegger, Habermas považovali vek komunikácie za možnosť modifikácie vzťahov. Súčasnosť však odhaluje oveľa zložitejšie dôsledky v rámci rozvíjajúcich sa multikulturalistických tendencií. Kultúrna transcendencia v globálnom chápání má oveľa zložitejšiu štruktúru ako by sa zohľadnením civilizačného pokroku zdalo naplnenie vízie slobodnej a hlavne hodnotnej spoločnosti. Existujúci hodnotový pluralizmus má zmysel do tej miery, akou prispieva k spájaniu rozdielnych hodnôt a umožňuje tým rozvoj spoločných univerzálnych hodnôt (Brožík, 2007). Zdá sa, že filozoficko-axiologická pozícia nepotrebuje ideologicko-politicke podnety. Čo si však uvedomuje ako dôsledok súčasnej krízy je aj fakt, že axiologická pozícia môže mať vážne dôsledky zvlášť v politike a morálke.

Súčasná kríza človeka a prírody umožnila prienik antihodnotového statusu človeka vo svete. Zbytočnosť hodnôt, ich hrubá devalvácia materiálnym konzumom posunula hodnotové pole k radikálнемu odmietaniu tradičných vzorov žitia, alebo k až ich extrémnemu presadzovaniu. Súčasnosť sa vyznačuje prejavom opozície voči hodnotovým vzorom. Na druhej strane jedným z hlavných prejavov spoločenských a politických vzťahov je fundamentálna hodnotová polarita. V tomto smere možno badať aj problém samotnej vedy. Filozofická axiológiu nepostrehla existujúce protismerné prúdy vývoja niektorých hodnôt kultúry voči niektorým hodnotám života a prírody. Dôsledkom vývoja kultúry sa stali úspešné akty na poli racionálne vedenej politiky a táto zahľadenosť kultúry si neuvedomila, že speje ku kríze.

Cieľom príspevku je reflexia vnímania hodnôt vo filozofickom a etickom kontexte teoretických a potenciálnych praktických pozícií, pričom sledujeme ich adekvatnosť pluralistickeho multihodnotového obsahu. Deriváty hodnôt predpokladajú ich pozitívnu konotáciu ďalšieho pôsobenia v procese zmeny, ale syndrómom dnešnej doby je určitá kadencia hodnotovej devalvácie, ktorá sa prejavuje akcentovaním antihodnotových nielen pozícií, ale aj samotného presadzovania foriem bezhodnotového nihilizmu. Pri zohľadnení problému hodnôt v súčasnom svete je potrebné preskúmať ich definičný rámec, pozičný rámec hodnôt ukotvený v problematicom rámci súčasnej krízy a poukázať na morálne paradoxy dnešnej doby. Príspevok súčasnej politickej filozofie s odvolaním sa na už klasické práce politických mysliteľov vykazuje možné perspektívy riešenia problému hodnôt v sociálno-politickej realite.

1 Definičné hranice hodnôt

Závislosť človeka od vlastného hodnotového prostredia evidovali spoločenskí vedci, zvlášť sociológovia, psychológovia a filozofi. Hodnotová problematika má podobu konceptualizácie maximálne žiaducich hodnôt, resp. vízií. Vízia je celkom reálna, konkrétna, konceptuálna hodnota, vyznačujúca sa vysokou valenciou a motivačnou účinnosťou. Naviac, umožňuje merať kvality konkrétnych funkcií než akýkoľvek abstraktný imperatív. Podľa prof. V. Brožíka pozornosť vzbudzujú všetky hodnotové normy, ktoré sú v súčasnosti v pozícii globálne platných pravidiel. Podľa neho, „*celkom prirodzene váhame a odkladáme nielen možné, riskantné riešenia, ale ukladáme si rezervy a moratória na bádanie a výskum aj v oblastiach, ktoré boli morálke či politike vzdialené...* Pritom osvetenci ešte považovali také moratóriá za jeden z najhorších prejavov stredovekého tmárstva“ (Brožík, 2003, s. 18). A práve pri riešení problémov tohto sveta by mala pomáhať axiológia, lebo hodnoty sú menovateľom prírodného a spoločenského jestvovania. Hodnota však predstavuje viac ako súhrnný pojem, normu, alebo vlastnosť javov. Hodnota je aj všeobecne chápaná filozofická kategória. V politickej filozofii nachádza hodnota a osobitne politická hodnota svoje nezastupiteľné miesto v tvorbe politiky. Príčinou problematizácie hodnôt je aj historicky skonštruovaný spôsob diferenciácie hodnôt.

Skutočná cena nášho uvažovania a konania sa odvíja od hodnoty. Veci dostávajú hodnotu a zmysel vo vzťahu k okolnosti podľa toho, ako môžu byť užitočné. Vždy sa pýtame na to, čo hodnotu má a čo nie. To, čo hodnotu nemá, odmietame kvôli vlastnému duševnému znehodnoteniu. Snaha človeka objaviť zmysel vlastnej existencie sa vytvára vo vzťahu k hodnotám. Život človeka považujeme za zmysluplný vtedy, keď ciele žitia nadobudli svoj hodnotový obsah. Počnúc narodením sme konfrontovaní so svetom, v ktorom žijeme, odpovedami na otázky, k čomu smerujeme a čo by sme chceli, hľadaním rozumnej argumentácie pre to, čo preto ideme robiť. Rovnako zložité ako tieto otázky sú odpovede príliš zložitého života človeka k naplneniu hodnôt. Výrazne pocítovaná strata hodnôt ako aj vyhasínanie citov je sprievodným znakom dneška. Ľudia konzumujú predkladané hodnoty s očakávaním okamžitého naplnenia túžob. Hodnoty boli jednotlivcami sprivatizované ako individuálne vlastníctvo vo sfére slobody, zatiaľ čo spoločenské hodnoty umľchal silne akcentovaný politický apel na ich ukradnutú prázdnú poplatnosť. Ľudia nestratili hodnoty, ale vieru v hodnotový zmysel. Ironická projekcia morálnej sily hodnôt pomaly slabne, naproti tomu však silnie požiadavka bazálnych hodnotových istôt. Človek dneška sa ocitá v paradoxnej situácii: čím je svet rozmanitejší vo svojej multihodnotovosti, tým ľahšie môže podlahnúť hodnotovej pasci. Neurčité hranice a nejasné hodnotové relácie vedú k neochote pravdivo zachytiť a obsiahnuť hodnotovú kvalitu. Multihodnotový svet vedie k antihodnotovosti, odmietnutiu až popretiu nielen tradičných ale aj hodnôt vôbec. Je dokázateľné, že medzi sebou nebojujú kultúry, ale ľudia. Netolerantné správanie nekorešponduje s dialógom, dochádza k zamieňaniu faktov a hodnôt. Podľa F. Mayera západ je v úpadku preto, lebo sloboda upadla spolu s cnosťami. Sloboda sa ale dá obhájiť na existencii tradičných hodnôt. Ľudí ale na rozdiel od dobrého štýlu vládnutia sloboda neuspokojuje. (Mayer, 2003)

Orientácia na multihodnotový svet sa stáva jediným udržateľným základom v rýchlo sa meniacej globálnej skutočnosti. Hodnota je komplexný multifaktoriálny jav. Súčasnosť sa vyznačuje prejavom opozície voči hodnotovým vzorom. Globálne ale aj osobné hodnoty vo vzťahu s udržateľnosťou základných a komplementárnych systémov stanovujú axiologické súradnice pre obnovu integrity individuálneho ja, prerusenej rýchlym tempom moderného života a prekonaním sociálnej segregácie so zachovaním rozmanitosti nových foriem komunikácie. Antihodnoty ako deriváty hodnotovej deformácie sú potenciálom a aj odzrkadlením drastického znecitlivenia, čím sa prezentované hodnoty povyšujú nad tradičné uznávané hodnoty. Otázka voľby medzi hodnotami, resp. hodnotnosťou a antihodnotosťou poukazuje na to, že každá hodnota podlieha zmenám. To, čo bolo správne nedávno, neznamená, že je platné aj dnes. Dostatočné rozpracovanie problematiky morálnej dilemy však nie je navždy platným modelom a jej hranice sa posúvajú. Ako prejav súčasnej antihodnotnosti vo svete je ľahostajnosť voči aktuálnym výzvam spoločnosti a v nej sa najviac prejavujúca ľahostajnosť voči pravde. Naša neochota pravdivo opísť povahu reality znamená, že mlčaním iba posilňujeme nejasné hranice medzi pravdou a lžou. Problém voľby sa bezprostredne dotýka rozvoja osobnostných črt človeka. Štúdium moderných hodnôt ako objektu výskumu poukázal na odhaľovanie morálnych konfliktov v aplikácii ontologickeho a univerzálnego syntetického prístupu. Na rozdiel od ľudskej bytosti ako konceptuálneho a cieľového objektu s konštrukciou novej kvality ľudskej osobnosti dokladá univerzalistický prístup funkčnosť, interakciu a vzájomnú konektivitu existencie rôznych modelov, schém, štruktúry kultúrno-informačného priestoru. Pre štúdium hodnôt a hodnotovej orientácie sú nevyhnutné synchrónne a diachrónne metódy, nakoľko hodnoty sú spoločensky determinované.

2 Axiologické súradnice riešenia súčasnej krízy

E. Morin patrí k popredným súčasným kritikom európskej spoločnosti a kultúry. Konštatoval vyčerpanosť a vyprázdenosť hodnotových orientácií Európanov, ktoré dáva do vzťahu s nárastom krízových javov. Navrhol sedem reforiem založených na predpoklade, že komplexné reformy si vyžadujú aj komplexné myslenie (Morin, 2008). Popri ekonomickej, sociálnej, politickej, etickej, znalostnej, zohrávajú svoju úlohu aj reforma vzdelávania a reforma spôsobu života. Sedem reforiem sa vyznačuje koncepciou celoplaneárnej politiky s politikou planetárnej kultúrnej symbiózy, pričom bazálnou hodnotou je obnova politiky humanity a civilizácie. Najdôležitejšiu časť reforiem predstavuje reforma morálky a poznania. Novú etiku založenú na medzikultúrnej tolerancii podmieňuje schopnosť komplexného internacionalizovaného myslenia.

Výchova ku kritickému mysleniu podporuje reciproitu a transdisciplinaritu a v oblasti politiky pomáha upevňovať jej kultúru. Morinov koncept je žiaduci aj pri obnove hodnotového vzdelávania. Na úrovni vzdelávania pozorujeme stret starých a nových hodnôt. Starý európsky vzdelávací model založený na znalosti istej sumy vedomostí, poznania klasických teórií spolu s myšlienkovou dedičstvom kultúry bol odmietnutý. Integrujúci a globalizujúci svet predložil nový koncept: emancipáciu od starého dedičstva, medzigeneračný vzťah bol vymedzený rámcom slobodného človeka, kde sa predávalo

a kreovalo poznanie nezaťažené autoritou a tradíciou. Tento posun viedol k strate hodnôt. Vďaka úsiliu o oslobodenie stratilo zmysel aj samotné vzdelávanie. Slová J. Rupnika „emancipácia od historického dedičstva“, vyvažuje optimistický variant R. Scrutona, ktorý sa vyjadruje o vzdelaní ako o duši spoločnosti, hoci obaja a ďalší dospevajú k poznaniu, že bez vlastných meradiel kvality vzdelanie nedokáže obohatiť hodnotami. Autorita a jej skutočný zdroj predstavuje samotný problém, od ktorého sa odvíja aj autonómia inštitúcie. Škola sa stáva nevďačným adresátom prejavov akejkoľvek nespokojnosti s uplatňovaním autority štátu. Hodnoty z hľadiska autonómie školy sú skôr odpoveďou na vonkajšie prostredie ako podriadenie sa tlaku vonkajšieho prostredia. hodnoty vzdelania nemožno redukovať na ideál. V snahe chrániť inštitúcie nám však uniká skutočná hĺbka vzdelania. Zvnútornenie vlastnej hodnotovej precíznosti, identifikácia s filozofickým konštatovaním, že tam, kde je univerzita napísaná vonku na budove, by mala byť univerzitou aj vo vnútri. Aktívna participácia občanov znamená aj hodnotu informovaných a zorientovaných občanov. Pre nich je s určitou podporou akademického prostredia priestor pre kultivovanie aktuálneho rámca hodnôt.

Základnou otázkou súčasného života človeka a spoločnosti, resp. univerzálne platným hodnotovým problémom je odpoveď na otázku: Prečo je ľažké byť šťastný? Odpoveď je pritom triviálna: vyžaduje si to zbavenie sa vlastného egoizmu. Stav deegoizácie je pritom stavom rozpustenosti, ktorého výsledkom je ekonomika žičlivosti – synkriticizmus. Anegoita stála aj pri zrode formulovaných hodnôt západnej euroatlantickej civilizácie. Kritický rozum, sloboda, zodpovednosť, tolerancia sú nepostrádateľné pre integrovanie spoločnosti, ako aj pre nastávajúcu formu kultúrneho a politického univerzalizmu. Integrácia v záujme inkluzie a následnej politiky uznania v rozvoji ideí občianstva nadobudla univerzálny charakter. Praktické kroky naplnenia filozofických a axiologických súradníc súčasných hodnôt smerujú k politickým a právnym osobitostiam, ako zosúladiť právne systémy krajín sveta, ako zabezpečiť sociálnu spravodlivosť v distributívnom modeli univerzalizmu.

3 Morálne paradoxy hodnotových súradníc

Ak vychádzame z praktických potrieb aplikácie morálnych univerzálne platných pluralitných hodnôt s úsilím o zabezpečenie kontinuálneho vývoja, je dôležité racionálne zdôvodnenie predložených argumentov, pričom rozlišovanie dobrých od zlých úsudkov, omylov od paradoxov. Paradoxy na rozdiel od nesprávnych záverov obsahujú zdánivo spoľahlivé argumenty a smerujú k protikladným až neprijateľným záverom. Paradoxy si vyžadujú filozofickú pozornosť, vzhľadom na nejasnosti v našich úvahách. Niektoré paradoxy sa zdajú do dnešných dní neriešiteľné a v predmetnej diskusii preukazujú význam hodnotového aspektu platných zákonitostí nielen vo svete ale aj v samotnej vede. (Dupré, 2011)

Paradox predpovede v politickej vede je najočividnejší. Zjavne bezchybná línia uvažovania možných scenárov vývoja v porovnaní napr. s prírodnými vedami je vystavená oveľa väčšej náklonnosti k nesprávnym záverom, pretože niekedy nejestvuje spôsob, ako sa vyhnúť záveru a v opäťovnom preskúmaní predchádzajúcich názorov dochádza

častejšie k omylom v uvažovaní. O to zložitejšie je definitívne hodnotiace stanovisko požadované v rýchлом sledu vyjadrení politológov alebo analytikov v hodnotení súčasnej spoločensko-politickej situácie. Weberov postulát slobody hodnotenia požaduje nielen sledovanie vyšších princípov a noriem, ale predovšetkým uvažovanie subjektov o dôsledkoch svojho konania a o prevzatí zodpovednosti za tieto dôsledky. Pokiaľ sledujeme morálne stanovisko, v kontraste k zodpovednosti stojí zmýšľanie ako normatívna a situačná teória, vychádzajúca z určitého univerzálného platného princípu. Subjektívne zmýšľanie je subjektom zamýšľané konanie, bez ohľadu na dôsledky rozhodnutia. I. Kant v princípe kategorického imperatívu nachádza definitívneho arbitra našich činov. Z hľadiska etiky cnosti sme podriadení morálke a určitým hodnotám, podľa etiky povinnosti konáme z presvedčenia, ktoré sa dá racionálne odôvodniť a z hľadiska etiky zodpovednosti inklinujeme k svedomitému kreovaniu hodnôt hodnotových hraníc, napokoľko sme sami projektantmi vlastnej budúcnosti.

Existencia rozporov poukazuje na fakt, že zložitosť filozofickej argumentácie vyžaduje zrozumiteľnosť a presnosť vyjadrovania. B. Russell a následne G. Frege prenesli z matematickej oblasti logickú argumentáciu do filozofie. Analogicky sa dá chápať problém samočlenstva množín v zmysle politického spoločenstva ako množiny, resp. aké je usporiadanie Európskej únie. Paradox na spôsob hlavolamu označovaného ako „paradox holiča“ v skutočnosti nespočíva v jeho obsahu, ale forme. Po udalostiach za poslednú dekádu, ktoré sa podpisali na finančnej a migračnej kríze, ako aj očakávanými globálnymi zmenami v dôsledku politických, sociálnych, ekologických dôsledkov vytvára existencia rozporov určitý paradox: za predpokladu, že žiadny výrok nemôže byť dokázaný na základe rozporu vyplýva, že dôkaz, ak nie je nevyhnutne neplatný, by nemal byť vyhlásený za platný. Kľúč k tomuto riešeniu spočíva v zavedení primeraných obmedzení týkajúcich sa princípov spravujúcich členstvo množiny, resp. ak uvažujeme o politických otázkach, máme na mysli konkrétné členstvo v politickom spoločenstve.

Už staroveký grécky logik Eubulidos z Milétu sa pokúsil riešiť *paradox sorites*, ktorý by sme mohli označiť aj ako paradox hraníc. Označovaný aj ako paradox kopy piesku znamená, že 1,2,3, atď. zrnká piesku netvoria kopu, lebo ak 2 zrnká netvoria kopu, ani 3 zrnká ju netvoria; potom ani 100 000 zrniek piesku netvorí kopu, lebo predtým ani 99 999 zrniek netvorilo kopu. Problém vágnosti poukazuje na chybu v argumentácii. Starý problém je možné pozorovať v nových riešeniacach sociálno-politickej aktuálnych fenoménov. V niektorých otázkach jednoducho nejestvuje jasný konsenzus, ako nejakú situáciu vyriešiť čo najlepšie, pričom sa zvolilo niekoľko rôznych postupov. Riešenie je možné za predpokladu určenia si hraníc, kde sa presne nachádza deliaca línia medzi kopou a nekopou. Keďže však táto hranica môže byť relatívne pohyblivá, podľa L. Zadeha so stúpajúcou zložitosťou strácajú presné výpovede zmysel a zmysluplné výpovede strácajú presnosť. Omyl tejto analýzy spočíva v tom, že prechod z kopy do nekopy je kontinuálny a preto nemožno hovoriť o nejakom presnom bode zmeny. V podstate teda nejde o kopu, ale o kvalitatívne vlastnosti – hodnoty, ktoré z dôležitých protikladov vytvárajú prípustné len dve hodnoty pravdivosti. Logika pripúšťa len pravdivosť alebo nepravdivosť každého výroku, ale ak má logika zahŕňať úplný rozsah a zložitosť prirodzeného jazyka, musí byť

tradičná logika prekonaná. Termín vágnosti preukázal posun od tradičnej k fuzzy logike (L. Zadeh) a k ďalším modelom viachodnotových logík.

Snaha človeka objasniť zmysel vlastnej existencie cez vytváranie vzťahu k hodnotám viedla v druhej polovici 20. storočia k diskusiám o spravodlivej spoločnosti, ktoré sa stali základom dominantnej liberálnej paradigmy a dodnes tvoria bazálne východiská riešenia sociálno-politickej problémov z pozície politickej filozofie. Tradičný utilitaristický prístup sledoval v spoločnosti dosiahnutie najvyššieho čistého zisku úžitku, čo znamenalo oprávnenosť bez ohľadu na stratu. Ako protiklad utilitarizmu rawlsovská teória spravodlivosti výrazne prispela k diskusii o sociálnej spravodlivosti a rovnosti. Podstatou teórie J. Rawlsa je princíp rozdielnosti, Podľa neho možno v spoločnosti oprávniť ich členov k tomu, aby sa mali lepšie. Dynamika ľudských spoločností je súčasťou zložitá, ale je možné logicky predpokladať ich stabilnosť ako klíč k spravodlivosti. Ak členovia spoločnosti dodržiavajú pravidlá, ktoré držia spoločnosť pokope a veria v spravodlivosť takejto spoločnosti potom je logické, že ľudia si musia osvojiť princíp rozdielnosti. Ekonomicke opatrenia, ktoré zlepšujú pozíciu bohatých, majú viesť k zmene pozície biednych, inak nebudú pokladané za spravodlivé. Nerovnosť je spravodlivá len vtedy, keď z nej profituje každý, inak by mala prevládať rovnosť.

Praktické dôsledky v zmysle určitej rationality nemusia viesť k najlepšiemu výsledku pre daného človeka alebo aj iných členov spoločnosti. Štát ako garant práv svojich občanov si berie na seba privilégium trestajúceho a utvára filozofickú diskusiu a etický problém o oprávnení trestu. Základ morálneho myslenia tvorí názor, že ľudia by mali dostať to, čo si zaslúžia. Rovnako, ako by mali dostať adekvátnu trest za previnenie, je úžitok z toho, ak sa budú správať dobre. V diskusii o etických otázkach sa problém oprávnenosti trestu vzťahuje na konzervativistickú a deontologickú líniu: podľa konzervativizmu, resp. utilitaristov ako J. Bentham sú prospešné dôsledky vyplývajúce z potrestania previnilcov, zatiaľ čo deontologické teórie rozvinuté Kantom zastávajú názor, že trest je v podstate dobrý ako sám cieľ o sebe. V praxi je možné poskytnúť negatívne príklady, preukazujúce neadekvátnosť akéhokoľvek jednotlivého utilitaristického oprávnenia trestu. Bentham tvrdil, že každý trest je sám o sebe zlý, pokiaľ však zohľadníme deontologické hľadisko, v ktorom sa činy vnímajú ako správne a nesprávne samy o sebe s vnútornou hodnotou vo svojej vlastnej správnosti, potom deontologisti vedení povinnosťou morálky opodstatnili neoceniteľnú hodnotu vlastnej mrvnej činnosti človeka s rozšírovaním tohto hľadiska na činnosť druhých. V podstate je to poznanie o tom, že existujú základné práva, ktoré prináležia ľuďom na základe ich ľudskosti a ktoré nemôžu byť zrušené ani porušované.

Jednou z najzákladnejších požiadaviek sociálnej spravodlivosti je, aby sa s ľuďmi zaobchádzalo nezaujato, aby veci, ktoré človek nemôže ovplyvniť, určovali naše hodnotiace stanovisko. Morálne hranice zohrávajú v súčasnom liberalnom myслení závažný problém pre samotný liberalizmus. Ako sa zachovať v situácii nedostatkov, ktoré spôsobujú existenčné ohrozenie? Tomu, čo je pre život potrebné, sa ľudia učia. Je to umenie mierového a humánneho spolunažívania, akceptovanie rozličnosti, inakosti, spolupatričnosti.

Záver: Ako tolerantne a s rešpektom brániť hodnoty tolerancie a rešpektu?

Súčasné prejavy intolerancie sú produktom vzdialenej minulosti. S odvolaním sa na vlastnú európsku tradíciu je možné vystopovať najmä v krízových obdobiach prejavy založené na iracionalizme a neznášanlivosti. V súčasnosti sa revízia neznášanlivosti, rasizmu, xenofóbie a ďalších foriem nenávisti stáva bázou pre narastajúci populizmus. Obzvlášť v otázke migrantov sa stal populizmus jedným z faktorov sociálnej a politickej radikalizácie až extrémizmu. Ruka v ruke s politickým radikalizmom, spoločenskou intoleranciou a ekonomickým extrémizmom, poznačeným inflačnými bezzásluhovými ekonomickými javmi sa dôsledky súčasnej krízy prehlbujú a je ním infikovaný celý systém sociálno-politickej vztahov. Za sprostredkovateľa tohto vplyvu môžeme označiť propagandu. V médiách a v súčasnej kultúre sa síce upúšťa od rétoriky konfrontačného štýlu, ale v šírení populárnej kultúry nemožno zatajiť ideologický vplyv so šírením populárnej kultúry.

Byť tolerantný znamená záväzne prijať isté pravidlá života bez ohľadu na to, či je niekto mocnejší, bohatší, silnejší. Tolerancia je vedomý postoj a vypovedá o osobnej hodnote druhých ľudí ale aj o človeku a jeho akceptácii druhých osôb. Ak máme tolerantne a s rešpektom brániť hodnoty tolerancie a rešpektu, musíme si byť vedomí našich koreňov. B. Horyna tvrdí, že klesajúca potreba demokracie je priamoúmerná klesajúcej potrebe sebaúcty. (Hrubec, 2008) Miera sebaúcty závisí od toho, čo je tomuto jedincovi v porovnaní s inými dovolené. Tí, čo sú zo spoločnosti vylučovaní, budú mať nedostatok sebaúcty.

Ak situujeme úctu do horizontu hodnôt konkrétnej kultúry a miery sociálneho ocenenia individua, môžeme vnímať sebadôveru, sebaúctu, sebaocenenie. A. Honneth v teórii sociálneho uznania hovorí o uznaní za predpokladu plurality, morálnych noriem, dodržiavania podmienok sebaúcty. Prospešná kultúrna klíma vedie k stavu sociálnej solidarity. Teória A. Honnetha spočíva v troch rovinách uznania: láska, právo a sociálne ocenenie. Prvá rovina je dôležitá pre subjekt, kedže ovplyvňujú nasledujúce roviny uznania. Druhá rovina uznania pozostáva z uznania druhých ako rovných a slobodných subjektov, jej realizáciou je systém ľudských práv. Tiež reflektuje identitu subjektu v rámci práva. Tretia rovina sa týka sociálneho ocenenia a sústreduje sa na špecifické vlastnosti jednotlivých osôb v podobe výkonu a solidarity (Hrubec, 2012, s. 86-90). Uznanie jedinečnej identity každého človeka v jeho zvláštnosti v medziach kultúr sa stalo predmetom skúmania Ch. Taylora. Ch. Taylor spolu s Honnethom stavajú na myšlienke authenticity, zatiaľ čo Honneth preferuje intersubjektívnu rovinu societárneho rámca, v ktorom sa uznanie odohráva, Taylor uznanie jedinečnej identity každého človeka chápe v medziach kultúr. Nejde o slepú individuálnu liberálnu rovnosť, ale o morálny ideál authenticity. Uznanie kultúrnych rozdielov, kultúrna integrita menších stojí naproti univerzálnym princípm a naproti abstrakcii. Podľa Taylora by sme mali „uznávať rovnú hodnotu rôznych kultúr, nemáme ju len nechať žiť, ale máme tiež uznávať ich hodnotu“ (Taylor, 1992, s. 81). Ďalej, Taylor (1992) inklinuje k politike diferencie, ktorá ma tiež univerzalistický základ, no zdôrazňuje uznanie odlišnosti, zvláštnosť kultúr či skupín (s.

57). Rovnako M. Walzer tvrdí, že tolerancia má mnoho podôb a toleranciu (ako prax) možno usporiadať. Definuje ju ako „*mierové spolunažívanie skupín ľudí s odlišnými dejinami, kultúrami a identitami*“ (Walzer, 2005, s. 126). Toleranciu teda môžeme chápať aj ako ochotu akceptovať odlišnosti, či kultúrne alebo náboženské. Tolerancia sa viaže aj s dialógom (napr. interkultúrnym), a práve dialóg slúži na zviditeľnenie rozdielov.

Jedným z aspektov dialogizovanej formy tolerancie je interkultúrna filozofia. Chápeme ňou kultúru rozhovoru v zmysle zasadenia fenomenologickej estetiky do duše človeka. D. Komel poukázal na to, že zamlčovaním a nedopovedanostou strácamo možnosť rozlišovať. Otázka morálnych hraníc, ktorou je možné reflektovať aj súčasné prejavy intolerancie sa pozične presadzuje v zmysle konzervativistických a deontologických východísk vylúčenia extrémizmu a politického vandalstva. J. Derrida v tejto súvislosti vyzdvihuje hľadanie novej tváre humanizmu. (Zágoršeková, 2014) Preto sa význam filozofickej interpretácie spolu s presadzovanou solidaritou ako tolerantným východiskom spoločenského rešpektu stáva potenciálnym argumentom v prospech zachovania nielen fundamentálnej plurality ale aj hodnotovým nositeľom jednotných hodnôt. Ak totiž existujú všeobecné hodnoty, pretože zdieľajú nejaké čiastočné vlastnosti tvoriace spoločný celok, potom interkultúrny dialóg vedený v hodnotovo rámci svojich hodnôt v komunikácii je nielen potenciálnym východiskom tolerancie, ale aj adekvátnym komunikačným prostredím pre zvyšovanie prahu medzikomunikačnej citlivosti.

Použité zdroje

- BROŽÍK, V. 2003. Hodnoty a svet hodnôt. In Štefanko, M. *Hodnotové aspekty súčasného sveta*. Nitra: Vydavateľstvo IRIS, 2003. 527s. ISBN 80-89018-57-2.
- BROŽÍK, V. 2007. *Hodnotové orientácie*. Nitra, 2007. 148 s. ISBN 978-80-8094-122-
- DUPRÉ, B. 2011. 50 myšlienok, ktoré by ste mali poznať. Bratislava: Slovart, 2011. 208 s. ISBN 978-80-8085-929-9.
- MEYER F. S., JOCH, R. 2003. Vzpoura proti revoluci dvacátého století. Praha: Academia, 2003. 432 s. ISBN 80-200-1092-0.
- HORYNA,B. 2008. Má smrt je protest proti bídě světa. In HRUBEC,M., (ed.) *Sociální kritika v ére globalizace*. Praha: Filosofia, 2008. ISBN 978-80- 7007-286-8.
- HRUBEC, et al. 2012. *Axel Honneth a kritická teorie uznání*. Filosofia. 2012. ISBN972-80-7007-377-3.
- MORIN, E. 2008. On Complexity (Advances in Systems Theory, Complexity, and the Human Sciences). N. Y.: Pampton Press, 2008, 95 pp. ISBN 978-1-57273-801-0.
- MORRIS, Ch. 1976. *Signification and significance : a study of the relations of signs and values*. Cambridge, Mass.: MIT Press 1976. 99pp. ISBN 02622630141.
- TAYLOR. Ch. 1992. *Etika autenticity*. Filosofia. 1992. 136 s. ISBN 80-7007-150- 8.
- VÁROSS, M. *Úvod do axiológie*. Bratislava: Epochá, 1970, 356 s. ISBN 75-061-70-02.
- WALZER, M. 2002. *Hrubý a tenký. O tolerancii*. Bratislava: Kalligram. 2002. 237 s. ISBN 80-7149-440-2.
- ZÁGORŠEKOVÁ, M. 2014. Dialóg kultúr – príznak postmodernej? FILOZOFIA 69, 2014, No 4, pp. 355-36. ISBN 978-80-970494-2-3.

Kontaktné údaje:

Doc. PhDr. Daniela Škutová, PhD.

Katedra politológie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

e-mail: daniela.skutova@umb.sk

VÝZNAM ĽUDSKÝCH PRÁV V DEMOKRATICKEJ SPOLOČNOSTI A PRÍNOS MEDZINÁRODNÝCH MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ K ICH PRESADZOVANIU A OCHRANE

Tímea Lazorčáková

Abstrakt

Ľudské práva, ako práva vlastné akejkoľvek ľudskej bytosti bez rozdielu, sú jedinečným prostriedkom vytvorenia dôstojného a hodnotného života človeka. Ich ochrana a zachovanie, ako aj voľný prístup k spravodlivosti, sú nenahraditeľnou súčasťou demokratickej spoločnosti. Nie každá spoločnosť je však schopná zabezpečiť a garantovať uplatňovanie ľudských práv. V takýchto prípadoch dnes zohrávajú už nezastupiteľnú úlohu medzinárodné nevládne organizácie, ktoré sú, často krát už v začiatkoch, schopné poukázať a promptne reagovať na ich porušovanie. Práve ľudské práva predstavujú oblasť, v ktorej majú veľkú relevanciu a vplyv, a to tak v národnom, regionálnom ako aj medzinárodnom meradle. Zapojenie formou priamej pomoci, získavaním a vyhodnocovaním informácií, organizovaním kampaní a predovšetkým zvyšovaním povedomia širokej verejnosti o problematike a potrebe zachovávania ľudských práv, z nich robí dôležitých aktérov aj s ohľadom na výzvy a príležitosti, ktoré pre medzinárodné spoločenstvo súčasné obdobie prináša.

Abstract

Human rights, such as rights belong to any human being without distinction, are unique means of creating dignified and valuable human life. An indispensable part of democratic society is their protection and retention as well as free access to justice. But not every society is in a position to be able to ensure and guarantee application of human rights. In these cases non-governmental organizations play an irreplaceable role today, which are often even in the beginning, able to point and respond promptly to violations. Exactly human rights law is a field in which they have great relevance and impact, both in national, regional and international scale. Involvement in the form of direct aid, obtaining and analyzing information, organizing the campaigns and mainly raising public awareness about the issue and necessity of human rights observance, make them an important actors in current period even with regards to challenges and opportunities which international community brings.

Kľúčové slová: mimovládne organizácie, ľudské práva

Key words: non-governmental organisations, human rights

Úvod

Ľudské práva, ako práva vlastné akejkoľvek ľudskej bytosti bez rozdielu, sú jedinečným prostriedkom vytvorenia minimálnych štandardov pre dôstojný a hodnotný život človeka. Právo žiť, žiť slobodne a bezpečne, na základe rovnosti, mať prístup k jedlu a pitnej vode, hygienickým potrebám, vzdelávaniu, mať kde bývať alebo zamestnať sa a ďalšie, to všetko je nevyhnutnou súčasťou nášho každodenného života. Je potrebné si však uvedomiť, že nie každá ľudska bytosť má rovnaké možnosti, ktoré by jej zabezpečili aspoň minimálny štandard ľudských práv. Berieme ako samozrejmosť, že sú nám

priznávané „nejaké“ základné práva a slobody a nezamýšľame sa nad ich skutočnou hodnotou a nad tým, kým by sme boli alebo kde by sme boli keby nám boli odopierané. Ľudské práva považujeme za významnú integrálnu súčasť demokratickej spoločnosti, ktorá ich chráni a umožňuje ich využívanie členmi spoločnosti. No je potrebné si uvedomiť, že nie každá spoločnosť je schopná zabezpečiť a garantovať uplatňovanie ľudských práv. Nemáme na mysli len krajiny rozvojové, alebo krajiny, v ktorých by bol nedostatok demokratických prvkov, ale aj krajiny vysoko rozvinuté, kde môžu byť problémom rôzne súkromné spoločnosti porušujúce ľudské práva týkajúce sa napríklad vykonávania pracovnej činnosti. V prípadoch, ak štát nie je schopný presadiť ochranu a garantovať uplatňovanie ľudských práv v plnej miere, alebo naopak je práve štát porušiteľom týchto práv, zohrávali a stále zohrávajú dôležitú úlohu medzinárodné nevládne organizácie, ktoré vstupujú do procesu uplatňovania ľudských práv a podieľajú sa na vytváraní vhodných podmienok pre ich realizáciu a ochranu. V súčasnosti majú teda nezastupiteľnú úlohu na poli presadzovania, ochrany ako aj zvyšovaní povedomia o otázkach týkajúcich sa ľudských resp. základných práv, nakoľko sú tendencie ich priznávania nie len fyzickým ale aj právnickým osobám.

1 Postavenie medzinárodných mimovládnych organizácií v oblasti ľudských práv

Nedostatok zhody štátov v priebehu vývoja medzinárodného práva ohľadom otázok týkajúcich sa ľudských práv a ich ochrany vytváral priestor pre iné, neštátne subjekty medzinárodného práva a to predovšetkým pre medzinárodné mimovládne organizácie (ďalej len „NGOs“). Tie sa stali aktívnymi partnermi pri diskutovaní o otázkach ľudských práv. Dôležitosť tejto oblasti a snaha štátov zhodnúť sa na tom, ktoré práva sú „najdôležitejšie“ a spadajú do rámca základných práv a vyžadujú vysokú mieru ochrany, poskytuje vymedzenie aj samotnému pojmu ľudských práv. Každý má právo vytvárať, pripojiť sa alebo participovať, na činnostiach NGOs a komunikovať s nimi v záujme propagácie a ochrany ľudských práv a základných slobôd. NGOs zohrávajú významnú úlohu a majú zodpovednosť pri presadzovaní demokracie, demokratizácie spoločnosti, inštitúcií a procesov, ako aj pri podporovaní ľudských práv a základných slobôd (General Assembly resolution A/RES/53/144, of 8 March 1999. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms).

Ich úloha je o to vyššia, že sú aj významnými subjektmi v procese informovania jednotlivcov o ich právach a slobodách, pri podporovaní prístupu k nim a napomáhaní ich skutočnej realizácii.

1.1 Rastúci význam NGOs

NGOs majú obrovský vplyv na politickú mienku o ľudských právach, či už prostredníctvom debát, vytvorením politickej agendy, zvyšovaním záujmu verejnosti a vytváraním tlaku na štáty, aby zmenili svoje správanie a postoj. Pôsobenie v oblasti ľudských práv sa stalo jednou z najvýznamnejších funkcií NGOs. Je to oblasť, v ktorej

majú najväčšiu relevanciu a vplyv. Často krát sú to práve NGOs, ktoré poukazujú na porušovanie ľudských práv a na potrebu zakročiť. Sú schopné ako prvé konštatovať, že došlo k porušeniu alebo zanedbávaniu ľudských práv a základných slobôd a poukázať tak na potrebu zakročenia zo strany medzinárodného spoločenstva. Ich zvyšujúca sa úloha vo vzťahu k oblasti ľudských práv je čiastočne daná aj tým, že majú väčšiu slobodu prejavovať svoj názor a kritiku vo vzťahu k štátom alebo iným inštitúciám. Neznamená to však, že iné subjekty majú obmedzenú slobodu prejavu, ale v záujme rozvoja priateľských vzťahov a spolupráce mnohí mlčia, respektívne majú zábranu povedať to, čo je niekedy zrejmé, a snažia sa situáciu vyriešiť vlastnými silami, čo nie je vždy možné. NGOs majú väčšiu vôleu a odvahu povedať aj kritiku a ich hlas čoraz viac rastie a silnie, až sa stávajú nenahraditeľnými aktérmi na poli ľudských práv, ale aj iných dôležitých oblastí (životné prostredie, humanitárne právo). Je teda možné konštatovať, že sú väčšimi otvorení diskusiám a hľadaniu možností riešenia vznikajúcich situácií.

NGOs majú rozdielne postavenie a vplyv na národnej, regionálnej či medzinárodnej scéne. Je to dané viacerými skutočnosťami, ako ich veľkosťou, finančnou základňou, schopnosťou presadiť sa a pod. S prihliadnutím na fakt, že súčasný počet NGOs dosahuje tisíce, je to aj pochopiteľné. Na to, aby sme mohli považovať NGO za úspešnú, schopnú dosahovať svoje ciele a ovplyvňovať politiku, či verejné dianie je potrebné, aby splňala určité „kritériá“ respektívne podmienky na dosiahnutie úspechu:

- a.) Je potrebné aby NGOs rešpektovali ľudskoprávne princípy, obsiahnuté v Univerzálnej deklarácii ľudských práv, ako aj ďalšie ľudskoprávne inštrumenty a obyčajové pravidlá týkajúce sa ľudských práv. Táto povinnosť sa teda nevzťahuje len na fyzické osoby ale aj právnické osoby a rovnako štáty.
- b.) Ich pôsobenie musí byť v súlade s právom (medzinárodným). Nie je možno priznať teroristickým skupinám, gangom, rebelantským skupinám, anarchistom či demonštrujúcim skupinám status medzinárodných nevládnych organizácií a to ani keby spĺňali podmienky podľa vnútrostátnych právnych poriadkov pre registráciu ako rôzne neziskové organizácie.
- c.) Ich povinnosť chrániť ľudské práva je „povinnosť s výsledkom“ čo znamená, že na naplnenie vlastných cieľov musia zabezpečiť ochranu ľudských práv, ak je ich prioritným cieľom, alebo jedným z hlavných cieľov práve presadzovanie a ochrana ľudských práv (Edwards, 2010).
- d.) Na dosahovanie vlastného úspechu a vymedzených cieľov je potrebná dôsledná kooperácia právomocí, prepracovaná koncepcia pôsobenia ako aj štruktúra a program ich pôsobenia.
- e.) NGOs musia byť silné a nezávislé, aby boli schopné zabezpečiť ochranu ľudských práv. Rovnako je potrebné, aby neboli pod vplyvom žiadnych politických strán alebo vládnych skupín. Spolupráca s nimi sa však nevylučuje. Dokonca by som povedala, že je nevyhnutná, a to najmä v prípadoch, keď vlády nezabezpečujú plnú ochranu ľudských práv vo vzťahu k svojmu obyvateľstvu. V takýchto prípadoch sú NGOs v odlišnej pozícii, keďže tlačia na vlády a vedú s nimi rôzne diskusie v záujme napomôcť uplatňovaniu ľudských práv. Je veľmi dôležité, aby sa nenechali

ovplyvňovať a boli nezávislé natoľko, že bez ohľadu na silu vlády takéhoto štátu, sa nedajú zmanipulovať a budú napĺňať ciele, ktoré si vytýčili.

- f.) Vyžaduje sa spolupráca s vládami jednotlivých štátov, medzinárodnými medzivládnymi organizáciami, médiami, ľuďmi, ktorých práva vyžadujú ochranu ale aj ďalšími neziskovými organizáciami či dobrovoľníkmi pôsobiacimi aj iba v rámci určitého regiónu, v záujme účinnejšieho napĺňania svojho mandátu. Vhodná je aj spolupráca medzinárodných a lokálne pôsobiacich medzinárodných mimovládnych organizácií, ktoré majú bližšie k jednotlivým skupinám osôb a inštitúciám, vedia sa lepšie prispôsobiť, pochopiť pomery daného regiónu a umožniť tak lepší prístup pre medzinárodne pôsobiace nevládne organizácie najmä v prípadoch, keď lokálne majú nedostatok kapacít na dosahovanie vymedzených cieľov.
- g.) Vyžaduje sa, aby skúmanie ľudských práv nimi bolo vhodné, adekvátnie a transparentné. Je potrebné aby ich pôsobenie bolo efektívne a schopné reagovať na zmeny, vývoj a prispôsobivé voči technickému pokroku, napríklad prostredníctvom propagánd, zakladaním fondov, výmeny informácií prostredníctvom internetu; spájaním rôznych skupín a komunit formou sociálnych sietí, blogov a podobne.

Je potrebné poznamenať, že aj keď NGOs splňajú väčšinu týchto podmienok, nezaručuje im to úspech v oblasti ich pôsobenia. Často krát sú to vlády, ktoré vytvárajú a nastavujú také podmienky, že je pre NGOs nemožné dosiahnuť nejaké výsledky, a to najmä vtedy, ak nemajú politické zázemie. Vlády ich odstrhnú od finančných zdrojov z vonku a ich možnosti sú značne obmedzené. Príkladom je Eritrea, Zimbabwe alebo Bielorusko (Edwards, 2010). Týka sa to najmä národne, respektíve regionálne pôsobiacich NGOs a v takýchto prípadoch sa víta zapojenie a spolupráca cez medzinárodné mimovládne organizácie, ktoré takýmito financiami disponujú.

NGOs dosahujú výsledky a sú úspešné nie len pokiaľ ide o ich pôsobenie vo vzťahu k štátom ale aj vo vzťahu k súkromným spoločnostiam, proti ktorým vedú rôzne kampane na zmenu ich prístupu k ľudským právam. Celosvetovo známymi spoločnosťami, vo vzťahu ku ktorým sa presadili o zmeny sú napríklad Nestlé, ktorá propagovala a podporovala umelú výživu u dojčiat; alebo Starbucks, ktorá mala nastavené nerovnoprávne podmienky pre ľudí pracujúcich na kávových plantážach v Guatemale a podarilo sa presadiť kódexy správania, ktoré zakotvili rovnaké a vhodné podmienky pre týchto ľudí, aby ich práva neboli ohrozené.

1.2 Právny rámec pôsobenia

Podmienky pôsobenia a vykonávania jednotlivých činností NGOs, bez ohľadu na ich zameranie, stanovuje článok 71 Charty OSN a rezolúcie Hospodárskej a sociálnej rady. Poskytujú vymedzenie ich konzultatívneho statusu vo vzťahu k orgánom OSN a ďalším špecializovaným organizáciám, prostredníctvom ktorého vykonávajú jednotlivé druhy aktivít. Množstvo NGOs má poradný štatút popri Hospodárskej a sociálnej rade, Medzinárodnej organizácii práce, Organizácii spojených národov pre vzdelávanie, vede a kultúru, Rade Európy alebo Organizácií amerických štátov. Rezolúcia Valného

zhromaždenia OSN 60/251 z apríla 2016 vymedzila 3 druhy konzultatívneho statusu NGOs popri orgánoch OSN:

1. všeobecný – NGOs sú zapojené do väčšiny aktivít a sú schopné prispieť k dosiahnutiu cieľa OSN,
2. špeciálny – NGOs sa zameriavajú len na niektoré druhy aktivít,
3. príležitostný – NGOs len občasne prispievajú k aktivitám jednotlivých súčastí OSN na žiadosť HSR alebo iných orgánov.

Dôležitosť ich pôsobenia v oblasti ľudských práv zdôraznila aj samotná Všeobecná deklarácia ľudských práv, ktorá hovorí o dôležitej úlohe NGOs v oblasti presadzovania, ale aj ochrany ľudských práv na národnej, regionálnej aj medzinárodnej úrovni. Prvá skupina pravidiel upravujúca postavenie a pôsobenie NGOs ako poradcov popri orgánoch OSN poskytla rezolúcia Hospodárskej a sociálnej rady (ďalej len „HSR“) 288 B (X) z 27. 2. 1950, ktoré boli následne revidované v roku 1968 rezolúciou HSR 1296 (Resolution of ECOSOC E/RES/1968/1296 of 23 May 1968: Arrangements for Consultation with Non-Governmental Organizations). Táto vymedzila postavenie NGOs ako poradných subjektov, ktoré sa zapájajú do aktivít jednotlivých orgánov a súčastí OSN. Pričom je dôležité, aby sa bral na zretel názor a vyjadrenia NGOs, práve tých, ktoré majú veľký vplyv na názor verejnosti na úrovni viacerých štátov, a to už pokial ide o otázky ľudských práv, životného prostredia, postavenie detí a žien a ďalšie. Rovnako stanovila spôsoby spolupráce a konzultácie NGOs s Radou, Komisiou a inými subsidiárnymi súčasťami ako aj spoluprácu ad hoc. Začiatkom 90tych rokov sa uskutočnila svetová konferencia o ľudských právach, ktorej výsledkom bolo prijatie Viedenskej deklarácie a Program akcie, ktoré vytvorili podmienky v národnom, regionálnom a medzinárodnom rámci pre úplné a efektívne využívanie ľudských práv. Pričom sa zvýraznila úloha NGOs pri zvyšovaní povedomia a ochrane ľudských práv. Pozdvihujú dôležitosť NGOs pri presadzovaní ľudských práv a realizovaní humanitárnych aktivít, podporujú spoluprácu s vládami. Bod 13 Programu zdôraznil, že je potrebné, aby štáty a medzinárodné medzivládne organizácie spolupracovali s NGOs na vytvorení vhodných podmienok pre plnohodnotné a efektívne uplatňovanie ľudských práv v národnom regionálnom a medzinárodnom rámci. Poukázalo sa na fakt, že NGOs a ďalšie občianske združenia, aktívne v rozvoji ľudských práv by mali byť schopné zohrať prioritnú úlohu v rámci debát, aktivít, prijímaní či zabezpečení prijímania opatrení alebo v rámci spolupráce s vládami na národnej aj medzinárodnej úrovni (Vienna Declaration and Programme of Action adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993, Article 73).

Zatiaľ posledná rezolúcia HSR týkajúca sa vzťahu OSN a NGOs 31/1996 prihliada na nové prvky vstupujúce do ich vzájomného vzťahu a zahŕňa aj národné a regionálne organizácie do rámca vzájomnej spolupráce za predpokladu, že ich ciele a účel je v súlade s poslaním, účelmi a princípmi Charty OSN. Rovnako upravuje zapojenie NGOs na medzinárodných konferenciách realizovaných OSN a jej orgánmi. Prostredníctvom nich dochádza k výmene informácií, informovaniu o programoch a aktivitách NGOs, podávaním správ o finančných záležitostiach, o členoch organizácií. Táto rezolúcia

zahrnula taktiež možnosť vylúčenia NGOs z pozície konzultatívneho štatútu na základe rozhodnutia HSR.¹

2 Aktivity NGOs zamerané na ochranu a podporu ľudských práv

NGOs vykonávajú mnohopočetné aktivity zamerané na ochranu a podporu ľudských práv a základných slobôd. V priebehu svojho vývoja sa významným spôsobom angažovali pri tvorbe právnych aktov – medzinárodných noriem týkajúcich sa ľudských práv ako aj v následnom tlaku vo vzťahu k štátom a vládam štátov aby pristúpili a ratifikovali takéto medzinárodné zmluvy. Rovnako dokumentujú a poskytujú informácie týkajúce sa porušovania ľudských práv, podporujú využívanie mechanizmov podávania sťažností. Ich dôležitá úloha sa prejavuje aj v procese podpory mechanizmov presadzovania ľudských práv a urýchľujú aj samotný proces vytvárania špeciálnych mechanizmov OSN v záujme presadzovania štandardov ich ochrany (NGOs and the Human Rights Movement, 2003). Ich aktivity by sme mohli zaderiť do dvoch oblastí pôsobenia. Jednak ide o aktivity všeobecné, vykonávané NGOs bez ohľadu na ich postavenie vo vzťahu k OSN, a jednak ide o aktivity, ktoré vykonávajú popri OSN ako subjekty, ktoré majú konzultatívny status vo vzťahu k HSR.

2.1 Aktivity NGOs vykonávané vo všeobecnosti

NGOs aktívne bojujú proti porušovaniu ľudských práv a presadzujú ich ochranu rôznymi druhmi činností. Ponúkajú priamu pomoc tým, ktorých práva sú porušované, snažia sa o presadenie zmien v národných, regionálnych a medzinárodných právnych úpravách, prispievajú k ich ďalšiemu rozvoju a v neposlednom rade aj k zvyšovaniu povedomia verejnosti o právnych normách a ľudských právach v nich zakotvených, čo má za následok aj ich častejšie uplatňovanie. Ich aktivity sú teda skutočne rozsiahle, a mohli by sme ich zaderiť do viacerých nosných skupín:

a.) Monitorovanie ľudských práv

NGOs skúmajú ako sú dodržiavané ľudské práva v jednotlivých štátoch a taktiež ako dochádza k plneniu záväzkov, ktoré štáty na seba medzinárodnými zmluvami prevzali, nakoľko štáty a ich vlády sú veľmi často schopné vyhnúť sa plneniu povinností vyplývajúcich z medzinárodných zmlúv. Vplyv a dopad vnútorných politík na ľudské práva nemusí byť verejnosti známy, preto je často úlohou NGOs zhromažďovať informácie a zabezpečiť transparentnosť v oblasti ľudských práv. Participujú na procese vysielania vlastných osôb za účelom získavania poznatkov do jednotlivých štátov, čo môže

¹ Ide o prípady: a.) ak organizácia je priamo, alebo prostredníctvom dcérskej spoločnosti alebo zástupcu zneužíva svoje postavenie a zapája sa do aktivít, ktoré sú v rozpore s princípmi a cieľmi Charty OSN, alebo ide o nepodložené alebo politicky motivované činy proti členským štátom OSN, ktoré sú v rozpore s týmito princípmi a cieľmi; b.) ak existuje dôkaz o napojení na medzinárodnú trestnú činnosť v podobe obchodu s drogami, alebo obchodu so zbraňami, či praní špinavých peňazí; c.) alebo k v priebehu troch rokov organizácia nemala žiadny pozitívny alebo účinný vplyv na prácu OSN. Opäťovne môžu žiadať o priznanie takéhoto postavenia po uplynutí troch rokov. (Článok 57 rezolúcie 1996/31 Hospodárskej a sociálnej rady z 25. júla 1996)

predstavovať prínos z hľadiska získania odlišného pohľadu na danú situáciu na rozdiel od tzv. štátnych pozorovateľov (Smith, 2005). Títo môžu podávať často krát neúplné alebo skreslené informácie, rovnako niektoré štaty meškajú aj niekoľko rokov s predkladaním správ alebo ich nepredkladajú vôbec. Práve preto sa víta zapojenie samotných NGOs, ktoré pôsobia nezávisle a promptne. Pomáhajú zistiť situáciu v krajinе v širších súvislostiach s prihliadnutím aj na aktuálnu situáciu (International Supervisory Mechanisms for Human Rights, 2016). Výsledkom je podávanie správ príslušným orgánom a určenie ich následného zmerania, podávanie usmernení alebo vypracovanie odporúčaní na ďalší postup vo vzťahu k porušiteľom ľudských práv a napokon aj vyvodzovanie samotnej zodpovednosti.

Cieľom takýchto činností je predovšetkým poskytnutie pomoci ľuďom, ale aj získavanie nezávislých informácií, ich následné sprostredkovanie príslušným orgánom a dosiahnutie zmien vo vzťahu k vláde a prípadne aj súkromným spoločnostiam, ktoré vo vzťahu k porušovaniu ľudských práv nie sú výnimkou.

Nevýhodou takéhoto druhu aktivít je to, že v niektorých prípadoch sa vyžaduje úzka spolupráca a komunikácia s vládou, čo nemusí byť jednoduché. Taktiež ide o aktivity náročné z hľadiska personálneho, finančného a časového, čo nemusí byť pre všetky NGOs jednoduché, a sú to aktivity často aj život ohrozujúce, keď prihliadneme na fakt, že často krát ide o monitorovanie ľudských práv práve v konfliktných zónach. Prínos tohto druhu činností nie je okamžitý, neprinášajú výsledky ihneď, ale sú skôr prínosom z dlhodobého hľadiska a predstavujú základ činnosti pôsobenia takmer všetkých mimovládnych organizácií.

b.) *Priama pomoc:*

Predstavuje poskytovanie pomoci a služieb tým, ktorých práva boli porušované, jednak ide o poskytovanie humanitárnej pomoci – dovozom pitnej vody, potravín, hygienických potrieb; uskutočnenie školení a kurzov; prípadne poskytovanie právnej pomoci. Často krát však takáto priama pomoc obetiam nie je možná, preto musia NGOs zvažovať aj iné formy pomoci aj s prihliadnutím na predchádzanie opakovanému porušovaniu ľudských práv v budúcnosti.

c.) *Presadzovanie a obhajovanie určitých princípov alebo určitej skupiny ľudí či názorov:*

Ide o rôzne druhy aktivít, ktoré predstavujú zasielanie listov, zbieranie podpisov v rámci petícií, iniciovanie verejných podujatí a protestov, organizovanie konferencií či využívanie možností, ktoré ponúkajú média. Ide o aktivity zamerané napríklad na zrušenie trestu smrti, prepustenie politických väzňov, na boj proti domácomu násiliu, proti AIDS, boj proti porušovaniu ľudských práv zo strany súkromných spoločností, výzvy k ratifikácii medzinárodných dokumentov týkajúcich sa ľudských práv, či prípadne aktivity zamerané na iniciovanie vytvorenia orgánu ochrany ľudských práv a základných slobôd. Vzbudzujú tak pozornosť veľkého spektra ľudí v národnom, regionálnom aj medzinárodnom rámci a je to cesta, ktorou možno ľahšie dosiahnuť zmenu.

d.) *Účasť na „strategických“ sporoch:*

Podporujú jednotlivcov, respektíve skupiny jednotlivcov, ktorých práva boli/sú porušované v súdnych procesoch, a to buď priamym zastupovaním alebo ako vedľajší

účastníci konania. Cieľom je dosiahnuť zmenu zákonnej úpravy ako aj zmenu právnej praxe. Môžu urýchliť legislatívne zmeny alebo odstrániť medzery v právnych úpravách, a to aj v prípadoch ak jednotlivec nebude úspešný, už len tým, že vzbudzujú záujem verejnosti a občianskej spoločnosti a s podporou médií majú veľký dosah. Príkladom takého sporov je napríklad D.H. a ďalší proti Českej republike, týkajúci sa diskriminácie rómskych detí v školách² alebo Vejdeland vs. Švédsko, v ktorom stáli oproti sebe jednak právo na slobodu prejavu a jednak porušovanie ľudských práv nenávistnými prejavmi z dôvodu sexuálnej orientácie.³

e.) **Vzdelávacie aktivity:**

V záujme zvýšenia informovanosti verejnosti o ľudských právach rôznymi druhmi aktivít ako sú workshopy, právne kliniky, prípadne iné akcie zamerané na podporu a uplatňovanie ľudských práv. Tieto aktivity majú veľkú prioritu a v niektorých krajinách predstavujú aj jediný spôsob ako sa posunúť vpred z hľadiska ochrany ľudských práv. Tradične boli vzdelávacie aktivity realizované národnými NGOs, avšak postupom času rastie význam aktivít aj regionálnych a medzinárodných NGOs. Zameriavajú sa nie len na študentov prípadne znevýhodnené skupiny osôb, ako sú osoby telesne postihnuté či osoby s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony ale aj na rôzne iné cieľové skupiny osôb ako sú sudcovia, právnici, žurnalisti, väzobní dozorcovia, policajti, aby bolo zachované rule of law (Hobe, 2011, p. 1)

2.2 Aktivity vykonávané v spolupráci s OSN

Množstvo NGOs spolupracuje s OSN a jej jednotlivými špecializovanými agentúrami. Poskytujú im informácie prostredníctvom stretnutí, konferencií, prípravných a informačných mietingov. Niektoré z nich majú poradný štatút vo vzťahu k HSR, avšak konzultácie sa nevylučujú ani pre tie, ktoré takéto postavenie nemajú. Ide o stretnutia na báze ad hoc konzultácií, prípadne procesov, ktoré ponúkajú jednotlivé súčasti OSN. Prínos takého stretnutí a spolupráce spočíva v tom, že NGOs môžu ponúknut' vlastný pohľad a pohľad jednotlivých štátov z „vnútra“ na záležitosti súvisiace s operáciami OSN, vrátane tých, ktoré znamenajú ohrozenie mieru a bezpečnosti (Edwards, 2010). Ich spolupráca sa čoraz viac prehľbuje a zvýrazňuje sa potreba dôslednejšieho dialógu aj vo vzťahu

² Išlo o prípad, v ktorom Európsky súd pre ľudské práva (ďalej len „ESLP“) vyjadril, že Česká republika porušila článok 14 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, týkajúci sa zákazu diskriminácie v spojení s čl. 2 Protokolu k nemu, ktorý stanovuje právo na vzdelanie. Rozhodnutie dostupné na: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#/?itemid":\["001-83256"\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#/?itemid)

³ Išlo o prípad, kedy študenti na strednej škole rozširovali letáky zamerané proti homosexuálom. Najvyšší švédsky súd ich odsúdil za agitáciu proti národnostným a etnickým skupinám, avšak tito sa obrátili na ESLP z dôvodu, že bolo porušené ich právo na slobodu prejavu v zmysle čl. 10 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a tieto letáky nemali nenávistný obsah voči homosexuálom, ale ich cieľom bolo len poukázať na neobjektívnosť vo švédskych školách. ESLP však rozhodol, že nedošlo k porušeniu čl. 10 Dohovoru, a poukázal na fakt, že právo slobody prejavu nemôže byť neobmedzené, ale sú tu limity najmä v prípadoch ak ide o takéto nenávistné prejavy. Rozhodnutie má svoj význam najmä z dôvodu, že po dlhom období presadzovania a podpory slobody prejavu, prišlo rozhodnutie, ktoré ju obmedzuje a chráni osoby, ktoré sú takýmto prejavom vystavované. Bližšie informácie dostupné na: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109046>.

k otázkam ľudských práv. Ich spoluprácu v záujme ochrany a presadzovania ľudských práv by sme mohli vymedziť ako:

a.) Konferencie:

Počnúc konferenciou v San Franciscu v roku 1945, na ktorej zohrávali významnú úlohu, sa podieľali aj na množstve iných konferencií týkajúcich sa ľudských práv. Najvýznamnejšia bola azda Svetová konferencia o ľudských právach konaná v roku 1993. NGOs majú pravidelné stretnutia a vedú aj paralelné diskusie v tom istom čase, ako sa vedú diskusie medzi OSN a IGOs. Cieľom spoločných konferencií je zabezpečiť prístup a prítomnosť pre NGOs na všetkých úrovniach diskusií v rámci OSN, ich efektívne zapojenie a posilnenie dialógu s OSN, rozvíjať spoluprácu v rovnakých oblastiach záujmu, ako aj spoluprácu s občianskou spoločnosťou a nadobúdanie nových vedomostí. Doteraz sa uskutočnilo 66 spoločných konferencií, pričom posledná, konaná v máji a júni 2016 sa týkala témy Vzdelávanie pre globálne občianstvo: spoločné dosiahnutie stabilného rozvoja spoločnosti.

b.) Shadow reporters:

NGOs dohliadajú na dodržiavanie ľudských správ tým, že podávajú správy o tom, ako si jednotlivé štáty plnia záväzky, ku ktorým sa zaviazali. Sú tak cenným zdrojom informácií pre orgány OSN, pričom tieto informácie prezentujú aj ústne na stretnutiach v New Yorku a Ženeve, čo umožňuje diskusiu a následne nachádzanie možností riešenia problematických situácií.

c.) Mechanizmus podávania sťažností:

NGOs sa podieľajú na medzinárodných mechanizmoch pri vybavovaní sťažností na podklade jednotlivých dohovorov. Príkladom je Dohovor o občianskych a politických právach, Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, Dohovor proti mučeniu, Americký dohovor o ľudských právach alebo Africká charta ľudských práv a mnohé ďalšie, ktoré zakotvujú možnosť podávania sťažností. NGOs sa do tohto procesu aktívne zapájajú a pomoc môže mať formu:

1. Oznámení o porušovaní ľudských práv,
2. Podávania individuálnych sťažností vo vzťahu k štátu,
3. Kladenia otázok a iniciatív zameraných na prevenciu porušovania špecifických ľudských práv.

d.) Akademické aktivity:

Nie len samostatne ale aj v spolupráci s OSN vykonávajú viaceré akademické aktivity zamerané na propagáciu ľudských práv a zároveň aj zvyšovanie povedomia verejnosti. Ide o rôzne špecifické formy vzdelávania, prípadne dávajú impulz OSN a IGOs na rozširovanie povedomia a presadzovanie ľudských práv a základných slobôd v spoločnosti.

3 Konkrétny činnosti pôsobenia a nedostatok relevancie pre NGOs

NGOs sa denno-denne stretávajú s porušovaním ľudských práv či s diskriminačnými prejavmi, ktoré budujú nerovnosť medzi ľuďmi. Ich úloha vzrastá aj pokial' ide o podporu osôb, ktorých postavenie nie je rovnaké, v záujme dosiahnutia základného štandardu

ochrany a uplatňovania ľudských práv. Realizácia vzdelávacích a charitatívnych podujatí, stavba azylových zariadení, kultúrne združovanie, vytváranie náboženských spolkov, alebo realizácia humanitárnych programov (Realization of Human Rights – Role of NGO, 2012). To všetko sú aktivity NGOs zamerané na ochranu žien, detí, chorých, či iných znevýhodnených skupín osôb.

Mimovládne organizácie zohrávajú úlohu pri podpore a ochrane ľudských práv predovšetkým v rozvojových krajinách. V rámci afrického kontinentu sa snažia o zapojenie čo najväčšieho počtu obyvateľstva do aktivít a tvorby politík, na posilnenie demokratizácie, ochrany ľudských práv a hospodársky rozvoj spoločnosti. Príkladom sú napríklad aktivity 7 NGOs na zníženie úmrtnosti matiek a novorodencov v Keni do roku 2020, aktivity na podporu slobody prejavu v Angole, alebo aktivity na zabezpečenie politickej a ekonomickej transformácie Etiópie, najmä z hľadiska potravinovej bezpečnosti, ochrany zdravia, vzdelávania, alebo budovania infraštruktúry.

Medzinárodné NGOs každý deň vykonávajú množstvo aktivít na ochranu ľudských práv v množstve štátov, preto by som rada poukázala aspoň na niektoré posledné aktivity vybraných mimovládnych organizácií. Napríklad Amnesty International dosiahla zrušenie zákona o slobode prejavu na internete v Indii, prepustenie novinárov v Egypte, vyrovnanie približne pre 15 000 poľnohospodárov, ktorí utrpeli škody z dôvodu olejových škvŕn spoločnosti Shell v Nigérii. Kľúčovými témami sú neúčinný systém medzinárodnej ochrany, pretrvávajúce ozbrojené konflikty, utečenecká kríza, potlačovanie slobody prejavu, združovania a zhromažďovania (Amnesty International, Annual Report 2015/2016). Druhým príkladom je činnosť NGO Human Rights Watch, ktorá sa zameriava v poslednom období na posilnenie práva na súkromie, ktoré sa začína obmedzovať s prihliadnutím na teroristické hrozby, ďalej sú to aktivity na zabezpečenie rovnosti pre transsexuálov, najmä z hľadiska prístupu k zdravotnej starostlivosti alebo slobody prejavu, ako aj ochrana mladých dievčat nútených do vydaja, ktorých práva sú následne obmedzované alebo ochrana detí, aby nekončili za mrežami pre záškoláctvo alebo útek z domu, ktoré v podstate nenapĺňajú skutkovú podstatu trestného činu (Human Rights Watch, World Report 2016).

Ide len o malú ukážku aktivít NGOs v súčasnom období. Ich činnosť je oveľa rozsiahlejšia a relevancia silnejšia. Napriek tomu existuje stále niekoľko prekážok, pre ktoré nie sú schopné sa naplno rozvinúť a byť úspešnejšie. Ide o prekážky ako:

- Nedostatok uznania ich vlastnou vládou – vo vzťahu k národným alebo regionálnym NGOs, keď vláda štátu nastavuje neprimerané podmienky, ktoré znemožňujú účinnému fungovaniu, ako aj prípady kedy na riešenie vzniknutých situácií, alebo získavanie informácií sa vyžaduje dialóg s vládami štátov, ktoré mu nie sú naklonené
- Nedostatok priestoru pri tvorbe politík už na tej najnižšej úrovni – štáty nie sú naklonené konzultáciám s NGOs pri navrhovaní právnych predpisov, alebo vypracovaní stratégií ochrany ľudských práv. Je to nevýhodou, pretože práve NGOs sú schopné priniesť nové nápady, odporúčania z medzinárodného prostredia, ktoré by pomohli jednotlivým štátom

- Nedostatok príležitostí v rámci OSN len pre NGOs – v záujme výmeny informácií alebo poznatkov a skúseností z jednotlivých oblastí ich pôsobenia
- Obmedzené zdroje financovania – OSN by ich mala viac podporovať a uznávať, aby tak pritiahl investorov, stali sa finančne stabilnejšie, nezávislejšie a tým aj prínosnejšie vo viacerých oblastiach medzinárodného práva, aj pre činnosť samotnej OSN.

Záver

Koffi Annan už v 90tych rokoch vyslovil, že: „21. storočie, bude storočím mimovládnych organizácií“. A zdá sa, že mal pravdu. Ich zapojenie je viac než evidentné, ich aktivity sú mnohopočetné a prínos jednoznačný. Aj keď ich počet dosahuje tisíce a nie každá z nich dokáže participovať na posilňovaní ľudských práv a základných slobôd v rovnakej miere, nie sú pochybnosti o tom, že vďaka nim sú tieto práva a slobody chránené a presadzované oveľa viac. Cieľom tohto príspevku bolo preto poukázať na ich jednotlivé aktivity v národnom, regionálnom aj medzinárodnom priestore, predpoklady pôsobenia, spoluprácu s OSN, potrebu dialógu, podpory a zvýšenia ich relevancie v oblasti ľudských práv, nakoľko sú významnými aktérmi v súčasnom medzinárodnom práve.

Použité zdroje

- ADAMS, B. – L. PINGEOT: STRENGTHENING PUBLIC PARTICIPATION AT THE UNITED NATIONS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: DIALOGUE, DEBATE, DISSENT, DELIBERATION [online]. Study for UN DESA / DSD Major Groups Programme. 2013. Dostupné na internete:<<https://www.globalpolicy.org/global-taxes/52458-strengthening-public-participation-at-the-un-for-sustainable-development.html>>
- CLAPHAM, A.: The Challenge of Non-State Actors for Human Rights Law [online]. 2016. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/228148745_The_Challenge_of_Non-State_Actors_for_Human_Rights_Law>
- FOWLER, A: Striking a Balance: A guide to enhancing the effectiveness of non-governmental organisations in international development [online]. 1. vyd., UK: Earthscan, 1997. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?hl=en&lr=&id=BWtTAQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=RdscCEYgm8&sig=t5QR3VWEe62KFW9jaKxBlqGuXqw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>. ISBN-10: 1 85383 325 8
- HOBE, S.: Human Rights, Role of Non-Governmental Organizations. In: R. Wolfrum (ed), The Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 2011. ISBN: 978-0-19-929168-7
- Human Rights Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights Fact Sheet No. 29 [online]. Geneva: United Nations. 2004. Dostupné na internete: <<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet29en.pdf>>. ISSN 1014-5567
- KOKAISLOVA, T.: Human Rights NGOs Participation in the United Nations, its organs and specialized agencies [online]. Berkeley: Human Rights Advocates. 2010. Dostupné na internete: <<http://www.humanrightsadvocates.org/wp-content/uploads/2010/05/Human-Rights-NGOs-Participation-in-the-UN-its-organs-and-specialized-agencies.pdf>>

- LINDBLOM, K.A.: Non-Governmental Organisations in International Law. 1. vyd., New York: Cambridge University Press, 2005, 559 p. ISBN: 13 978-0-521-85088-9
- RATHGEBER, T.: Performance and Challenges of the UN Human Rights Council, An NGOs' View [online]. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2013. Dostupné na internete: <<http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/09680.pdf>>. ISBN 978-3-86498-484-6
- SMITH, K.M.R.: Textbook on International Human Rights, second edition. New York: Oxford University Press Inc, 2005, 404 p. ISBN: 0-19-927416-9
- ZETTLER, A.: NGO PARTICIPATION AT THE UNITED NATIONS: BARRIERS AND SOLUTIONS [online]. 2009. Dostupné na internete: <<http://csonet.org/content/documents/BarriersSolutions.pdf>>
- Appiagyei-Atua, K: *Human Rights NGOs and their Role in the Promotion and Protection of Rights in Africa*. In: *International Journal on Minority and Group Rights* [online]. 2002, č. 9. Dostupné na internete: <<https://blackboard.angelo.edu/bbcswebdav/institution/LFA/CSS/Course%20Material/BOR6305/Readings/BOR%206305%20Human%20Rights%20NGOs%20in%20Africa.pdf>>
- EDWARDS, G. E.: ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF HUMAN RIGHTS NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS (NGOS) FROM THE BIRTH OF THE UNITED NATIONS TO THE 21ST CENTURY: TEN ATTRIBUTES OF HIGHLY SUCCESSFUL HUMAN RIGHTS NGOS. In: Michigan State Journal of International Law [online]. 2010 vol. 18:2. Dostupné na internete: <<http://digitalcommons.law.msu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=ilr>>
- CHARNOVITZ, S.: Nongovernmental Organizations and International Law. In: GW Legal Studies Research Paper. [online]. 2006, No. 2013-15. Dostupné na internete: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2221582>
- MARCINKUTÉ, L.: THE ROLE OF HUMAN RIGHTS NGO'S: HUMAN RIGHTS DEFENDERS OR STATE SOVEREIGNTY DESTROYERS? In: BALTIC JOURNAL OF LAW & POLITICS [online]. 2011, Vol. 4, n. 2. Dostupné na internete: <<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bjlp.2011.4.issue-2/v10076-011-0012-5/v10076-011-0012-5.xml>>. ISSN 2029-0454
- MURDIE, A.: The impact of human rights NGO activity on human right practices. In: International NGO Journal [online]. 2009, Vol. 4 (10). Dostupné na internete: <http://www.academicjournals.org/article/article1381741454_Murdie.pdf>. ISSN 1993-8225>
- Amnesty International, Annual Report 2015/2016 [online]. Dostupné na internete: <<https://www.amnesty.org/en/latest/research/2016/02/annual-report-201516/>>
- General Assembly resolution A/RES/53/144, from March, 8. 1999. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms [online]. Dostupné na internete: <https://www.ishr.ch/sites/default/files/article/files/a_res_53_144_0.pdf>
- Human Rights Watch, World Report 2016 [online]. Dostupné na internete: <https://www.hrw.org/sites/default/files/world_report_download/wr2016_web.pdf>
- Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/60/251 of 3 April 2016 [online]. Dostupné na internete: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/A.RES.60.251_En.pdf>
- Resolution of ECOSOC E/RES/1968/1296 of 23 May 1968: Arrangements for Consultation with Non-Governmental Organizations [online]. Dostupné na internete: <<http://www.un-documents.net/1296.htm>>
- Resolution of ECOSOC E/RES/1996/31 of 25 July 1996 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1996/eres1996-31.htm>>
- Vienna Declaration and Programme of Action adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>>
- Human Rights Activism and the Role of NGOs [online]. Council of Europe. Dostupné na internete: <<http://www.coe.int/en/web/compass/human-rights-activism-and-the-role-of-ngos>>

International Supervisory Mechanisms for Human Rights [online]. Dostupné na internete: <<http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/part-i-the-concept-of-human-rights/international-supervisory-mechanisms-for-human-rights>>

NGOs and the Human Rights Movement [online]. 2003. Dostupné na internete: <http://www.stopvaw.org/ngos_and_the_human_rights_movement>

NGOs Participation in the Human Rights Council [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NgoParticipation.aspx>>

Non-Governmental Organizations, Human Rights [online]. Research Guides. Dostupné na internete: <<http://guides.lib.umich.edu/c.php?g=282816&p=1884492>>

Realization of Human Rights – Role of NGO [online]. 2012. Dostupné na internete: <<http://www.lsgservicesindia.com/article/article/realization-of-human-rights-and-role-of-ngo-1275-1.html>>

Reports of NGOs. In: NGO Monitor [online]. Dostupné na: <<http://www.ngo-monitor.org/reports/>>

The 66th UN DPI/NGO Conference. Education for Global Citizenship: Achieving the Sustainable Development Goals Together [online]. Dostupné na: <<http://outreach.un.org/ngorelations/conference-2016/about/>>

Voices From Africa [online]. Dostupné na internete: <<https://www.unngls.org/orf/documents/publications.en/voices.africa/number6/vfa6.06.htm>>

Case of D.H. and others v. the Czech Republic. Judgment of European Court of Human Rights [online]. November 2007. Dostupné na internete: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256>>

Case of Vejdeland and others v. Sweden. Judgment of European Court of Human Rights [online]. February 2012. Dostupné na internete: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109046>>

Kontaktné údaje:

Mgr. Tímea Lazorčáková
Interná doktorandka
Ústav medzinárodného práva a európskeho práva
Právnická fakulta, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach
e-mail: timea.lazorcakova@student.upjs.sk

NOVÉ PRÁVNE A INŠTITUCIONÁLNE NÁSTROJE POTLÁČANIA EXTRÉMIZMU NA SLOVENSKU

Peter Rosputinský

Abstrakt

Problematika extrémizmu vo všeobecnosti alebo niektorých jeho druhov je v posledných rokoch predmetom intenzívneho záujmu nielen teoretikov, ale aj samotných štátov. Ich vlády sa snažia prijímaním nových opatrení zabráňať jeho šíreniu a potláčať jeho prejavy. Typickými prostriedkami na dosahovanie tohto cieľa sú trestnoprávne postupy a vytváranie špecializovaných inštitúcií zameraných na potieranie extrémizmu. V oboch oblastiach došlo na Slovensku na prelome rokov 2016 a 2017 k výrazným zmenám. Ide o novelizáciu Trestného zákona a Trestného poriadku, vytvorenie nových znaleckých odvetví pre politický extrémizmus a náboženský extrémizmus a zriadenie novej špecializovanej štruktúry v slovenskej polícii. Predstavenie týchto zmien je cieľom predkladaného príspevku.

Abstract

In the recent years, the issue of extremism has become the subject of interest for academics, as well as states. Their governments are trying to adopt new tools to prevent the spread of extremism and to suppress its symptoms. Criminal sanctions and specialized institutions aimed at combating against extremism are created to achieve this goal. At the turn of 2016 and 2017, significant changes have been witnessed in these areas also in Slovakia. Specifically, amendments to the Criminal Code and the Criminal Procedure Code have been adopted; new branch of experts for revealing political extremism and religious extremism have been introduced; and new specialized structure has been established within the Slovak police forces. The aim of the following paper is to present these changes.

Kľúčové slová: extrémizmus, právne nástroje, Slovenská republika

Key words: extremism, legislative tools, Slovak Republic

Úvod

Extrémizmus patrí v súčasnosti k čoraz častejšie skloňovaným pojmom nielen v zahraničí, ale aj u nás doma, a to nielen v masovokomunikačných prostriedkoch a bežnom živote, ale prirodzene aj v odbornej literatúre. Tento termín má viacero významov a používa sa v rôznych súvislostiach. Má svoje politické, politologické, sociologické, náboženské, žurnalistické, environmentálne, historické i iné rozmary. To spôsobuje, že je pojmom nejasným, viacznačným alebo zamieňaným s inými pojмami, najčastejšie s pojмom radikalizmus (Ušiak, Nečas, 2010). Z pohľadu štátu a jeho reakcie na prítomnosť extrémizmu na jeho území je obzvlášť relevantný právny pohľad na tento pojм, pretože bez jeho priameho či aspoň nepriameho vymedzenia v právnom poriadku je efektívny „boj“ proti nemu len ľažko uskutočniteľný. Na to úplne logicky nadväzuje príslušný inštitucionálny aparát štátu, ktorým sa štát snaží potláčať toto z jeho pohľadu jednoznačne protispoločenské pôsobenie najčastejšie vnímané ako konanie smerujúce

proti základným princípm demokratického politického systému alebo k potláčaniu ľudských práv a slobôd. Ide totiž o to, že v praxi je viac ako zložité identifikovať konkrétnu správanie sa konkrétnnej osoby či osôb ako extrémistické – a to napríklad z dôvodu blízkosti takého správania s inými formami neželaných prejavov v spoločnosti, napríklad rasovo alebo národnostne motivovanej trestnej činnosti (tzv. koncept *hate crime*, ktorého podstatou je konanie z nenávisti alebo intolerancie voči jedincovi alebo skupine s kolektívnym odlišovacím znakom vyvolávajúcim predsudky u ostatného /spravidla väčšinového/ obyvateľstva⁴).

Cieľom tohto príspevku je predstaviť najnovšie právne a inštitucionálne prostriedky, ktorými vláda Slovenská republika reaguje, podľa slov jej predsedu a niektorých členov, na stále silnejúce prejavy (pravicového) extrémizmu, resp. mediálnu predstavu o rozsahu a význame extrémizmu na slovenskú spoločnosť a politickú scénu, ako aj na prípadné posilňovanie (pravicových) extrémistických hnutí, spolkov či dokonca podľa niektorých názorov politických strán v dôsledku nárastu významu týchto prúdov v blízkom i vzdialenejšom zahraničí.

1 Východiská

V Slovenskej republike sa problematika extrémizmu a jeho predchádzania stala predmetom systematickejšieho záujmu vlády v roku 2005, kedy došlo k zaradeniu vytvorenia koncepcie boja proti extrémizmu do Harmonogramu prípravy nových strategických, koncepčných, plánovacích, legislatívnych a ostatných dokumentov pre oblasť bezpečnosti a obrany Slovenskej republiky. Od vtedy došlo k prijatiu celkom troch významných dokumentov, a to Koncepcie boja proti extrémizmu na roky 2006-2011⁵, Koncepcie boja proti extrémizmu na roky 2011-2014⁶ a Koncepcie boja proti extrémizmu na roky 2015-2019⁷. Najnovšia z nich extrémizmus vymedzuje ako „*konanie a prejavy vychádzajúce z postojov krajne vyhrotenej, demokratickému systému nepriateľskej ideológie, ktoré či už priamo, alebo v určitom časovom horizonte deštruktívne pôsobia na existujúci demokratický systém a jeho základné atribúty. Druhou charakteristikou črtou extrémizmu a s ním spájaných aktivít je, že útočia na systém základných práv a slobôd garantovaných ústavou a medzinárodnými ľudsko-právnymi dokumentmi, alebo sa snažia svojimi aktivitami uplatňovanie týchto práv stíhať, či znemožniť*“.

Základný, avšak je potrebné dodať, že pomerne vágny, právny rámec pojmu extrémizmus v podmienkach Slovenskej republiky predstavuje zákon č. 300/2005. Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov (ďalej len „Trestný zákon“), ktorý od 1.9.2009 vo svojom ustanovení § 140a vymedzuje trestné činy extrémizmu. V jeho znení do 31.12.2016 šlo o nasledovné trestné činy:

⁴ Bližšie napr.: Goodeyová, J. – Aromaa, K.: Trestné činy z nenávisti. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2012, ISBN 978-80-7338-121-9. Dostupné na: <http://www.ok.cz/iksp/docs/396.pdf>.

⁵ Koncepcia bola schválená 3.5.2006 uznesením vlády SR č. 368/2006.

⁶ Koncepcia bola schválená 8.6.2011 uznesením vlády SR č. 379/2011.

⁷ Koncepcia bola schválená 18.3.2015 uznesením vlády SR č. 129/2015.

1. podpory a propagácie skupín smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd podľa § 421 a 422 Trestného zákona,
2. výroby extrémistických materiálov podľa § 422a Trestného zákona,
3. rozširovania extrémistických materiálov podľa § 422b Trestného zákona,
4. prechovávania extrémistických materiálov podľa § 422c Trestného zákona,
5. popierania a schvaľovania holokaustu a zločinov politických režimov podľa § 422d Trestného zákona,
6. hanobenia národa, rasy a presvedčenia podľa § 423 Trestného zákona,
7. podnecovania k národnostnej, rasovej a etnickej nenávisti podľa § 424 Trestného zákona,
8. podnecovania, hanobenia a vyhŕážania osobám pre ich príslušnosť k niektoej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej skupine alebo pôvodu rodu podľa § 424a Trestného zákona a
9. trestný čin spáchaný z osobitného motívu podľa § 140 písm. d) a f) Trestného zákona, t. j. s úmyslom verejne podnecovať k násiliu alebo nenávisti voči skupine osôb alebo jednotlivcovi pre ich príslušnosť k niektoej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej skupine, pôvodu rodu alebo pre ich náboženské vyznanie, ak je zámenkou pre vyhŕážanie sa z predchádzajúcich dôvodov; a z národnostnej, etnickej alebo rasovej nenávisti alebo nenávisti z dôvodu farby pleti.

Bližšie vymedzenie skutkových podstát uvedených trestných činov extrémizmu obsahujú rôzne komentáre k Trestnému zákonu, učebnice trestného práva hmotného alebo iné odborné pramene (napr. Danihel, 2011).

Z vyššie uvedeného výpočtu je zrejmé, že pre tri trestné činy je podstatné vymedzenie toho, čo treba považovať za extrémistický materiál. Tento pojem bol na účely Trestného zákona do 31.12.2016 vymedzený legálnou definíciou v § 130 ods. 7 Trestného zákona tak, že šlo o písomné, grafické, obrazové, zvukové alebo obrazovo-zvukové vyhotovenie:

- a) textov a vyhlásení, zástav, odznakov, hesiel alebo symbolov, skupín a hnutí, ktoré smerujú k potláčaniu základných ľudských práv a slobôd,
- b) programov alebo ideológií skupín a hnutí, ktoré smerujú k potláčaniu základných ľudských práv a slobôd,
- c) obhajujúce, podporujúce alebo podnecujúce nenávist', násilie alebo neodôvodnené odlišné zaobchádzanie voči skupine osôb alebo jednotlivcovi pre ich príslušnosť k niektoej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej skupine, pôvodu rodu alebo pre ich náboženské vyznanie, ak je zámenkou pre predchádzajúce dôvody,
- d) ospravedlňujúce alebo schvaľujúce čin považovaný článkom 6 Štatútu Medzinárodného vojenského súdneho dvora pripojeného k Dohode z 8. augusta 1945 o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej Osi a príslušnými článkami štatútu iného medzinárodného trestného súdu zriadeného na základe medzinárodného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, za genocídium alebo zločin proti ľudskosti, ak bol páchateľ alebo účastník tohto činu odsúdený právoplatným rozsudkom medzinárodného súdu zriadeného na základe

- medzinárodného verejného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, ak takýto rozsudok neboli v predpísanom konaní zrušený, alebo
- e) popierajúce alebo väzne zláhčujúce čin považovaný článkom 6 Štatútu Medzinárodného vojenského súdneho dvora pripojeného k Dohode z 8. augusta 1945 o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej Osi a príslušnými článkami štatútu iného medzinárodného trestného súdu zriadeného na základe medzinárodného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, za genocídium alebo zločin proti ľudskosti, ak bol páchateľ alebo účastník tohto činu odsúdený právoplatným rozsudkom medzinárodného súdu zriadeného na základe medzinárodného verejného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika.

2 Aktuálny vývoj

Medzi 35 úloh Koncepcie boja proti extrémizmu na roky 2015-2019 boli zaradené okrem iného aj analýzy aplikačnej praxe ustanovení dvoch slovenských trestných kódexov týkajúcich sa extrémizmu a príprava ich zmien. Výsledkom bolo okrem iného prijatie novelizácie Trestného zákona s účinnosťou od 1.1.2017, ktorou došlo k odstráneniu nedostatkov predchádzajúcej transpozície rámcového rozhodnutia Rady 2008/913/SVV v podobe revízie ustanovení Trestného zákona o trestných činoch extrémizmu, a to spôsobom implementujúcim názory Výboru pre predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatných foriem intolerancie pri Rade vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť (Dôvodová správa, 2016). Ide o nasledovné zmeny⁸:

1. Úprava vymedzenia pojmu extrémistický materiál:

Vyššie uvedené materiály sa totiž do 31.12.2016 za extrémistické považovali len vtedy, ak (a) sa vyrábali, rozširovali, uvádzali do obehu, robili verejne prístupnými alebo prechovávali v úmysle podnecovať nenávist', násilie alebo neodôvodnené odlišné zaobchádzanie voči skupine osôb alebo jednotlivcovi pre ich príslušnosť k niektornej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej skupine, pôvodu rodu alebo pre ich náboženské vyznanie, alebo (b) ak boli zámenkou pre predchádzajúce dôvody. Napokon je potrebné doplniť, že za extrémistický materiál sa považovala aj replika extrémistického materiálu alebo jeho napodobenina, ktorá je zameniteľná s originálom. Tieto podmienky už od 1.1.2017 neplatia. Najvýraznejšia zmena spočíva v tom, že pre kvalifikovanie nejakého materiálu ako extrémistického sa nevyžaduje, aby ním bolo disponované v úmysle podnecovať nenávist', násilie či protiprávne konanie, čo bude značne uľahčovať orgánom činným v trestnom konaní identifikovanie konkrétnych materiálov ako extrémistických.

Druhou výraznou zmenou je zásadné zjednodušenie odkazu na medzinárodnoprávne vymedzenie zločinov podľa medzinárodného práva upostením od uvedenia

⁸ Iba na doplnenie je potrebné uviesť, že všetky zmeny v Trestnom zákone ohľadom trestných činov extrémizmu sa vzťahujú aj na trestnú zodpovednosť právnických osôb vymedzenú samostatným zákonom č. 91/2016 Z. z. o trestnej zodpovednosti právnických osôb a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

konkrétnych medzinárodných zmlúv a spojenie dvoch predchádzajúcich ustanovení písm. d) a e) do nového ustanovenia, podľa ktorého je za extrémistický materiál považované aj písomné, grafické, obrazové, zvukové alebo obrazovo-zvukové vyhotovenie ospravedlňujúce, schvaľujúce, popierajúce alebo hrubo zľahčujúce genocídium, zločiny proti mieru, zločiny proti ľudskosti alebo vojnové zločiny, ak bol páchateľ alebo účastník tohto činu odsúdený právoplatným rozsudkom medzinárodného súdu zriadeného na základe medzinárodného práva verejného, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, alebo právoplatným rozsudkom súdu Slovenskej republiky.

Tretím rozdielom od pôvodnej úpravy je vlastne netrestanie manipulácie s extrémistickým materiálom na zákonom vymedzené účely, a to realizáciu vzdelávacích, zberateľských alebo výskumných aktivít.

2. Zjednodušenie vymedzenia trestného činu spáchaného z osobitného motívu:

Pôvodná právna úprava definovaná vo dvoch ustanoveniach § 140 písm. d) a f) Trestného zákona sa čiastočne prekrývala a zároveň nedostatočne reflektovala medzinárodné záväzky Slovenskej republiky vyplývajúce z Rámcového rozhodnutia Rady 2008/913/SVV z 28.11.2008 o boji proti niektorým formám a prejavom rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva. Z uvedeného dôvodu došlo k spojeniu daných dvoch ustanovení do jedného a k doplneniu nových dôvodov nenávistného konania: (a) pôvod, a to nielen skutočný, ale aj domnely; (b) politické presvedčenie.

3. Nové vymedzenie niektorých trestných činov extrémizmu:

a) trestný čin založenia, podpory a propagácie hnutia smerujúceho k potlačeniu základných práv a slobôd podľa § 421 Trestného zákona spácha ten, kto založí, podporuje alebo propaguje skupinu, hnutie alebo ideológiu, ktorá smeruje k potlačeniu základných práv a slobôd osôb, alebo ktoré hlása rasovú, etnickú, národnostnú alebo náboženskú nenávist alebo nenávist voči inej skupine osôb alebo kto propaguje skupinu, hnutie alebo ideológiu, ktorá v minulosti smerovala k potlačeniu základných práv a slobôd osôb;

teda trestným sa stalo nielen podporovanie a propagovanie skupín, hnutí a ideológií smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd, ale aj ich založenie, pričom trestnosť sa rozšírila i na hlásanie nenávisti týmito skupinami, hnutiami a ideológiami;

b) trestný čin prejavu sympatie k hnutiu smerujúcemu k potlačeniu základných práv a slobôd podľa § 422 Trestného zákona spácha ten, kto verejne alebo na mieste verejnosti prístupnom, najmä používaním zástav, odznakov, rovnošiat alebo hesiel, prejavuje sympatie k skupine, hnutiu alebo ideológii, ktorá smeruje alebo v minulosti smerovala k potlačeniu základných práv a slobôd osôb, alebo ktorá hlása rasovú, etnickú, národnostnú, náboženskú nenávist alebo nenávist voči inej skupine osôb, pričom trestným je aj používanie pri číne vyššie uvedenom pozmenených zástav, odznakov, rovnošiat alebo hesiel, ktoré vyvolávajú zdanie pravých;

- c) pri trestnom číne výroby extrémistických materiálov podľa § 422a Trestného zákona došlo v ods. 2 k vypusteniu kvalifikačného znaku konania páchateľa „verejne“, a to z dôvodu jeho nadbytočnosti (pravdepodobne neboli zaznamenané žiadne prípady verejnej výroby extrémistických materiálov);
- d) podľa § 422d Trestného zákona je trestným nielen popieranie a schvaľovanie holokaustu a zločinov politických režimov, ale aj zločinov proti ľudskosti, ktoré sú vymedzené ich objektom príslušnými medzinárodnými zmluvami (ide o genocídium, zločiny proti mieru, zločiny proti ľudskosti alebo vojnové zločiny), pričom pri týchto zločinoch je trestné nielen ich verejné popieranie, schvaľovanie, spochybňovanie a snaha o ich ospravedlňovanie, ale aj ich hrubé zľahčovanie⁹;
- e) pri trestnom číne hanobenie národa, rasy a presvedčenia podľa § 423 Trestného zákona došlo: (a) k rozšíreniu trestnosti aj na hanobenie z dôvodu domnelej príslušnosť k niektoej rase, národu, národnosti, etnickej skupine, domnelého pôvodu a politického presvedčenia a (b) vypustenia trestnosti spáchania daných konaní v ods. 2 v spojení s cudzou mocou alebo cudzím činiteľom a za krízovej situácie;
- f) trestný čin podnecovania k národnostnej, rasovej a etnickej nenávisti podľa § 424 Trestného zákona je vymedzený novým spôsobom, a to tak, že jeho podstatou je verejné podnecovanie k násiliu alebo nenávisti voči skupine osôb alebo jednotlivcovi pre ich skutočnú alebo domnelú príslušnosť k niektoej rase, národu, národnosti, etnickej skupine, pre ich skutočný alebo domnelý pôvod, farbu pleti, sexuálnu orientáciu, politické presvedčenie, náboženské vyznanie alebo preto, že sú bez vyznania, alebo verejne podnecuje k obmedzovaniu ich práv a slobôd, a zároveň došlo v ods. 3 k vypusteniu trestnosti spáchania daných konaní v spojení s cudzou mocou alebo cudzím činiteľom a verejne;
- g) do Trestného zákona bol v § 424a zavedený nový trestný čin, a to trestný čin apartheidu a diskriminácie skupiny osôb¹⁰ zameraný na potrestanie toho, kto uplatňuje apartheid alebo rasovú, etnickú, národnostnú alebo náboženskú segregáciu, alebo inú rozsiahlu alebo systematickú diskrimináciu skupiny osôb. Pre aplikačnú prax orgánov činných v trestnom konaní a súdov bude relevantné vymedzenie pojmu apartheid a segregácia z dôvodovej správy k zákonu č. 316/2016 Z. z. Podľa nej je možné apartheid vymedziť „ako konanie jednotlivca v rámci inštitucionalizovaného režimu systematického útlaku a nadvlády jednej rasovej skupiny nad inou rasovou skupinou alebo skupinami, ktoré je páchané s úmyslom zachovať tento režim“, pričom „[p]od rasovou, etnickou, národnostnou, náboženskou alebo triednou segregáciu je možné chápať akékoľvek rozlišovanie, obmedzovanie alebo zvýhodňovanie založené na príslušnosti jednotlivca k niektorému národu, etnickej skupine, rase, náboženstvu, triednej príslušnosti alebo k inej podobnej

⁹ Dôvodom je implementácia záväzkov vyplývajúcich z Rámcového rozhodnutia Rady 2008/913/SVV z 28.11.2008 o boji proti niektorým formám a prejavom rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva.

¹⁰ Týmto došlo k prevzatiu záväzkov Slovenskej republiky z Medzinárodného dohovoru o potlačení a trestaní zločinu apartheidu z 30.11.1973 (platného od 18.7.1976) ako aj Medzinárodného dohovoru o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie z 21.12.1965 (platného od 4.1.1969).

skupine osôb (vymedzenej napr. jazykom, pohlavím alebo sexuálnou orientáciou), ktorej cieľom alebo následkom je znemožniť alebo obmedziť uznanie, výkon alebo uskutočnenie garantovaných ľudských práv a základných slobôd na základe rovnosti v politickej, hospodárskej, kultúrnej, sociálnej alebo ktorejkoľvek inej oblasti verejného života. Inou rozsiahloou alebo systematickou diskrimináciou skupiny osôb je zaobchádzanie porovnateľné svojou intenzitou alebo účinkami so segregáciou“ (Dôvodová správa, 2016).

Podľa názoru vlády SR bolo potrebné vzhladom na nárast prejavov extrémizmu, rasizmu a xenofóbie a vysokú závažnosť trestných činov extrémizmu rozhodnúť o zmene doterajšej pôsobnosti súdov v otázke prejednávania týchto trestných činov extrémizmu. Z uvedeného dôvodu došlo od 1.1.2017 k centralizácii prejednávania všetkých trestných činov extrémizmu z okresných súdov a krajských súdov na Špecializovaný trestný súd (prostredníctvom zmeny zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok), čo má za následok aj založenie pôsobnosti Úradu špeciálnej prokuratúry, ktorá bude oprávnená a povinná podávať obžaloby na páchateľov tejto trestnej činnosti.

Pri kvalifikovaní konania osôb podozrivých či obvinených zo spáchania trestných činov extrémizmu sa orgány činné v trestnom konaní stretávali s množstvom zložitých otázok, pričom častokrát boli odkázané len na jednoduché služobné pomôcky graficky znázorňujúce rôzne symboly a znaky spojené s extrémistickými skupinami, hnutiami či ideológiami. Komplikovanosť posudzovania jednotlivých prejavov a materiálov z hľadiska extrémizmu má uľahčiť inštrukcia Ministerstva spravodlivosti SR 22/2016 zo 6.12.2016 o zriadení nového znaleckého odboru Spoločenské a humanitné vedy s odvetviami politický extrémizmus a náboženský extrémizmus. Z obsahového vymedzenia označených znaleckých odvetví vyplýva, že odvetvie politického extrémizmu „sa zaoberá charakteristikou skupín a hnutí, ktoré možno podradiť pod pojmom politický extrémizmus (napr. neonacizmus, neofašizmus, ultranacionalizmus, anarchizmus, marxizmus-leninizmus). Charakteristika spočíva predovšetkým v popise ideológie (cieľov) a vonkajších prejavov (symboly, zástavy, odznaky, rovnošaty, heslá) jednotlivých extrémistických subjektov“ a odvetvie náboženského extrémizmu „sa zaoberá charakteristikou skupín a hnutí, ktoré možno podradiť pod pojmom náboženský extrémizmus (také náboženské hnutia, smery alebo organizácie, ktoré sa snažia o násilnú transformáciu nielen politického, ale aj kultúrno-spoločenského a morálneho systému na základe radikálnych náboženských predstáv, učení či iných východísk). Charakteristika spočíva predovšetkým v popise učenia (cieľov) a vonkajších prejavov (symboly, zástavy, odznaky, rovnošaty, heslá) jednotlivých extrémistických subjektov“ (Inštrukcia, 2016). Keďže ide o úplne nové znalecké odvetvia, Ministerstvo spravodlivosti SR stanovilo nasledovné podmienky pre zápis uchádzačov do zoznamu znalcov:

- a) vzdelenie v odbore Spoločenské a humanitné vedy (napr. v politológií, sociológií, práve, historii, religionistike),
- b) úspešné absolvovanie odbornej skúšky znalca v odbore Spoločenské a humanitné vedy,

- c) úspešné absolvovanie odborného minima v trvaní najmenej 30 hodín, ktoré zabezpečujú znalecké ústavy na to poverené ministerstvom,
- d) vykonávanie praxe v odbore min. sedem rokov a zároveň aj ku dňu podania žiadosti,
- e) bezúhonnosť a spôsobilosť na právne úkony v plnom rozsahu (Nový znalecký odbor, 2017).

Vyššie uvedené zmeny súčasne sprevádza nové inštitucionálne usporiadanie štátynomocenského aparátu, ktorý má reagovať na trestnú činnosť spojenú s extrémizmom. Ide o vytvorenie špecializovanej Národnej jednotky boja proti terorizmu a extrémizmu v rámci organizačných zložiek Prezidia Policajného zboru, konkrétnie Národnej kriminálnej agentúry, ktorú predstavil 1.2.2017 predseda vlády Slovenskej republiky Robert Fico spolu s ministrom vnútra Slovenskej republiky Robertom Kaliňákom a presidentom Policajného zboru Tiborom Gašparom. Podľa verejne dostupných informácií by táto jednotka mala pozostávať z približne stovky policajtov osobitne školených a cvičených pre boj s terorizmom a extrémizmom. Podľa slovenského ministerstva vnútra i slovenskej polície nie sú výsledky vo vyšetrovaní trestných činov extrémizmu dobré a ich objasnenosť je približne len tridsaťpercentná (Pilc, 2017), čo by mal zmeniť práve vyššie uvedený špecializovaný útvar. Možno doplniť, že na jeho zriadenie reagoval predseda Ľudovej strany Naše Slovensko Marian Kotleba s tým, že ide o „politickú políciu“, ktorej činnosť bude zameraná predovšetkým proti tejto strane a jej predstaviteľom a sympatizantom. Zatiaľ je predčasné vyjadrovať akékoľvek hodnotenie takejto inštitucionálnej jednotky, no v médiach už boli zverejnené správy, že došlo pravdepodobne jej príslušníkmi k návšteve prof. Milana Ďuricu a k nezákonnej domovej prehliadke v byte Martina Žáčika, jedného z členov Ľudovej strany Naše Slovensko, čo nie je pozitívna prezentácia jej práce počas prvých dní jej existencie.

Záver

Určite je správne reagovať na každú formu protispoločenského správania vrátane prejavov extrémizmu, ktoré presahujú zákonné hranice. Otázne je, či najlepším spôsobom reakcie je sprísňovanie trestnoprávneho postihu páchateľov takejto činnosti. Domnievame sa, že táto otázka sa dostala do centra záujmu slovenskej exekutívy až v dôsledku výsledkov slovenských volieb do orgánov samosprávnych krajov v roku 2013 a slovenských parlamentných volieb v roku 2016, čo značne naštrbuje pohľad na motiváciu politických strán presadzujúcich túto agendu v súčasnosti. Prejavy predsedu vlády Slovenskej republiky Roberta Fica k tejto problematike majú výrazný politický kontext a často zmieňujú predstaviteľov a sympatizantov konkrétnej politickej strany. Možno si len klášť otázku, prečo na Slovensku nastal tento vývoj, resp. prečo tzv. štátotvorné politické strany dopustili nárast významu tých politických protivníkov, ktorých označujú za extrémistických, a to najmä, ak naši odborníci dlhodobo poukazujú na posilňovanie extrémistických pravicových politických strán, pravicový extrémizmus vymedzujú ako reálnu hrozbu pre demokratické politické systémy a ako kľúč pre elimináciu jeho pôsobenia

uvádzajú postupné odstraňovanie príčin, ktoré ho spôsobujú¹¹. Niekomu sa preto môže súčasný vývoj javiť viac ako snaha o elimináciu politickej opozície a nie úprimný záujem o ochranu demokracie a základných ľudských práv a slobôd. Napokon, netreba v tejto súvislosti opomenúť fakt, že nie každý prejav extrémizmu je automaticky protiprávnym a že jestuje aj sloboda slova. Z uvedeného dôvodu bude dozaista zaujímavé sledovať, ako sa noví znalci z odvetví politického extrémizmu a náboženského extrémizmu ujmú svojich úloh a ako budú ich znalecké posudky hodnotiť orgány činné v trestnom konaní a Špecializovaný trestný súd.

Použité zdroje

Danihel, 2011. *K trestným činom extrémizmu*. In: Kuruc, P. (ed.) Rekodifikovaný Trestný zákon a Trestný poriadok – Analýza poznatkov z teórie a praxe. Zborník príspevkov z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 9.2.2011 na Fakulte práva Paneurópskej vysokej škole v Bratislave. Bratislava: EUROKÓDEX, 2011. s. 435-450, ISBN 978-80-89447-57-2. Dostupné na: http://www.paneuropuni.com/files/sk/fp/konferencie/zbornik-rekod_2011_fin_web.pdf

Dôvodová správa k návrhu zákona o uznávaní a výkone majetkového rozhodnutia vydaného v trestnom konaní v Európskej únii a o zmene a doplnení niektorých zákonov. 2016. Dostupné na: <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=25792>

Goodeyová, J. – Aromaa, K.: Trestné činy z nenávisti. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2012, ISBN 978-80-7338-121-9. Dostupné na: <http://www.ok.cz/iksp/docs/396.pdf>

Inštrukcia Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky 22/2016 č. 48320/2016/153, ktorou sa dopĺňa inštrukcia 7/2009 Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky z 25. marca 2009 č. 23635/2009-51 o organizácii a riadení znaleckej, tlmočníckej a prekladateľskej činnosti v znení inštrukcie 15/2011. Znenie uverejnené v č. 12/2016 Zbierky inštrukcií a oznámení MS SR

Koncepcia boja proti extrémizmu na roky 2006-2011

Koncepcia boja proti extrémizmu na roky 2011-2014

Koncepcia boja proti extrémizmu na roky 2015-2019

Mikulčíková, A. 2008. *Pravicový extrémizmus ako reálna hrozba stability demokratických systémov v globalizujúcim sa svete*. In: Lasicová, J. a kol. (eds.) Bezpečnostné fórum '08. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela, 2008. s. 165-173. ISBN 978-80-8083-575-0

Nový znalecký odbor pre oblasť extrémizmu. 23.1.2017. Ministerstvo spravodlivosti SR. Dostupné na: <https://www.justice.gov.sk/Stranky/aktualitadetail.aspx?announcementID=2171>

Pilc, Ľ. 2017. *Poľícia priznáva pri extrémizme nízku objasnenosť*. Pravda, 6.2.2017. Dostupné na <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/419004-policia-priznava-pri-extremizme-nizku-objasnenost/>

Rámcové rozhodnutie Rady 2008/913/SVV z 28.11.2008 o boji proti niektorým formám a prejavom rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=URISERV%3AI33178>

¹¹ Bližšie pozri napr.: Mikulčíková, A. 2008. *Pravicový extrémizmus ako reálna hrozba stability demokratických systémov v globalizujúcim sa svete*. In: Lasicová, J. a kol. (eds.) Bezpečnostné fórum '08. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela, 2008. s. 165-173.

Ušiak, J., Nečas, P. (2010) Prejavy radikalizmu a extrémizmu v Slovenskej republike, *Politické vedy*, vol. XIII., No. 3, s. 84-99. ISSN 1335-2741

Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov

Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok v znení neskorších predpisov

Zákon č. 316/2016 Z. z. o uznávaní a výkone majetkového rozhodnutia vydaného v trestnom konaní v Európskej únii a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Kontaktné údaje:

PhDr. Mgr. Peter Rosputinský, PhD.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

e-mail: peter.rosputinský@umb.sk

ZÁKLADNÉ PRÁVO NA ÚČINNÚ SÚDNU OCHRANU V PRÁVE EURÓPSKEJ ÚNIE

Dominika Becková

Abstrakt

Právo na účinnú súdnu ochranu je v demokratickej spoločnosti súčasťou právneho poriadku a jedným z aspektov právneho štátu. V práve Únie je toto základné právo a jeho obsah vymedzené v čl. 47 Charty základných práv Európskej únie, ktorý stanovuje všeobecný a spoločný štandard ochrany práv, ktorého cieľom je zabezpečiť prístup k spravodlivosti, najmä spravodlivému súdnemu procesu a účinnému prostriedku nápravy. S cieľom vymedziť vznik, vývoj a obsah základného práva je okrem iného, potrebné analyzovať judikatúru Súdneho dvora Európskej únie, pretože zásada účinnej súdnej ochrany je vo veľkej miere výsledkom jeho činnosti. Praktické uplatňovanie a ochrana tohto práva sa prejavuje v celom práve Únie, jednak inštitúciami Únie a tiež členskými štátmi, ktoré si stanovia vlastné procesné podmienky jeho praktického uplatňovania, tak aby bol obsah základného práva zachovaný.

Abstract

The right to effective judicial protection is in democratic and open society an essential part of legal order and one of the aspects of rule of law. In the European Union law is the fundamental right and its content defined in article 47 of Charter of Fundamental Rights of European Union, which provides general and common standard of protection of rights. The aim of this standard is to ensure access to the justice, mainly to fair trial and effective remedy. With an aim to describe origin, evolution and contents of the fundamental right is also necessary to analyse jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, while the principle of effective judicial protection is mainly the result of its activity. Practical implementation and protection of the fundamental right is reflected in the entire European Union law, on one side by institutions of the European Union and also by member states, which set down their own procedural conditions of practical implementation of the right, with the condition that the content of the right is preserved.

Kľúčové slová: právo na účinnú súdnu ochranu, právo Európskej únie

Key words: right to effective judicial protection, law of the European Union

Úvod

Cieľom tohto príspevku je ponúknuť stručný popis vývoja základných práv v Európskych Spoločenstvách a o ich podobe v dnešnej Európskej únií. Príspevok sa zameriava na vývoj, vytváranie a nachádzanie obsahu základného práva na účinnú súdnu ochranu, ktorého právne zakotvenie je nevyhnutné pre existenciu právneho štátu a diskusia o ktorom prebieha na vnútrostátnnej, národnej aj nadnárodnnej úrovni. Pri počiatku uvedeného práva stál Súdny dvor Európskej únie (ďalej len „Súdny dvor“), ktorý ho chápal ako všeobecnú zásadu práva Spoločenstva, ktorá vychádzala z ústavných tradícii spoločných členským štátom. Nadobudnutím právnej záväznosti Charty základných práv Európskej únie v roku 2009, ktorá vychádzala jednak zo zakladajúcich zmlúv, ale aj

ústavných tradícií spoločných pre členské štáty, judikatúry Súdneho dvora, Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a rozsiahlej judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva, sa právo na účinnú súdnu ochranu stalo kodifikovaným základným právom, ktorého obsah je zrejmý z textu písaného práva. Príspevok ponúka pohľad na viaceré rozsudky Súdneho dvora, z obdobia kedy vnímal právo na účinnú súdnu ochranu ako všeobecnú zásadu práva Spoločenstva a v ďalšej časti sú uvedené rozsudky Súdneho dvora po nadobudnutí účinnosti Charty základných práv Európskej únie.

1 Od nepoznania základných práv v komunitárnom práve k Charte základných práv Európskej únie

Otázka ochrany základných práv v dnešnej Európskej únií a jej práve je výsledkom niekoľko desiatok rokov dlhého historického vývoja. Na počiatku vzniku Európskych spoločenstiev bola *ochrana základných práv v komunitárnom práve* *dlhodobo vedľajšou a marginálnou otázkou*. Tento postoj vyplýval z dvoch kľúčových skutočností. Prvou z nich je skutočnosť, že Európske spoločenstvá boli založené za účelom plnenia hospodárskych a ekonomických cieľov, najmä za účelom vytvorenia spoločného európskeho trhu. Druhou rozhodujúcou skutočnosťou, prečo na počiatku existencie Európskych spoločenstiev nemožno hovoriť o základných právach a teda ani o ich ochrane, je skutočnosť, že zakladajúce zmluvy Európskych spoločenstiev neobsahujú katalóg základných práv ani žiadnu výslovnú zmienku o požiadavke rešpektovať základné práva. Obe uvedené skutočnosti navzájom súvisia vzhľadom na to, že na úrovni Európskych spoločenstiev s hlavnými ekonomickými cieľmi sa *nepredpokladalo konanie alebo výkon kompetencií*, ktorý by mohol viesť k porušeniu alebo ohrozovaniu základných práv (Butašová, Šváby, 2016).

V dôsledku narastajúceho prehlbovania kvantitatívnej, ale najmä kvalitatívnej integrácie, ktorá spočívala v prenášaní integrácie z hospodárskych oblastí do ďalších oblastí, sa Spoločenstvám postupne rozširovali právomoci. *Dôsledkom prehlbujúcej sa integrácie a rozširovania právomocií, Spoločenstvá začali čoraz viac vstupovať do širších a intenzívnejších právnych vzťahov s jednotlivcom*. Veľmi obmedzená úprava základných práv na úrovni Spoločenstiev vyvolávala stále hlbšie poznanie deficitu ochrany základných práv. Tento deficit existencie komplexného katalógu základných práv na komunitárnej úrovni nahradzali vnútrostátné právne úpravy členských štátov. Zakotvenie základných práv v ústavnoprávnych normách členských štátov boli formulované ako nemenné a nadradené princípy vo vzťahu k iným právnym normám (Blahož, Skála, Klíma, 2003, s. 472).

Mimoriadny význam pre rozvoj základných práv v rámci práva Spoločenstiev mala činnosť Súdneho dvora Európskych spoločenstiev, dnešného Súdneho dvora Európskej únie, ktorý bol orgánom všetkých troch existujúcich spoločenstiev. Pre jeho vývoj a činnosť, ako súdu, ktorého judikatúra stojí v oblasti základných práv nad ústavnými súdmi členských štátov, bol dôležitý jeho vzťah k ústavnoprávnej úprave základných práv v členských štátoch Európskych spoločenstiev. Súdny dvor vo svojej judikatúre konštantoval prednosť komunitárneho práva nad vnútrostátnym právom, avšak to nevyriešilo prednosť

komunitárneho práva nad vnútroštátnou ústavnoprávnou úpravou základných práv v členských štátach (Blahož, Skála, Klíma, 2003, s. 473). V dôsledku uvedeného dochádzalo k skutočnosti, že jednotlivec mal garantované a požíval vyššiu ochranu svojich základných práv na národnej (vnútroštátej) úrovni a nie na úrovni komunitárnej. Pokrok v otázke základných práv nastal v roku 1969, kedy Súdny dvor po prvýkrát v rozsudku Stauder (29/69 Erich Stauder proti mestu Ulm, ECLI:EU:C:1969:57) konštaoval, že ochrana základných práv patrí medzi všeobecné princípy komunitárneho práva, ktoré predstavujú súčasť primárneho nepísaného práva. Súdny dvor vyvinul doktrínu ľudských práv aj v snahe vyhovieť členským štátom, a tak zabrániť odmietnutiu princípu prednosti komunitárneho práva na vnútroštátej úrovni (Mazák, Jánošíková, 2007, s. 272). Týmto rozsudkom Súdny dvor vytvoril základ poznania a existencie základných práv v komunitárnom práve, ktorý bol pre členské štáty záväzný. Nadalej však neboli známy katalóg základných práv, ktoré majú byť na úrovni Spoločenstiev garantované a štátmi dodržiavané. To viedlo k politickej medziinštitucionálnej spolupráci komunitárnych orgánov, v ktorej najvýznamnejšiu úlohu zohrával práve Súdny dvor.

Činnosti inštitúcií a orgánov Spoločenstiev, následne Európskej únie viedli k výsledku, že 7. decembra 2000 počas zasadnutia Európskej rady v Nice Európsky parlament, Rada a Komisia podpísali dokument označený ako Charta základných práv Európskej únie. Po jej prijatí, napriek tomu, že Charta z roku 2000 nebola právne záväzným aktom, Súdny dvor na ňu viackrát poukázal vo svojej judikatúre a generálni advokáti s ňou pracovali ako s dokumentom napomáhajúcim výkladu a dodržiavaniu komunitárneho, resp. úniového práva. Charta 2000 sa citovala nielen v judikatúre, ale aj v preambulách viacerých sekundárnych aktov komunitárneho a úniového práva. Charta 2000 plnila dvojakú funkciu, po prve vytvárala prezumpciu existencie základných práv, ktoré však bude vyžadovať svoje potvrdenie v ústavných tradíciách spoločných pre členské štáty a po druhé, ak už nejaké základné právo bolo identifikované, t.j. je chránené právny poriadkom komunitárneho, resp. úniového práva, potom je Charta osobitne užitočná na určenie obsahu, rozsahu a zmyslu konkrétneho základného práva. (Mazák, Jánošíková, 2011, s.71-73).

Vývoj základných práv na úrovni Únie je všeobecne charakterizovaný procesom demokratizácie a posilňovaním občianskeho rozmeru Únie, čo si vyžiadalo reflexiu zo strany inštitúcií Únie. Zatiaľ posledným milníkom v právnej úprave základných práv v Európskej únii je Lisabonská zmluva, ktorá zaradila Chartu základných práv Európskej únie (Ú. v. EÚ C 326, 26.10.2012, s. 391-407) medzi písané primárne právo, ktoré je právne záväzné. Zmluva o Európskej únii v aktuálnom znení v čl. 6 stanovuje: „Únia uznáva práva, slobody a zásady uvedené v Charte základných práv Európskej únie zo 7. decembra 2000 upravenej 12. decembra 2007 v Štrasburgu, ktorá má rovnakú právnu silu ako zmluvy. Ustanovenia Charty žiadnym spôsobom nerozširujú právomoci Únie vymedzené v zmluvách. Práva, slobody a zásady v Charte sa vykladajú v súlade so všeobecnými ustanoveniami hlavy VII Charty, ktorými sa upravuje jej výklad a uplatňovanie a pri riadnom zohľadnení vysvetliviek, na ktoré sa v Charte odkazuje a ktoré označujú zdroje týchto ustanovení.“ Charta základných práv Európskej únie sa stala právne záväzným právnym aktom, ktorý potvrdzuje s osobitným zreteľom na právomoci a

úlohy Únie, ako aj na zásadu *subsidiarity*, základné práva tak, ako vznikli osobitne na základe prirodzených tradícií a medzinárodných záväzkov, ktoré sú spoločné pre členské štáty, na základe zakladajúcich zmlúv a Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, ako aj ustálenú judikatúru Súdneho dvora Európskej únie a Európskeho súdu pre ľudské práva. Charta základných práv Európskej únie je dokumentom, ktorý zoskupuje, systematizuje a zviditeľňuje pre občanov Únie základné práva dlhodobo garantované zo strany Únie a zároveň formuje a rozvíja nové práva. Charta základných práv Európskej únie vytvára originálny systém garancií a právnej ochrany základných práv a slobôd, ktorý len deklaruje zásady na ktorých je Európska únia založená a ktoré sú spoločnými hodnotami jej členských štátov (ide o zásady slobody, demokracie, rešpektovania ľudských práv a základných slobôd, rešpektovania právneho štátu) a završuje dlhodobý proces kodifikácie základných práv.

2 Všeobecná právna zásada: právo na účinnú súdnu ochranu v judikatúre Súdneho dvora

Právo na účinnú súdnu ochranu je jednou z najdôležitejších právnych záruk v právnom štáte. Vymáhatelnosť práva Únie zohráva dôležitú právnu a politickú otázku nielen na nadnárodnej úrovni, ale i na úrovni vnútroštátnej. Pri vytváraní práva Únie a princípov upravujúcich vzťah vnútroštátneho práva a práva Únie, ako aj pri implementácii práva Únie do vnútroštátnych právnych poriadkov musel Súdny dvor a rovnako aj vnútroštátne súdne orgány poskytnúť všetkým občanom Únie garanciu, že ich práva sú vymožiteľné a existuje právo na účinnú súdnu ochranu v prípade, ak došlo k porušeniu ich práv alebo slobôd garantovaných Úniou (Percine, 2013, s. 381-396). Postupný vývoj práva na účinnú súdnu ochranu smeroval k vytvoreniu jeho jednotlivých zložiek (základných práv), ktorými sú: právo na spravodlivý proces, právo na účinný prostriedok nápravy, právo na nezávislý a nestranný súd, právo na obhajobu a právo na právnu pomoc. Za klúčové v oblasti základného práva na účinnú súdnu ochranu považujem rozhodnutia Súdneho dvora vo veci Johnston a Unibet.

Vec Johnston (C-222/84 Marguerite Johnson proti Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, ECLI:EU:C:1986:206) je z pohľadu základného práva na účinnú súdnu ochranu kľúčová. Súdny dvor v tomto rozsudku *uznáva právo na účinnú súdnu ochranu za všeobecnú právnu zásadu*, ktorá vyplýva z ústavných tradícií spoločných všetkým členským štátom a odvoláva sa na ustanovenie čl. 6 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. V konaní o prejudiciálnej otázke, ktorú predložil írsky priemyslový súd, sa posudzoval výklad viacerých ustanovení smernice Rady č. 76/207 (Smernica Rady č. 76/207 EHS zo dňa 9. februára 1976 o vykonávaní zásady rovnakého zaobchádzania s mužmi a ženami, pokiaľ ide o prístup k zamestnaniu, odbornej príprave a postupu v zamestnaní a o pracovné podmienky). Pôvodný spor vznikol medzi paní Johnston a Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary. Na základe zmien v pracovnej politike policajného prezidia, bola paní Johnston zamietnutá žiadosť o preddĺženie pracovnej zmluvy, pretože na danú pozíciu prijímali už len mužov. Paní Johnston sa domnievala, že došlo k porušeniu zákazu diskriminácie a preto sa obrátila

žalobou pre diskrimináciu na základe pohlavia na vnútrostátny súd. Ako rozhodnutie súdu, pani Johnston obdržala administratívny certifikát, ktorý odôvodňoval zamietavé stanovisko o zamestnaní záujmom národnej bezpečnosti a verejného poriadku. Táto skutočnosť sa zároveň stala predmetom prvej prejudiciálnej otázky položenej Súdnemu dvoru, ktorou sa írsky súd pýtal či je možné vylúčiť z pôsobnosti smernice konanie zakladajúce diskrimináciu na základe pohlavia pokiaľ ide o prístup k zamestnaniu, pokiaľ cieľom tohto opatrenia je zabezpečiť národnú bezpečnosť alebo chrániť verejnú bezpečnosť alebo verejný poriadok? Súdny dvor vyhlásil, že: „Požiadavka práva na prístup k spravodlivosti je súčasťou všeobecných právnych zásad komunitárneho práva“. Zároveň stanovuje členským štátom povinnosť aby prijali také opatrenia, ktoré sú nevyhnutné na to, aby si osoby, ktoré boli poškodené v dôsledku porušenia svojho práva, mohli uplatňovať svoje nároky súdnou cestou na príslušnom súde. Súdny dvor jasne garantoval, že každý jednotlivec bez rozdielu musí mať právo na účinný prostriedok súdnej ochrany, ktorého sa môže dovolávať aj v spore s členským štátom. Od prijatia tohto rozhodnutia Súdny dvor pokračoval v nastavenej línií a v relevantných prípadoch odôvodňoval účinnú súdnu ochranu ako základné právo, ktoré je všeobecnou právnou zásadou a vyplýva z ústavných tradícií spoločným všetkým členským štátom.

Nasledujúcim analyzovaným rozhodnutím je rozsudok Súdneho dvora po prijatí Charty základných práv Európskej únie v roku 2000 je **rozsudok vo veci Unibet** (C-432/05 Unibet (London) Ltd a Unibet (International) Ltd proti Justitiekanslern, ECLI:EU:C:2007:163). Vo svojej prvej otázke sa vnútrostátny súd v podstate pýta, či: „Zásadu účinnej súdnej ochrany práv poskytnutých osobám podliehajúcim súdnej právomoci právom Spoločenstva je potrebné vyklaadať v tom zmysle, že vyžaduje, aby v právnom poriadku členského štátu existovala samostatná žaloba, ktorej hlavným cieľom je preskúmať súlad vnútrostátnych ustanovení s článkom 49 ES, keď iné právne prostriedky nápravy umožňujú skúmať takýto súlad incidenčne“. Súdny dvor v tomto rozsudku najprv pripomenuл, že zásada účinnej súdnej ochrany predstavuje všeobecnú zásadu práva Spoločenstva, ktorá vyplýva z ústavných tradícií spoločných všetkým členským štátom, je zakotvená v čl. 6 a 13 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a bola takisto potvrdená v článku 47 Charty základných práv Európskej únie. V nasledujúcich bodoch rozsudku Súdny dvor konštatoval, že vnútrostátnym súdom členských štátov prináleží, aby uplatňujúc zásadu spolupráce zabezpečili súdnu ochranu práv, ktoré osobám podliehajúcim súdnej právomoci vyplývajú z práva Spoločenstva. V prípade neexistencie právnej úpravy v danej oblasti na úrovni Spoločenstva, majú byť vo vnútrostátnom práve určené príslušné súdy a upravené procesné náležitosti týkajúce sa žalôb určených na zabezpečenie ochrany práv, ktoré osobám vyplývajú z práva Spoločenstva. Procesné náležitosti týkajúce sa žalôb určených na zabezpečenie ochrany práv, ktoré vyplývajú osobám podliehajúcim súdnej právomoci z práva Spoločenstva, sa majú spravovať zásadou efektivity a zásadou ekvivalencie. V bodoch 61, 64 a 65 a v bode 1 výroku Súdny dvor dospel k záveru, že zásada účinnej súdnej ochrany práv vyplývajúcich osobám podliehajúcim súdnej právomoci z práva Spoločenstva sa má vyklaadať v tom zmysle, že nevyžaduje aby v právnom poriadku členského štátu existovala samostatná žaloba, ktorej hlavným cieľom by bolo preskúmanie súlad

vnútroštátnych ustanovení s právom Spoločenstva, ak iné účinné právne prostriedky nápravy, ktoré nie sú menej výhodne ako tie, ktoré sa týkajú podobných vnútroštátnych žalôb, umožňujú posúdiť incidenčne takýto súlad, pričom tieto skutočnosti musí preveriť vnútroštátny súd. Zároveň sa má uvedená zásada vykladať v tom zmysle, že vyžaduje, aby vo vnútroštátnom právnom poriadku členského štátu existovala možnosť nariadenia predbežných opatrení až dovtedy, kým príslušný súd neurčí súlad vnútroštátnych opatrení s právom Spoločenstva, keď je nariadenie takýchto opatrení potrebné na zabezpečenie úplnej účinnosti súdneho rozhodnutia o existencii práv.

Súdny dvor svojou činnosťou prispel k poznaniu všeobecnej právnej zásady práva na účinnú súdnu ochranu a postupne stanovoval jej obsah a jednotlivé zložky. Zároveň určoval limity za akých sa má táto všeobecná právna zásada uplatňovať v členských štátoch Únie, t.j. v akom rozsahu je možné toto základné právo vyplývajúce zo spoločných ústavných tradícií členských štátov obmedziť a naopak, kedy ho musia členské štáty vykonávať, za dodržiavania zásad stanovených právom Únie.

3 Článok 47 Charty základných práv Európskej únie – základné právo na účinnú súdnu ochranu

Základné práva v Európskej únií nachádzajú v primárnom práve svoj základ a obraz vo viacerých článkoch. Prvým z nich je čl. 2 Zmluvy o Európskej Únií, ktorý vyjadruje hodnoty, na ktorých je Únia založená. Okrem iných je jednou z týchto hodnôt aj dodržiavanie ľudských práv, ktoré je spoločné členským štátom. Druhým pilierom pre základné práv je čl. 3 ods. 5 Zmluvy o Európskej únií, ktorý medzi ciele Únie zahrňa aj prispievanie k ochrane ľudských práv vo vzťahoch medzi Úniou a ostatnými krajinami sveta. A v neposlednom rade, najnovší článok 6 Zmluvy o Európskej únií, ktorý upravuje právnu záväznosť Charty základných práv Európskej únie (ďalej len „*Charta*“), pristúpenie Únie k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a vyhlasuje základné práva za všeobecné zásady práva Únie (Jánošíková, 2013. s. 42-43). Ako je uvedené v prvej kapitole, *Charta základných práv Európskej únie* sa nadobudnutím účinnosti Lisabonskej zmluvy stala cez odkaz v primárnom práve jeho súčasťou a nadobudla právnu silu rovnakú ako zakladajúce zmluvy, t.j. Zmluva o Európskej únií a Zmluva o fungovaní Európskej únie. Takéto postavenie Charty základných práv Európskej únie je silným signálom pre občanov aj jej iných adresátov o tom, že *Únia je právnym spoločenstvom, v ktorom zohráva významnú úlohu ochrana základných práv* (Mazák, Jánošíková, 2011, s.71-73). Význam začlenenia Charty do primárneho práva Únie a deklarovanie jej právnej záväznosti sa prejavuje aj v ďalších rovinách. Určitý význam je možné pozorovať v potvrdení vývoja a smerovania Európskej únie v oblasti ochrany základných práv v právnom priestore Únie, ktorý bol a je nastolený rozhodovacou činnosťou Súdneho dvora. Ďalší význam, ktorý sa prejavuje v praktickej rovine je v tom, že orgány aplikujúce právo, ale aj jednotlivci, ktorí majú v úmysle dovolávať sa ochrany svojich práv garantovaných na úrovni Únie, už nemusia pátráť v rozsiahlej judikatúre Súdneho dvora v kombinácii s celom škárou ďalších právnych ale aj politických dokumentov, nakoľko *Charta* tieto zdroje v podobe *uceleného katalógu základných práv kodifikuje* (Kubala, 2015, s. 49-51).

Charta systematicky zaraďuje právo na účinnú súdnu ochranu v Hlave VI s názvom Spravodlivosť, konkrétnie v článku 47 s názvom Právo na účinný prostriedok nápravy a na spravodlivý proces. Týmto zaradením práva na účinnú súdnu ochranu do textu Charty je zrejmé, že získava pozíciu základného práva, ktoré je pri dodržiavaní zásady subsidiarity povinné uplatňovať inštitúcie, orgány, úrady a agentúry Únie, a tiež pre členské štáty výlučne vtedy, ak vykonávajú právo Únie. Právo na účinnú súdnu ochranu je v Charte zakotvené nasledovne: „*Každý, koho práva a slobody zaručené právom Únie sú porušené, má za podmienok ustanovených v tomto článku právo na účinný prostriedok nápravy pred súdom. Každý má právo na to, aby jeho záležitosť bola spravodivo, verejne a v primeranej lehote prejednaná nezávislým a nestranným súdom zriadeným zákonom. Každý musí mať možnosť poradiť sa, obhajovať sa a nechať sa zastupovať. Právna pomoc sa poskytuje osobám, ktoré nemajú dostatočné prostriedky v prípade, ak je táto pomoc potrebná na zabezpečenie efektívneho prístupu k spravodlivosti.*“ Zo znenia citovaného článku možno vyvodiť jednotlivé zložky práva na účinnú súdnu ochranu, ktorými sú: 1. právo na spravodlivý proces, 2. právo na účinný prostriedok nápravy, 3. právo na nezávislý a nestranný súd, 4. právo na obhajobu a 5. právo na právnu pomoc. Nato aby sme mohli hovoriť o účinnej súdnej ochrane, je potrebné aby jednotlivé zložky, ktoré sú taktiež základnými právami boli zo strany povinných subjektov efektívne uplatňované a dodržiavané. Európska únia sa vo svojej vnútornej aj zahraničnej politike snaží zabraňovať porušovaniu alebo ohrozovaniu ľudských práv, avšak v prípade, ak k takému porušeniu dôjde, poskytuje a garantuje obetiam prístup k spravodlivosti a nápravným prostriedkom. Základom pre fungovanie mechanizmu ochrany základných práv je garantovanie a zabezpečovanie efektívneho výkonu základného práva na účinnú súdnu ochranu, riadny a nestranný výkon spravodlivosti. Európska únie presadzuje a aj v budúcnosti plánuje presadzovať veľké úsilie pri podpore práva na účinnú súdnu ochranu, najmä práva na spravodlivý proces a práva na účinný prostriedok nápravy (The Council of the European Union, 2017).

Prirodzeným dôsledkom právnej záväznosti Charty je aj rozsiahla judikatúra Súdneho dvora, ktorá právo na účinnú súdnu ochranu nachádza a odôvodňuje jeho zakotvením v primárnom práve. Nasledujúci text sa zameriava na priblíženie troch rozsudkov Súdneho dvora, ktoré boli vyhlásené po nadobudnutí právnej záväznosti Charty. Prvý preberaný **rozsudok Súdneho dvora vo veci DEB** (C-279/09, DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH proti Spolkovej republike Nemecko, ECLI:EU:C:2010:811), sa zaoberá právom na účinnú súdnu ochranu poskytovanú právnickým osobám. Cieľom prejudiciálneho konania vo veci bol výklad zásady efektivity, ako bola vytvorená v judikatúre Súdneho dvora na účely určenia, či táto zásada ukladá povinnosť poskytnúť právnu pomoc právnickým osobám. Meritom veci teda bolo posúdenie poskytnutia právnej pomoci právnickej osobe pri nesení trov konania. Spoločnosť DEB žiadala o poskytnutie právnej pomoci na podanie žaloby o zodpovednosť Spolkovej republiky Nemecko vyplývajúcej z práva Únie, avšak nemala k dispozícii žiadne finančné prostriedky na zloženie preddavku na trovy konania a taktiež na zaplatenie právneho zástupcu v konaní. Podmienka zaplatenia preddavku na trovy konania a povinného právneho zastúpenia bola požiadavkou vyplývajúcou z vnútrostátneho práva

(body 14 -19). Spolkový ústavný súd považoval poskytnutie právnej pomoci za sociálne opatrenie, ktoré vyplýva zo zásady sociálneho štátu, ktoré je potrebné na ochranu ľudskej dôstojnosti, čo v prípade právnických osôb neprichádzalo do úvahy (bod 24). Preto Spolkový ústavný súd položil Súdnemu dvoru prejudiciálnu otázku, ktorou sa pýta, či v danom prípade *neposkytnutie právnej pomoci, ktoré je v súlade s vnútroštátnou úpravou, je v rozpore so zásadou efektivity a zodpovednosti štátu, pretože dotknutá strana - spoločnosť DEB - by nemala možnosť využiť svoje právo na účinnú súdnu ochranu.* Súdny dvor zdôraznil, že zásada efektivity je procesnou podmienkou určenou na zabezpečenie ochrany práv, pričom členské štáty sú povinné ju uplatňovať a v žiadnom prípade nesmú znemožniť alebo stíhať výkon práv priznaných právnym poriadkom Únie. Súdny dvor sa v predmetnej veci otázkou v akej miere je možné obmedziť právo na účinnú súdnu ochranu a taktiež tým, či toto právo, konkrétnie právo na právnu pomoc prináleží aj právnickým osobám. Vo svojom výroku Súdny dvor uvádza, že: „Zásada účinnej súdnej ochrany, tak ako je stanovená v článku 47 Charty, sa má vyklaňať v tom zmysle, že nie je vylúčené aby sa jej dovolávali právnické osoby. Zároveň Súdny dvor stanovil povinnosť vnútroštátnemu súdu overiť, či podmienky neposkytnutie právnej pomoci (resp. podmienky poskytnutia právnej pomoci, ktoré neumožňujú prístup k spravodlivosti) nepredstavujú obmedzenie práva na prístup k spravodlivosti. Pri obmedzení prístupu k spravodlivosti je potrebné sledovať: (a) či takéto obmedzenie nezasahuje do podstaty základného práva, (b) či takéto obmedzenie sleduje legítimny cieľ a (c) či existuje primeraný vzťah proporcionality medzi použitými prostriedkami a sledovaným cieľom. Samotné posúdenie však ostáva na vnútroštátnom súde, ktorému Súdny dvor vo výroku poskytol aj ďalšie kritéria, ktoré má zohľadniť, napr. predmet sporu, zložitosť uplatniteľného práva a konania, primeranú možnosť úspechu žalobcu. Rozsudok vo veci DEB je významným pri práve na účinnú súdnu ochranu zakotvenú v Charte v tom, že jednak stanovuje podmienky jeho obmedzenia, avšak Súdny dvor priamo v rozsudku pripomína a upriamuje pozornosť na právnu záväznosť Charty, ktorá bola zavedená Lisabonskou zmluvou. Z uvedeného dôvodu pri svojom rozhodovaní právo na účinnú súdnu ochranu nevníma ako všeobecnú právnu zásadu, ale vníma a posudzuje ho ako základné právo, ktoré je súčasťou Charty a ktorého obsah je stanovený v písanom primárnom práve.“

Právo na účinnú súdnu ochranu, jeho výklad a uplatňovanie vnútroštátnymi orgánmi je taktiež predmetom **vo veci ZZ** (C-300/11, ZZ proti Secretary of State for the Home Department, ECLI:EU:C:2013:363). Pán ZZ mal štátne občianstvo tak Alžírska ako aj Francúzka, avšak legálne pobýval na území Spojeného kráľovstva. Avšak na základe rozhodnutia Secretary of State for the Home Department mu bolo zrušené právo na pobyt na území Spojeného kráľovstva a bolo mu taktiež zakázané vstúpiť na jeho územie. Toto rozhodnutie bolo odôvodnené verejným záujmom a vydané z naliehavých dôvodov verejnej bezpečnosti. V rámci odvolacieho konania boli posudzované aj dôkazy, ktoré boli označené ako dôverné a pánovi ZZ neboli sprístupnené. Vo veci pána ZZ bol na vnútroštátej úrovni vydaný dvojaký rozsudok - verejný a dôverný, pričom pánovi ZZ bol sprístupnený len verejný rozsudok, ktorý obsahoval nepodstatné časti zdôvodnenia zamietnutia odvolania pána ZZ. Postup vnútroštátnych orgánov bol v súlade s právom Spojeného Kráľovstva a smernicou 2004/38. Avšak, keď sa tento spor dostal pred

vnútroštátny súd, ten rozhodol konanie prerušiť a obrátiť sa na Súdny dvor s prejudiciálnou otázkou. Podstatou prejudiciálnej otázky bolo, či konanie vnútroštátnych orgánov, ktoré bez uvedenia podstavy dôvodov proti zamietavému rozhodnutiu o odopreť vstupu na územie Spojeného kráľovstva, je v rozpose s článkom 47 Charty, napriek tomu že tieto dôvody odopretia vstupu boli dôverné a ich sprístupneniu bránili dôvody týkajúce sa bezpečnosti štátu. Súdny dvor pri posúdení veci samej uviedol, že pri posudzovaní, ktoré informácie je potrebné sprístupniť a ktoré naďalej ostanú označené ako dôverné, je nevyhnutné uskutočniť konformný výklad čl. 47 Charty. Takto uskutočnený konformný výklad základného práva garantovaného čl. 47 Charty musí zohľadniť jeho význam, tak ako vyplýva zo systému zavedeného Chartou ako celkom. Súdny dvor pri tomto obmedzení, taktiež odkazuje na čl. 52 ods. 1 Charty, ktorý sice pripúšťa obmedzenie výkonu základných práv, zároveň však vyžaduje, aby každé obmedzenie súčasne rešpektovalo obsah dotknutého základného práva, bolo v súlade so zásadou proporcionality a aby skutočne zodpovedalo cieľom všeobecného záujmu Únie. Z tohto ponímania základného práva na účinnú súdnu ochranu vyplýva, že situácia ktorá v Spojenom kráľovstve vznikla je v rozpose so základným právom. Ustanovenia smernice, ktorá upravuje postup zákazu pobytu na území štátu, sa musí v súlade s čl. 47 Charty vyklaňať tak, že vnútroštátne právo musí zaručiť súdny prieskum rozhodnutí priatých vnútroštátnymi orgánmi. Vnútroštátny orgán musí zároveň dotknutú osobu oboznámiť s podstatou dôkazov a zminimalizovať dôverné informácie na nevyhnutnú mieru.

Ďalšími dôležitými rozsudkami vo vzťahu k základnému právu na účinnú súdnu ochranu sú **rozsudky vo veci pána Kadiho**. Ide o sériu štyroch na seba nadväzujúcich rozsudkov: 1. rozsudok Súdu prvého stupňa T-315/01, Yassin Abdullah Kadi proti Rade Európskej únie a Komisii Európskych spoločenstiev, 2. rozsudok Súdneho dvora v spojených veciach C-402/05 P a C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi a Al Barakaat International Foundation proti Rade Európskej únie a Komisii Európskych spoločenstiev, 3. rozsudok Všeobecného súdu T-85/09, Yassin Abdullah Kadi proti Európskej komisii a 4. rozsudok Súdneho dvora v spojených veciach C-584/10 P, C-593/10 P a C-595/10 P, Európska komisia, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska, Rada Európskej únie proti Yassin Abdullah Kadi. Spor v uvedených veciach sa týka pána Kadiho, ktorý bol na základe rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN zaradený na zoznam osôb podozrivých z financovania medzinárodného terorizmu, v dôsledku čoho inštitúcie Únie doplnili jeho meno do súhrnného zoznamu osôb spájaných s Usámom bin Ládinom a so sieťou Al-Káida, ktorý je prílohou nariadenia Rady č. 467/2001, ktoré zakazuje vývoz určitého tovaru a služieb do Afganistanu, posilňuje zákaz letov a rozširuje zmrazenie finančných prostriedkov a ďalších finančných zdrojov vo vzťahu k Talibanu v Afganistane. Meno pána Kadiho, bolo taktiež zapísané do zoznamu osôb uvedeného v prílohe nariadenia Rady č. 881/2002, ktoré ukladá niektoré špecifické obmedzujúce opatrenia namierené proti niektorým osobám spojeným s Usamom bin Ládinom, sieťou Al-Káida a Talibanom.

Pán Kadi sa v predmetnej veci obrátil na Všeobecný súd so žalobou smerujúcou k zrušeniu uvedených nariadení, v rozsahu v akom sa ho tieto nariadenia týkali, z dôvodov neplatnosti, ktoré sa týkali porušenia práva byť vypočutý, práva na ochranu vlastníckeho práva a zásady proporcionality, ako aj práva na účinné súdne preskúmanie. Súd prvého

stupňa konštatoval, že: „*Medzera v súdnej ochrane žalobcu však vo svojej podstate nie je v rozpore s ius cogens. Právo na účinnú súdnu ochranu totiž nie je absolútnym právom. Obmedzenie práva žalobcu na účinnú súdnu ochranu vyplývajúce zo súdnej immunity, ktorú v zásade majú rezolúcie Bezpečnostnej rady prijaté podľa kapitoly VII Charty OSN, je obsiahnuté v tomto práve, ako ho zaručuje ius cogens. Záujem žalobcu spočívajúci v tom, aby jeho prípad preskúmal súdny orgán, nepostačuje na to, aby prevážil nad všeobecným základným záujmom zachovať medzinárodný mier a bezpečnosť ohrozené hrozbou jasne identifikovanou Bezpečnostnou radou v súlade s ustanoveniami Charty OSN. Právo žalobcu na účinnú súdnu kontrolu preto nie je porušené“* (T-315/01, Yassin Abdullah Kadi proti Rade Európskej únie a Komisii Európskych spoločenstiev, ECLI:EU:T:2005:332) Z uvedených dôvodov Súd prvého stupňa konštatoval, že nedošlo k porušeniu práva na účinnú súdnu ochranu.

Následne sa súdne konanie pána Kadiho dostalo pred Súdny dvor, ktorý zrušil rozhodnutie Súdu prvého stupňa (v spojených veciach C-402/05 P a C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi a Al Barakaat International Foundation proti Rade Európskej únie a Komisii Európskych spoločenstiev, ECLI:EU:C:2008:461). Súdny dvor v predmetnej veci rozhadol, že: „*povinnosti vyplývajúce z medzinárodnej dohody nemôžu mať za následok zasahovanie do ústavných zásad Zmluvy, najmä do zásady povinného rešpektovania základných práv vo všetkých aktoch Únie, pričom toto dodržiavanie predstavuje podmienku ich zákonností.*“ Zároveň Súdny dvor konštatoval povinnosť súdov Únie zabezpečiť úplné preskúmanie zákonnosti všetkých aktov Únie vzhľadom na základné práva, a to aj vtedy, keď sa takýmito aktmi majú vykonávať rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN. Na základe uvedených argumentov, preto Súdny dvor uviedol, že názor Súdu prvého stupňa vychádzal z nesprávneho právneho posúdenia veci pána Kadiho a vo výroku konštatoval, že došlo k porušeniu práva na obhajobu a práva na účinné súdne preskúmanie. Porušenie základných práv spočívalo v neoznámení dôvodov uvedených proti osobe pána Kadiho, ktoré boli dôvodom prijatia obmedzujúcich opatrení, nepriznaní práva na oboznámenie sa s relevantnými skutočnosťami a neumožnení účinne sa vyjadriť k vzniknutej situácii. Účinky nariadenia, ktoré bolo zrušené v rozsahu, v akom sa týkalo pána Kadiho, boli zachované na obdobie nepresahujúce tri mesiaca, aby Rada mohla zistené porušenia napraviť. V stanovanej lehote boli predsedom výboru pre sankcie oznamené skutočnosti a dôvody, pre ktoré bol pán Kadi zaradený na súhrnný zoznam, ktorý je prílohou nariadenia.

Vec pána Kadiho sa v roku 2009 opäťovne dostala na Všeobecný súd (T-85/09, Yassin Abdullah Kadi proti Európskej komisii, ECLI:EU:T:2010:418), kedy pán Kadi podal žalobu smerujúcu k zrušeniu sporného nariadenia v rozsahu, v akom sa ho toto nariadenia týkalo. Jedným zo žalobných dôvodov bolo aj porušenie práva na obhajobu a práva na účinnú súdnu ochranu. Všeobecný súd, v rámci skúmania tohto žalobného dôvodu uviedol že právo na účinnú súdnu ochranu bolo porušené, pretože pán Kadi nemal nikdy skutočný prístup k informáciám a dôkazom uvádzaným v jeho neprospech, nemohol ani brániť svoje práva vo vzťahu k týmto skutočnostiam za uspokojivých podmienok pred súdom Únie a toto konanie sa v priebehu súdneho konania pred Všeobecným súdom nenapravilo, keďže dotknuté inštitúcie v priebehu tohto konania neuviedli nijakú okolnosť na tento účel alebo

informáciu o dôkazoch svedčiacich proti pánovi Kadimu. V dôsledku takto uvedené právneho posúdenia prípadu pána Kadiho, Všeobecný súd zrušil sporné nariadenie v rozsahu, v akom sa týkalo pána Kadiho.

Tento právny názor všeobecného súdu v odvolacom konaní (v spojených veciach C-584/10 P, C-593/10 P a C-595/10 P, Európska komisia, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska, Rada Európskej únie proti Yassin Abdullah Kadi, ECLI:EU:C:2013:518) potvrdil aj Súdny dvor, ktorý vychádzal najmä z čl. 47 Charty, ktorý stanovuje právo dotknutej osoby oboznámiť sa s dôvodmi, na ktorých sa zakladá rozhodnutie prijaté voči nej. Účinnosť súdnej ochrany zaručená čl. 47 tiež vyžaduje, aby sa súd Únie pri preskúmavaní zákonnosti dôvodov, o ktoré sa opiera rozhodnutie zapísala meno určitej osoby na zoznam v prílohe nariadenia alebo osobu na ňom ponechať, uistil o tom, že toto rozhodnutie má dosťatočne silný skutkový základ, t.j. posúdenie veci nemá byť obmedzené len na abstraktné posúdenie pravdepodobnosti dôvodov, ale aby sa týkalo otázky, či sú tieto dôvody dostatočné na odôvodnenie rozhodnutia.

Posledným analyzovaným rozsudkom je *rozsudok vo veci Europese Gemeenschap* (C-199/11, Europese Gemeenschap proti Otis a i., ECLI:EU:C:2012:684), v rámci ktorého žalobca namietał porušenie svojho práva na spravodlivý súdny proces a s tým súvisiacu zásadu, že nikto nesmie byť sudcom vo vlastnej veci. Týmto porušením žalobca namietał postavenie Komisie, ktorá najskôr v konaní na úrovni Únie vystupovala ako orgán hospodárskej súťaže, ktorá vyšetrovala a následne spoločnosti Otis a iným uložila sankciu za vytvorenie kartelu, ktoré bolo porušením ustanovení o hospodárskej súťaži vyplývajúcich zo Zmluvy o fungovaní Európskej únie; a následne podala žalobu na vnútrostátny súd o náhradu škody a stala sa účastníkom vnútrostátneho súdneho konania. Súdny dvor preformuloval prejudiciálnu otázku tak, či *ustanovenie čl. 47 Charty bráni tomu aby Komisia podala na vnútrostátny súd v mene Únie žalobu o náhradu škody spôsobenej Únií*. Súdny dvor pri posúdení prípadu zdôraznil, že každá osoba má právo domáhať sa súdnou cestou náhrady spôsobenej škody, ak existuje príčinná súvislosť medzi kartelovou dohodou a vzniknutou škodou a preto toto právo prináleží aj Únií, avšak toto právo musí vykonávať tak aby boli dodržané základné práva žalovaných. Súdny dvor ako prvý v bode 48 uviedol obsah práva na účinnú súdnu ochranu vymedzeného v čl. 47, ktorým je najmä právo na obranu, zásada rovnosti zbraní, právo na prístup k súdu, ako aj právo poradiť sa, obhajovať sa a nechať sa zastupovať. Súdny dvor zdôraznil, že pokial ide o právo na prístup k súdu, je potrebné aby mal súd právomoc preskúmať všetky skutkové a právne otázky, ktoré sú relevantné na účely sporu, o ktorom rozhoduje. Súdny dvor zdôraznil, že akty inštitúcií Únie, t.j. aj rozhodnutia Komisie v kartelových veciach, nemôžu byť preskúmavané vnútrostátnym súdom, ale zákonnosť aktov inštitúcií Únie preskúmavajú súdy Únie. *Pravidlo, podľa, ktorého nie je možné aby vnútrostátné súdy prijali opatrenia v rozpore s rozhodnutím inštitúcií Únie, konkrétnie s rozhodnutím Komisie v kartelových veciach, nie je porušením základného práva, ale je osobitným prejavom rozdelenia právomoci medzi Úniu a členské štaty.* Právo Únie stanovuje systém súdneho preskúmania rozhodnutí Komisie, ktoré sa týkajú jej postupov ako hospodárskeho orgánu v kartelových veciach, pričom *toto konanie ponúka všetky záruky vyžadované článkom 47 Charty*. A preto žalovaní neboli zbavení svojho práva na prístup k súdu podľa čl. 47 Charty.

Na základe uvedeného je záverom predmetného konania, že žiadne ustanovenie práva Únie nebráni Komisii podať žalobu o náhradu škody spôsobenej Únií v dôsledku kartelovej dohody. Takýmto konaním Únie nebude poškodené žiadne základné právo žalovaného v konaní, najmú nie právo na účinnú súdnu ochranu a jedna z jeho zložiek : právo na prístup k súdu.

Nadobudnutím právnej záväznosti Charty Súdny dvor vo svojej judikatúre už neodkazuje na všeobecné právne zásady a svoju judikatúru, ktorá bola vydaná pred nadobudnutím záväznosti Charty, ale odkazuje priamo na základné práva uvedené v Charte a jeho rozhodnutia vynesené po nadobudnutí záväznosti Charty. Právo na účinnú súdnu ochranu tak ako je ponímané v primárnom a sekundárnom práve Únie a tiež v judikatúre Súdneho dvora, svedčí o tom, že je jedným z najdôležitejších základných práv, ktorého existencia a uplatňovanie umožňuje efektívne uplatňovanie všetkých ostatných práv vyplývajúcich z práva Únie. Pri skúmanom základnom práve je vývoj v práve Únie v etape, kedy máme toto základné právo kodifikované, poznáme jeho obsah, uplatňovanie a zásady za akých má byť uplatňované, s čím súvisí aj otázka jeho obmedzenia. Dôležitým prvkom vykonávaným zo strany Únie, najmä Súdneho dvora je, že neskúma len samotné normatívne zakotvenie práva na účinnú súdnu ochranu a právneho prostriedku, ktorý sa ho možno dovoláť, ale zameriava sa aj na zistenie ich efektívnosti.

Záver

Cieľom existencie základného práva na účinnú súdnu ochranu zakotveného v článku 47 Charty, je zabezpečiť účinnú súdnu ochranu v prípadoch, keď došlo k porušeniu práv alebo slobôd garantovaných právom Únie. Dôležitú úlohu pri vývoji základných práv v Únii zohral Súdny dvor, ktorý ich postupne nachádzal vo svojej judikatúre, najprv ako všeobecné právne zásady a následne ako základné práva upravené v Charte. V dnešnej dobe je obsah skúmaného základného práva zrejmý, ako aj podmienky a možnosti jeho obmedzenia členským štátom vo vzťahu k jednotlivcovi. Celý mechanizmus ochrany základných práv je postavený na zásadách a princípoch Európskej únie, kde veľkú úlohu zohrávajú orgány uplatňujúce základné práva na úrovni Únie a členské štáty, ktorých úlohou je garantovať základné práva každému, komu ich priznáva právo Únie. Vývoj základných práv na úniovej úrovni je charakterizovaný najmä procesom demokratizácie, efektívneho uplatňovania práv jednotlivcov a snahy o posilňovanie dôvery v Európsku úniu zo strany jej občanov. Je možné predpokladať, že takto rozbehnuté smerovanie v otázke základných práv bude pokračovať.

Použité zdroje

BLAHOŽ, Josef, Josef SKÁLA a Karel KLÍMA. *Ústavní právo Evropské unie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. Právnické učebnice (Aleš Čeněk). s.939. ISBN 80-86473-48-1

BUTAŠOVÁ, Andrea a Daniel ŠVÁBY. Ochrana ľudských práv a základných slobôd v európskom priestore [online]. [cit. 2016-12-30]. Dostupné z: http://www.kbdesign.sk/cla/eu_pravo_na_slovensku/original/9%20OchrLPZSvE.PJK.htm

JÁNOŠÍKOVÁ, Martina. *Repetitórium práva Európskej únie*. Prvé vydanie. Bratislava: IURIS LIBRI, 2013. s. 116. ISBN 978-80-89635-04-7

KUBALA, Jozef. Od všeobecných právnych zásad k článku 47 Charty: Kodifikácia nepísaného primárneho práva. In JÁNOŠÍKOVÁ, Martina, KUBALA, Jozef. *Charta základných práv Európskej únie a výzvy s ňou spojené*. Zborník vedeckých prác z vedeckej konferencie. Prvé vydanie. Košice: EQUILIBRIA, 2015. ISBN 978-80-8152-350-2. s.49-59

MAZÁK, Ján, JÁNOŠÍKOVÁ, Martina. *Výber rozhodnutí Súdneho dvora ES: pre právnu prax*. Bratislava: Iura Edition, 2007. s.820. ISBN 978-80-8078-169-9

MAZÁK, Ján, JÁNOŠÍKOVÁ, Martina. *Lisabonská zmluva: Ústavný systém a súdna ochrana*. Bratislava: Iura Edition, 2011. s.306. ISBN 978-80-8078-416-4

PERCINE, Ingolf. The Right to Effective Judicial Protection and Remedies in the EU. In: *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law*. The Hague: ASSER PRESS, 2013. ISBN 978-90-6704-896-5. p.381-396

The Council of the European Union [online]. 2017 [cit. 05.01.2017]. Human Rights and Democracy: EU Strategic Framework and EU Action Plan. Dostupné na internete: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11855-2012-INIT/en/pdf>

Právne predpisy a rozsudky:

Charta základných práv Európskej únie Ú. v. EÚ C 326, 26.10.2012, s. 391 – 407

29/69 Erich Stauder proti mestu Ulm ECLI:EU:C:1969:57

C-222/84 Marguerite Johnson proti Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, ECLI:EU:C:1986:206

T-312/01, Yassin Abdullah Kadi proti Rade Európskej únie a Komisii Európskych spoločenstiev, ECLI:EU:C:2013:518

C-402/05 P a C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi a Al Barakaat International Foundation proti Rade Európskej únie a Komisii Európskych spoločenstiev, ECLI:EU:C:2008:461)

C-432/05 Unibet (London) Ltd a Unibet (International) Ltd proti Justitiekanslern, ECLI:EU:C:2007:163

T-85/09, Yassin Abdullah Kadi proti Európskej komisii, ECLI:EU:T:2010:418

C-279/09, DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH proti Spolkovej republike Nemecko, EU:C:2010:811

Spojené veci C-584/10 P, C-593/10 P a C-595/10 P, Európska komisia, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska, Rada Európskej únie proti Yassin Abdullah Kadi, ECLI:EU:C:2013:518

C-300/11, ZZ proti Secretary of State for the Home Department, ECLI:EU:C:2013:363

C-199/11, Europese Gemeenschap proti Otis a i., ECLI:EU:C:2012:684

Kontaktné údaje:

Mgr. Dominika Becková

interná doktorandka

Ústav medzinárodného práva a európskeho práva

Právnická fakulta

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

e-mail: dominika.beckova@student.upjs.sk

OCHRANA ZDRAVIA V KONTEXTE ĽUDSKÝCH PRÁV

Katarína Ševcová

Abstrakt

Naša ústava v II. Hlave upravuje základné práva a slobody. Vychádza pritom z medzinárodnoprávnych dokumentov. Ľudské práva sa priznávajú všetkým členom ľudského spoločenstva, a preto akcentujú v medzinárodnoprávnej ako i štátoprávnej ochrane predovšetkým v rovine verejného práva. Zdravotná starostlivosť sa týka bezprostredne základných a najdôležitejších hodnôt chránených právom. Prostredníctvom zdravotnej starostlivosti sa chráni to najcennejšie - život a zdravie fyzickej osoby.

Abstract

Our Constitution in Chapter II. regulates the fundamental rights and freedoms. In doing so, it appears from the international acts and conventions. Human rights are granted to all members of the human community, and therefore accents in the international as well as constitutional legal protection abreast of public law in particular. Healthcare concerns directly basic and most important values protected by law. Through health care we protect the most valuable - the life and health of an individual.

Kľúčové slová: Ľudské práva, zdravotná starostlivosť, právo na život a zdravie, ústava

Key words: human rights, health care, the right to life and health, the constitution

Úvod

Zdravotná starostlivosť sa týka bezprostredne základných a najdôležitejších hodnôt chránených právom. Prostredníctvom zdravotnej starostlivosti sa chráni to najcennejšie - život a zdravie fyzickej osoby. Medicína už svojou podstatou zasahuje do základných práv fyzickej osoby, pretože s ich realizáciou je neoddeliteľne spojený zásah do telesnej a psychickej integrity človeka. Práva prijímateľa zdravotnej starostlivosti by mali byť teda chránené právnymi dokumentmi najvyšszej právnej sily.

Pre zaujímavosť - aktuálne štatistiky Eurostatu hodnotia naše zdravotníctvo ako štvrté najhoršie v EÚ. V roku 2013 až 45% všetkých úmrtí (11 000 ľudí) patrilo na Slovensku do kategórie tých, ktorým sa dalo predísť, ak by bola poskytnutá optimálna zdravotná starostlivosť. Jednoznačne, pokiaľ chceme vôbec riešiť jednotlivé ľudské práva, predpokladom ich realizácie je predovšetkým ľudská bytosť, teda právo na život a zdravie je primárne. Podľame sa teda bližšie pozrieť ako túto skupinu ľudských práv upravuje naša Ústava a či je táto úprava postačujúca. Použijeme pritom hlavne vedecké metódy analýzy, indukcie a dedukcie. Rovnako i historickoprávnu metódu.

Kľúčové ustanovenia v Ústave SR

Naša ústava v II. Hlave upravuje základné práva a slobody. Vychádza pritom z medzinárodnoprávnych dokumentov. V súlade s prirodzenoprávnou (*ius naturale*) podstatou ľudských práv možno povedať, že nie sú závislé od rozumu a nie sú ani produkтом prírody alebo spoločnosti, ale vyplývajú z uvedomenia si a následne zo všeobecnej akceptácie hodnoty ľudskej bytosti. Priznávajú sa všetkým členom ľudského spoločenstva, a preto akcentujú v medzinárodnoprávnej ako i štátovprávej ochrane. Štaty uznanávajúce demokratické a humanistické hodnoty prijali ľudské práva do svojich základných zákonov - ústav, čím im poskytli nielen deklarovanú, ale i reálnu ochranu. Z pohľadu deľby práva na verejné a súkromné, ochrana ľudských práv sa zabezpečuje najmä na pôde verejného práva. Ľudské práva sa priznávajú všeobecne všetkým jedincom - ľuďom, upravujú ich kogentné normy a smerujú voči štátu, ako univerzálному nositeľovi štátnej moci.

Právo na život „je najzákladnejším ľudským právom a východiskom k iným právam.“ (Svák, 2006, s.149). Pozbavenie života má za následok zánik fyzickej osoby ako subjektu práv a povinností. K základným ľudským právam ho zaraďuje Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. Patrí do skupiny práv, ktoré charakterizujú človeka ako ľudskú bytosť. Právo na život pôsobí *erga omnes*, teda voči ktorejkoľvek osobe, ktorá by právo na život ohrozovala. „*Patrí do prvej generácie ľudských práv, historicky ich vznik v dnešnom poňatí je spätý s formovaním prostriedkov odporu proti štátu, najmä v jeho policajnom vyjadrení, resp. v období absolutistickej monarchie*.“ (Palúš-Somorová, 2008, s.154)

V obsahu práva na život sa prejavuje jeho prirodzenoprávne poňatie. „*Taktiež má povahu legislatívneho maxima. To znamená, že budúca zákonná úprava nepôjde nad rámec ústavného zakotvenia, v prípadoch predvídaných ústavou ich môže len obmedzovať.*“ (Majerčák, 1997, s.443)

Ústava Slovenskej republiky zakotvuje právo na život v čl. 15: „*Každý má právo na život.*“ Práve v rámci tohto ustanovenia sa riešia niektoré osobitné otázky priamo alebo nepriamo spojené s týmto základným ľudským právom. Ide najmä o problematiku eutanázií, samovrážd, bioetiky (osobitne klonovania človeka) a interrupcií, kto spadá pod pojem „každý“ a či pod tento pojem spadá aj nascituras. Otázka subjektov práva na život pripúšťa rôzny výklad, je preto veľmi dôležité poskytnúť jej vyriešenie. Druhá veta čl.15 odseku 1 znie: „*Ľudský život je hodný ochrany už pred narodením.*“ Toto ustanovenie Ústavy vyvoláva mnohé pochybnosti. Napríklad je možné z právneho hľadiska považovať slovné spojenie „pred narodením“ za ekvivalentné so slovným spojením „od počatia“? Jednotlivými autormi, ktorí sa zaoberajú otázkou umelého prerušenia tehotenstva je taktiež často spomínaným ustanovením Ústavy článok 15 ods. 4 v nadväznosti na ods. 2 toho istého článku. Podľa neho „*nie je porušením práv, ak bol niekto pozbavený života v súvislosti s konaním, ktoré podľa zákona nie je trestné.*“ Je možné zaradiť pod odsek 4 článku 15 interrupciu ako jednu z legálnych možností obmedzenia práva na život?

Čl. 16

(1) Nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia je zaručená. Obmedzená môže byť len v prípadoch ustanovených zákonom.

(2) Nikoho nemožno mučiť ani podrobiť krutému, neludskému či ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestu.

Článok vychádza z čl. 8 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Právo na ochranu súkromia implicitne vyplýva aj z ďalších článkov Ústavy SR. Samotný pojem súkromia nie je v Ústave ani iných právnych predpisoch presne definovaný. Ústavný súd SR sa vo vzťahu k tomuto pojmu vyjadril nasledovne: „*Kedže základné práva a slobody podľa ústavy je potrebné vyklaňať a uplatňovať v zmysle a duchu medzinárodných zmlúv o ľudských právach a základných slobodách (PL. ÚS 5/93, PL. ÚS 15/98).*

Všeobecne aj Európsky súd pre ľudské práva poskytol pomerne široké vymedzenie tohto pojmu „*nepovažoval ani za možné, ani za nevyhnutné podať vyčerpávajúcu definíciu pojmu súkromný život. Bolo by príliš reštriktívne limitovať intímny kruh, v ktorom môže každý viesť svoj súkromný život podľa svojich predstáv a úplne z neho vylúčiť vonkajší svet. Rešpektovanie súkromného života musí tiež do určitej miery zahŕňať právo každého nadväzovať a rozvíjať vzťahy so svojimi blízkymi. Takto chápaný pojem by nemal vylučovať ani profesné alebo obchodné činnosti, napokon práve v práci nachádza väčšina ľudí veľa, ba dokonca maximum príležitostí na upevnenie svojich vzťahov s vonkajším svetom.*“¹²

Práve toto právo rezonuje v otázke interrupcií, zmeny pohlavia, osobných prehliadok, liečby neplodnosti, ochrany osobných údajov, anonymných pôrodov, otázky nútených hospitalizácií atď. Okrem práva na zachovanie telesnej integrity znamená i nezasahovanie do rodinného života a reprodukčné právo.¹³

Čl. 40 Ústavy SR ustanovuje: „*Každý má právo na ochranu zdravia. Na základe zdravotného poistenia majú občania právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť a na zdravotnícke pomôcky za podmienok, ktoré ustanoví zákon.*“

Toto právo zaraďujeme medzi práva hospodárske, sociálne a kultúrne, čo reflektuje, že domáhať sa ich možno len v medziach zákonov, ktoré tieto práva vykonávajú. Ide o prepojenie s ekonomickým faktorom, nakoľko garantom ich reálneho uplatňovania je ekonomická sila štátu. Vzniká tu pozitívny záväzok štátu tieto práva nielen deklarovat, ale i zabezpečiť materiálne a právne podmienky na ich uplatnenie. „*Práva každého na ochranu zdravia podľa čl. 40 Ústavy Slovenskej Republiky zaväzuje štát zabezpečiť jeho realizáciu predovšetkým prostredníctvom právnej úpravy materiálnych a inštitucionálnych predpokladov nevyhnutných na jeho efektívny výkon*“ (Nález Ústavného súdu SR z 28.novembra 2012, sp.zn.:PL.ÚS 113/2011

¹² Prípad Niemetz v. Nemecko (1992)

¹³ Pojem reprodukčné právo a reprodukčné zdravie používaný oficiálne od konania Medzinárodnej konferencie OSN o populácii a rozvoji (ICPD) Káhira, 5. – 13. septembra 1994; bližšie pozri <http://www.un.org/popin/icpd/conference/offeng/poa.html>

Ústava tu zakotvuje v podstate dve odlišné práva. Jedným je právo na ochranu zdravia, ktoré sa z hľadiska subjektov priznáva každému. „*Subjektom práva na ochranu zdravia sú fyzické osoby, lebo zdravie je vlastnosťou biologických organizmov, medzi ktoré nepatria právnické osoby. Právo na ochranu zdravia sa poskytuje každému bez výnimky.*“ (Drgonec, 2012, s. 683)

Druhým právom, ktoré je predmetom čl.40 je právo občanov na bezplatnú zdravotnú starostlivosť a zdravotnícke pomôcky na základe zdravotného poistenia. Okruh subjektov sa tu zužuje na tých občanov, ktorí si uhrádzajú zdravotné poistenie.

V širšom výklade (zdravotná starostlivosť je bezplatná) je tento článok Ústavy dlhodobo kritizovaný, lebo v slovenskom zdravotníctve tvoria súkromné zdroje obyvateľov približne 20 % výdavkov na zdravotnú starostlivosť. Oficiálna spoluúčasť občanov existuje vo forme doplatkov za lieky, za ŠZM, pomôcky, prednostné vyšetrenie atď. V tejto otázke zaujal Ústavný súd stanovisko: „*ústava vytvára priestor pre spoplatnenie určitej časti poskytovania zdravotnej starostlivosti poskytovanej na základe zdravotného poistenia, ktorá prekračuje rozsah a obsah zdravotnej starostlivosti poskytovanej na základe zdravotného poistenia, ako aj úkonov a činností, ktorá sice so zdravotnou starostlivosťou poskytovanou na základe zdravotného poistenia úzko súvisia, ale netvoria jej bezprostrednú súčasť (v súčasnom právnom vymedzení ide o služby spojené s poskytovaním zdravotnej starostlivosti), pretože ústava garantuje len právo na bezplatnú starostlivosť poskytovanú na základe zdravotného poistenia, pričom na úpravu podmienok jej poskytovania, t.j. na reálne naplnenie obsahu tohto základného práva, splnomocňuje zákon.*“ (Nález Ústavného súdu SR zo 17. mája 2004. Sp.zn.: PL. ÚS 38/03, Nález ÚS SR PL. US 5/94

K atribútom právneho štátu patrí aj to, že právne vzťahy patriace do sféry základných práv a slobôd môže upravovať výlučne zákon. Preto právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť a na zdravotnícke pomôcky ako základné ľudské právo musí mať zákonnú úpravu. Právna úprava nižšej právnej sily než zákon porušuje Ústavu Slovenskej republiky (čl. 38 až 42 a 51). (Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky zo dňa 19. októbra 1994. Sp.zn. PL. ÚS 5/94

Ochrana zdravia je aj predmetom čl. 38 ods.1 Ústavy SR: „*Ženy, mladiství a osoby zdravotne postihnuté majú právo na zvýšenú ochranu zdravia pri práci a osobitné pracovné podmienky.*“ Ide o právo s časťou odlišnou od čl. 40 Ústavy SR. Uvedeným subjektom sa takáto zvýšená miera ochrany nepriznáva vždy, ale iba v súvislosti s výkonom práce. Zvýšená ochrana zdravia je pre tieto osobitné subjekty poskytovaná najmä prostredníctvom Zákonného práce, ako aj ostatných pracovnoprávnych predpisov.

Záver

Oblast' ľudských práv zaznamenala rýchly vývoj najmä po 2. svetovej vojne ako reakcia na živé skúsenosti s hromadným potieraním elementárnych práv ľudskej bytosti. Medzinárodné organizácie prijímajú viaceré dokumenty s rôznou mierou záväznosti v snahe zabrániť opakovaniu pohromy. Pristupuje k nim väčšina štátov sveta a vytvárajú sa

mechanizmy kontroly. V záujme regulácie práva na život a zdravie, medicínskeho výskumu boli prijaté na medzinárodnej úrovni právne i morálne opatrenia. Celosvetový štandard ľudských práv, ktoré sa týkajú problematiky zdravotníctva a ochrany práv v súvislosti s poskytovaním zdravotnej starostlivosti nie je jednotne kodifikovaný, ale rozptýlený v rade dohovorov, paktov o ľudských právach.

Osobitné postavenie a ochranu by mali mať práva ľudí, ktorí sa ocitli v situácii núdze odkázaní na pomoc iným. História i súčasnosť nám dáva množstvo príkladov zneužitia pozície nadradenosťi, poskytovanie pomoci nevynímajúc. Týka sa to poskytovateľov i užívateľov zdravotníckych služieb. Napr. Norimberským tribunálom boli súdení ako vojnoví zločinci aj lekári. Rímsky štatút Medzinárodného trestného súdu založeného r. 1998 v Haagu, ktorý vstúpil do platnosti v roku 2002 a je záväzný pre Slovenskú republiku, obsahuje ustanovenia, ktoré možno aplikovať aj na oblasť medicíny. V zmysle čl. 7 (Zločiny proti ľudskosti), sa za „vyhladzovanie“ považuje úmyselné vytvorenie životných podmienok, vrátane „znemožnenia prístupu k medicíne“, ktorých cieľom je likvidácia časti obyvateľstva. Podľa čl. 8 (Vojnové zločiny) sa za vojnový zločin okrem iného považuje aj vystavenie osoby protivníka „medicínskemu či vedeckému zaobchádzaniu“ akéhokoľvek druhu, ktoré nie su odôvodniteľné nemocničnou, medicínskou alebo dentálnou liečbou, ani sa nevykonávajú v záujme tejto osoby, a ktorého následkom je smrť alebo vázne poškodenie zdravia tejto osoby alebo osôb. V zmysle tohto istého článku sa za vojnový zločin považuje aj úmyselný útok na medicínske zariadenia označené znakom Červeného kríža. (Zák. č.333/2002 Z.z. o prijatí Rímskeho štatútu Medzinárodného trestného súdu)

To je mementom pre dôslednú ochranu a presadzovanie ľudských práv a základných hodnôt i na poli medicíny a ochrany zdravia. Na základe uvedeného možno konštatovať, že oblasť ochrany zdravia je v našom právnom poriadku pomerne dobre spracovaná a rešpektuje celosvetovo stanovené štandardy demokratických spoločností. Jedna vec je však ich právne zakotvenie a druhou ich rešpektovanie a kontrola, kde možno veľmi ľahko vytvoriť priestor pre ich zneužitie a porušovanie. A čo i len malé pochybenia môžu viest' k rozvoju nebezpečných faktorov, zvlášť ak sa kumulujú.

Použité zdroje

- DRGONEC, Ján. *Ústava Slovenskej republiky- Komentár*. 3. vydanie. Šamorín: Heuréka, 2012. 1620s. ISBN: 9788089122738.
- DRGONEC, Ján. *Ústavné práva a zdravotníctvo*. Bratislava: ARCHA, 1996. 338 s. ISBN 80-7115-034-7.
- MAJERČÁK, Tomáš. Právo na život v právnom poriadku Slovenskej republiky. In *Právny obzor* 5/1997, s.434-446. ISSN 0032-6984.
- PALÚŠ, Igor - SOMOROVÁ, Ľudmila. *Štátne právo Slovenskej republiky*. Košice: UPJŠ, 2008, 558 s. ISBN 978-80-7097-706-3.
- SVÁK, Ján. *Ochrana ľudských práv* (z pohľadu judikatúry a doktríny štrasburských orgánov ochrany práv). Bratislava, 2006. 934 s. ISBN 80-88931-19-3.
- Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky zo dňa 19. októbra 1994, Sp. zn. PL. ÚS 5/94
- Nález Ústavného súdu SR zo 17. mája 2004. Sp. zn.: PL. ÚS 38/03
- Nález Ústavného súdu SR z 28.novembra 2012, sp. zn.: PL.ÚS 113/2011

Kontaktné údaje:

JUDr. Katarína Ševcová, PhD.

Právnická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

e-mail: katarina.sevcova@umb.sk

LUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ A PRÁVO NA SÚKROMIE VO SVETLE PRACOVNÉHO PRÁVA

Lucia Petríková

Abstrakt

Právo na ľudskú dôstojnosť patrí medzi základné ľudské práva v systéme pracovného práva. Uvedené právo sa musí rešpektovať pri realizácii práva na súkromný život. Ľudská dôstojnosť ako základný princíp právneho štátu by mala byť základom práva v každej civilizovanej krajine. V centre právneho poriadku má byť jednotlivec. S problematikou ľudskej dôstojnosti veľmi úzko súvisí aj právo na súkromný život a jeho ochranu, ktoré je základným ľudským právom. Zároveň sa uvedené právo zaraďuje medzi základné práva a slobody v pracovnom práve. K zásahom do práva na súkromný život môže dochádzať aj v oblasti pracovnoprávnych vzťahov. Cieľom tohto príspevku je podať komplexnú analýzu ľudskej dôstojnosti v rámci ochrany ľudských práv, ako aj poukázať na ochranu súkromného života v podmienkach pracovného práva. Dôležitou časťou príspevku je aj vymedzenie dobrých mravov v systéme pracovného práva a problematika oprávnených zásahov do práva na súkromný život.

Abstract

The right to a human dignity belongs to the basic human rights in the system of labour law. The mentioned right must be respected during the realization of the right to a private life. The human dignity as a basic principle of legal state should be the basis of law in every civilized country. In the centre of legal order should be the individual. With the topic of human dignity there is also the narrow coherence of the right to a private life and its protection which is the basic human right. However, this right is the part of basic rights and freedoms in the labour law. In the sphere of employment relationships, there is the possibility of interferences into the right to a private life. The aim of this article is the deep analysis of human dignity, in the framework of protection of human rights and clarify the protection of private life in the conditions of labour law. The important part of the article is also the explanation of good will in the system of labour law and the problems of authorized interferences into the right to a private life.

Kľúčové slová: Ľudská dôstojnosť, právo na súkromie, pracovné právo

Key words: human dignity, right to a private life, labour law

Úvod

Ľudská dôstojnosť ako ústavný princíp a pojem je ľažko presne definovateľný. Adresátmi práva na ľudskú dôstojnosť sú všetky osoby ľudského spoločenstva. Ľudská dôstojnosť nie je len individuálou dôstojnosťou jednotlivca. Každá osoba má svoju dôstojnosť bez ohľadu na svoje majetkové pomery, ako aj bez ohľadu na iné črty svojej osobnosti. Dôstojnosť patrí každému jednotlivcovi. Je vrodená a nescudziteľná. Prislúcha človeku ako takému v dôsledku jeho ľudskej podstaty a nezávisle od konkrétnej situácie, v ktorej sa človek nachádza. Dôstojnosť má každý, kto má tvár človeka. Platí pre štátnych príslušníkov Slovenskej republiky, cudzincov a osoby bez štátnej príslušnosti. Platí bez

ohľadu na pohlavie, rod, rasu, jazyk, domov, pôvod, vieru, náboženské, politické alebo iné názory.

V najvšeobecnejšej rovine možno povedať, že **rovnosť**, **sloboda** a **ľudská dôstojnosť** ako ústavné princípy, tvoria základnú štruktúru princípov práva a zásad právneho štátu. Sloboda, rovnosť a ľudská dôstojnosť tvoria základné ústavné princípy, **z ktorých štát odvodzuje svoju legitimitu**.

„Ľudská dôstojnosť, sloboda, rovnosť a podľa mnohých autorov aj právo na bezpečnosť, majú ako právne princípy nielen formálnoprávny význam, ale sú súčasne ústavnou výpovedou príslušnej krajiny o základnej stratégii právneho štátu pri výklade všetkých ostatných ústavných práv“ (Barancová a kol., 2012, s. 59).

1 Ľudská dôstojnosť ako základné ľudské právo

Ľudskú dôstojnosť možno považovať za základ práva v každej civilizovanej krajine. Ľudská dôstojnosť, ako hodnota všetkých hodnôt, by mala byť základom právneho štátu. V centre právneho poriadku má byť konkrétna fyzická osoba, nie štát.

Ľudskú dôstojnosť ako právny pojem je veľmi ťažké presne definovať. „*Dôstojnosť človeka je elementárny princíp prirodzeného práva. Je to súčasne právo chránené štátom v ústave, preto patrí k princípm, ktoré sú tak elementárne, že sú akoby pred ústavou, súčasne aj nad samotnou ústavou. Už samotný pojem dôstojnosti človeka zavázuje zákonodarcu, aby boli všetky ostatné právne normy súladné s ľudskou dôstojnosťou*“ (Barancová a kol., 2012, s. 57-58).

Zaujímavosťou je, že Charta základných práv EÚ vyjadriala formálnoprávne ľudskú dôstojnosť nielen ako najvyššiu hodnotu EÚ a základný princíp práva EÚ, ale aj ako základné subjektívne právo, ktoré v sebe zahŕňa právny nárok.

V čl. 12 ods. 1 zákona č. 460/1992 Zb. Ústavy Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (ďalej len „Ústava SR“) je uvedené: „*Ludia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v правach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné*“ (Porov. čl. 12 ods. 1 Ústavy SR).

Dôstojnosť patrí každému jednotlivcovi. Je vrozená, nescudziteľná a zároveň aj nezrušiteľná. Patrí človeku v súvislosti s jeho ľudskou podstatou. Ľudskú dôstojnosť má aj neplnoletá osoba, duševne chorý človek, rovnako ju má aj kriminálnik, asociál či nevyliečiteľne chorá osoba. Prislúcha každému človeku. Platí pre štátnych občanov Slovenskej republiky, cudzincov, ale aj pre osoby bez štátnej príslušnosti. Rovnako platí bez ohľadu na náboženské, politické alebo iné názory (Barancová a kol., 2012, s. 59).

2 Dobré mravy a ľudská dôstojnosť

Samotný termín **dobré mravy** je v teórii práva sporný. Zo všeobecného hľadiska ide o súbor nepísaných významných spoločenských a mravných pravidiel, ktoré sú v danej spoločnosti v prevažnej miere uznávané. „*Preto pri neexistencii všeobecne platného vymedzenia pojmu dobré mravy treba pri zisťovaní ich obsahu v konkrétnom prípade vychádzať jednak z predpokladu, že pravidlá dobrých mravov nie sú niečím nemenným,*

podliehajú určitým vývojovým zmenám v závislosti od zmien v spoločnosti, ktoré podmieňujú úroveň spoločenského, morálneho a právneho cítenia spoločnosti, a jednak z toho, že okolnosti a prostredie sú v konkrétnom prípade vždy odlišné“ (Lazar a kol., 2010, s. 19).

Európsky právny vývoj a s tým súvisiacou literatúra rozlišovala medzi pojmom „*dobré mravy*“ a pojmi „*mravnosť*“ a „*morálka*“, pričom pojem „*slušnosť*“ považovala ako obsahovo identický pojem s pojmom „*dobré mravy*“ (Barancová, 2015, s. 60).

Pojem *dobré mravy* Zákonník práce (zákon č. 311/2001 Z. z. v znení neskorších predpisov, ďalej len „ZP“) ani iný pracovnoprávny predpis neupravuje. Termín *dobré mravy* je veľmi blízky pojmom *morálka* a *mravnosť*.

Kedže pojem *dobré mravy* nemá žiadne zákonné vymedzenie, dôležitú úlohu zohráva práve aplikačná prax, ktorá dobré mravy vymedzuje ako súhrn určitých morálnych zásad a pravidiel (Kuníková, 2015, s. 80).

Podľa aktuálnej súdnej judikatúry sú *dobré mravy* definované ako súhrn etických pravidiel, všeobecne zachovávaných a uznávaných zásad, ktorých dodržiavanie je zabezpečené i právnymi normami tak, aby každé konanie bolo v súlade so všeobecnými morálnymi zásadami demokratickej spoločnosti (Barancová, 2015, s. 61).

Správanie sa v súlade s dobrými mrvami znamená vylúčiť pri výkone práva hrubé porušenie morálky a dodržať určité minimálne etické zásady pri výkone subjektívnych práv. Konanie, ktoré je v rozpore s dobrými mrvami, je podľa ustanovení OZ o neplatnosti právnych úkonov postihnuté absolútou neplatnosťou právneho úkonu.

Pokial’ ide o zneužitie práva, „*nie každé správanie sa oprávneného subjektu, ktoré je v rozpore s dobrými mrvami, je aj zneužitím práva. Na druhej strane, každé zneužitie práva je správaním, ktoré je v rozpore s dobrými mrvami. Z vyššie uvedeného vyplýva, že zákonný príkaz vykonávať subjektívne práva i právne povinnosti v súlade s dobrými mrvami má právny zmysel popri všeobecnom zákaze zneužitia práva*“ (Barancová, 2015, s. 62).

Z uvedenej analýzy možno konštatovať, že v slovenskom pracovnom práve sa dobré mravy využívajú najmä ako určité **interpretáčné pravidlo** pri interpretácii a aplikácii práva. Aj podľa čl. 2 Základných zásad ZP musí byť výkon práv a povinností vyplývajúcich z pracovnoprávnych vzťahov v súlade s dobrými mrvami a v prípade nejasnosti pri posudzovaní právneho úkonu prejav vôle je potrebné vykladať tak, ako to so zreteľom na okolnosti, za ktorých sa urobil, zodpovedá dobrým mrvom (Barancová – Schronk, 2013, s. 67).

3 Právo na súkromný život

Na to, aby nedochádzalo k zneužitiu práva, a naopak, aby sa rešpektovali dobré mravy, je nevyhnutné aj v rovine pracovného práva rešpektovať **právo na súkromie a na súkromný život**.

Podľa čl. 16 Ústavy SR „*nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia je zaručená*“ (Porov. čl. 16 Ústavy SR). Základné ľudské právo na súkromie môže byť obmedzené len v prípadoch ustanovených zákonom. V zmysle Ústavy SR má každý právo na ochranu

pred neoprávneným zasahovaním do súkromného a rodinného života. Taktiež nikto nesmie porušiť listové tajomstvo ani tajomstvo iných písomností a záznamov, či už uchovávaných v súkromí alebo zasielaných poštou alebo iným spôsobom s výnimkou prípadov, ak tak ustanoví zákon. Zaručuje sa aj tajomstvo správ podávaných telefónom, telegrafom alebo iným podobným zariadením (Bližšie pozri čl. 19-22 Ústavy SR).

V zmysle čl. 11 Základných zásad ZP môže zamestnávateľ o zamestnancovi zhromažďovať len osobné údaje súvisiace s kvalifikáciou a profesionálnymi skúsenosťami zamestnanca a údaje, ktoré môžu byť významné z hľadiska práce, ktorú má zamestnanec vykonávať, vykonáva alebo vykonával (Bližšie pozri čl. 11 Základných zásad ZP).

Zamestnávateľ nesmie bez vážnych dôvodov, ktoré spočívajú v osobitnej povahе činnosti zamestnávateľa, narúšať súkromie zamestnanca na pracovisku a v spoločných priestoroch zamestnávateľa tým, že ho sleduje, bez toho, aby bol na to upozornený, alebo kontroluje listové zásielky adresované zamestnancovi alebo súkromnej osobe.

Na druhej strane platí, že ak je na pracovisku zamestnávateľa zavedený **kontrolný mechanizmus**, je zamestnávateľ povinný informovať zamestnanca o rozsahu kontroly a spôsoboch jej uskutočňovania.

Podľa čl. 11 Základných zásad ZP, je zamestnávateľ oprávnený zhromažďovať o zamestnancovi informácie, ktoré predovšetkým:

- a) súvisia s jeho kvalifikáciou,
- b) súvisia s jeho profesionálnymi skúsenosťami,
- c) môžu byť významné z hľadiska práce, ktorú má zamestnanec vykonávať, vykonáva alebo vykonával.

V čl. 11 Základných zásad ZP je tak dodržaná **zásada legality**, hoci určitosť zákona (v tomto prípade ZP), pokiaľ ide o možnosť zásahu do práva na súkromný život zamestnanca, je veľmi sporná a nanajvýš diskutabilná. „Diskutabilné je aj dodržanie zásady primeranosti, pretože je ľažko dopredu obsahovo predurčiť obsah informácií o zamestnancovi, ktoré môžu byť významné nielen z hľadiska práce, ktorú zamestnanec vykonáva, ale aj z hľadiska práce, ktorú má vykonávať, ale aj z hľadiska práce, ktorú vykonával. Tento druh informácií podľa čl. 11 Základných zásad ZP môže zamestnávateľ zhromažďovať o zamestnancovi aj bez jeho súhlasu“ (Barancová a kol., 2012, s. 105).

3.1 Vymedzenie pojmu a všeobecná charakteristika

Pokiaľ ide o pojem **právo na súkromný život**, jeho výslovné obsahové vymedzenie doteraz neexistuje. K vymedzeniu tohto pojmu z hľadiska obsahu sa ESLP dopracoval v zmysle kauzy, najmä rozhodnutím v **právnej veci Caroline v. Nemecko z roku 2004**. Právo na súkromný život chápe judikatúra ESLP v troch právnych rovinách: ako slobodu rozhodovania o svojom vlastnom tele, ako ochranu súkromnej sféry a ako právo na slobodný životný štýl (Rozsudok ESLP v právnej veci Caroline v. Nemecko zo dňa 24.6.2004).

Prvá dimenzia práva na súkromný život predstavuje právo rozhodovať o svojom živote. V praxi ide o zásahy v rámci biomedicínskeho výskumu, terapeutické klonovanie,

potraty alebo zmena pohlavia. Predmetom ochrany je právo jednotlivca na fyzickú a psychickú identitu (Barancová a kol., 2012, s. 107).

Druhá právna dimenzia obsahu práva na súkromný život sa nazýva aj **súkromná sféra** a zahŕňa ochranu jednotlivcov pri individuálnej komunikácii s inými. Táto dimenzia sa najviac dotýka práva na súkromný život v oblasti pracovnoprávnych vzťahov (Barancová a kol., 2012, s. 107).

Právo na slobodný životný štýl ako tretia právna dimenzia práva na súkromný život podľa judikatúry ESL'P znamená právo viest' svoj život podľa svojich vlastných predstáv bez zásahov verejnej moci. V **právnej veci Brüggemann a Scheuten** ESL'P vyslovil, že právo na súkromný život zahŕňa právo jednotlivca usilovať sa o rozvoj osobnosti bez zásahov tretích osôb. Patrí sem aj právo jednotlivca na spôsob obliekania podľa vlastného výberu, právo na voľbu lekára, ale tiež prejavy životného štýlu menší. Táto dimenzia práva na ochranu súkromného života sa môže dotýkať aj oblasti pracovnoprávnych vzťahov a kladie relatívne vysoké právne nároky na zamestnávateľov, ktorí by mali strpieť prejavy životného štýlu zamestnancov aj v obliekaní (Barancová a kol., 2012, s. 108).

Obsah práva na súkromný život a jeho rešpektovanie spočíva najmä v práve na utajenie súkromného života, ktoré predpokladá hlavne zabezpečenie intimity miest, v ktorých sa uskutočňuje súkromný život (Barancová – Schronk, 2013, s. 118).

Zásahy do osobnostných práv zamestnancov môžu mať nielen formu odpočúvania telefonických rozhovorov, ale aj tajného snímania magnetofónových zvukových záznamov. Za tajné snímanie nemožno považovať zvukový záznam z verejného vystúpenia zamestnanca (Barancová – Schronk, 2013, s. 118).

„Podľa judikatúry štrasburských orgánov ochrany práva, nie každé odpočúvanie telefonických hovorov predstavuje zásah do práva na súkromie. Tajné sledovanie telefonických hovorov môže byť nariadené len z dôvodu národnej bezpečnosti“ (Barancová – Schronk, 2013, s. 118).

3.2 Oprávnené zásahy do práva na súkromný život

Právo na súkromný a rodinný život možno obmedziť pri splnení určitých podmienok pri dodržaní zásady **legality, legitimacy a proporcionality**.

Zásada legality

Uvedená zásada znamená, že zásah do práva na súkromný a rodinný život je možný výlučne len na zákonné základe. Zákonný podklad k takýmto zásahom do práva na súkromný život musí byť dostatočne určitý (Rozsudok ESL'P v právnej veci Amann v. Švajčiarsko zo dňa 16.2.2000).

Podľa Ústavného súdu SR, súladného s aktuálnou judikatúrou ESL'P, legalita znamená, že štát môže zasiahnuť do práva na súkromie len vtedy, ak takýto zásah zákon pripúšťa a právna norma ho upravuje dostatočne jasne na to, aby bol za ustanovených podmienok predvídateľný (Uznesenie Ústavného súdu SR zo dňa 10.9.2009, sp. zn. II. 280/09-16). Ako podmienka takýchto zásahov sa vyžaduje aj dodržanie zásady legitimacy a zásady proporcionality.

Zásada legitimity

Okrem zásady legality musí ísť o legitímny cieľ zásahu do súkromného života, teda zásah do práva na súkromie je prípustný len vtedy, ak:

- 1./ **je to v záujme štátu** z dôvodu ochrany národnej bezpečnosti, verejnej bezpečnosti, predchádzania nepokojom a zločinnosti,
- 2./ **je to v záujme spoločnosti** z dôvodu zabezpečenia hospodárskeho blahobytu krajiny, ochrany zdravia alebo morálky a
- 3./ **je to v záujme jednotlivcov** z dôvodu ochrany práv a slobôd iných (Barancová a kol., 2012, s. 112).

Otázne však ďalej zostáva, či majetkové záujmy zamestnávateľa možno považovať za legitímny cieľ zásahu do súkromného a rodinného života, obydlia a korešpondencie zamestnanca. Podľa názoru viacerých odborníkov na oblasť pracovného práva by to bol v určitých prípadoch legitimny cieľ. „*Záviselo by od okolností konkrétneho prípadu, predovšetkým od predmetu činnosti zamestnávateľa, ako aj od posúdenia závažnosti právnych následkov v prípade ohrozenia alebo porušenia práv zamestnávateľa. Zamestnávateľ by však musel splňať aj ďalšie podmienky zásahu do súkromného života zamestnanca, musel by mať k tomu dostatočný právny základ, t. j. možnosť zásahu do uvedeného práva by musela byť zakotvená v zákone a zásah by musel zodpovedať zásade proporcionality, t. j. musel by dodržať mieru, ktorá je nevyhnutná na dosiahnutie uvedeného cieľa*“ (Barancová a kol., 2012, s. 113).

Zásada proporcionality

Uvedená zásada znamená, že do práva na súkromie možno zasiahnuť len v prípade, keď je to nevyhnutné, ak za daných okolností nie je možné dosiahnuť legitimny cieľ inak a pri dodržaní zásad a princípov demokratickej spoločnosti (Uznesenie Ústavného súdu SR zo dňa 10.9.2009, sp. zn. II. 280/09-16).

„*Ide o použitie najšetrnejšieho prostriedku vo vzťahu k ľudským právam (zásada potrebnosti) a zásada primeranosti sa vykladá v tom zmysle slova, že ujma na príslušnom ľudskom práve nesmie byť neprimeraná vo vzťahu k zamýšľanému cieľu*“ (Barancová a kol., 2012, s. 113).

Potrebné je však si stále uvedomovať, „aby zásah do práva na súkromný život a spôsob jeho uskutočnenia zodpovedal plnému rešpektu ľudskej dôstojnosti zamestnanca. V opačnom prípade pôjde zo strany zamestnávateľa o neoprávnený zásah do súkromia zamestnanca“ (Petriková – Podhorec, 2016, s. 7).

Záver

V najšeobecnejšej rovine možno povedať, že **ľudská dôstojnosť, rovnosť a sloboda** ako ústavné princípy, tvoria základnú štruktúru princípov práva a zásad právneho štátu. Sloboda, rovnosť a ľudská dôstojnosť tvoria základné ústavné princípy, **z ktorých štát odvodzuje svoju legitimitu**.

Ľudská dôstojnosť, sloboda, rovnosť majú ako právne princípy nielen formálnoprávny význam, ale sú súčasne ústavnou výpoveďou príslušnej krajiny o základnej stratégii právneho štátu pri výklade všetkých ostatných ústavných práv.

Ľudskú dôstojnosť možno považovať za základ práva v každej civilizovanej krajine. Ľudská dôstojnosť, ako hodnota všetkých hodnôt, by mala byť základom právneho štátu. V centre právneho poriadku má byť konkrétna fyzická osoba, nie štát. Na to, aby nedochádzalo k zneužitiu práva, a naopak, aby sa rešpektovali dobré mravy, je nevyhnutné aj v rovine pracovného práva rešpektovať **právo na súkromie a na súkromný život**. Základné ľudské právo na súkromie môže byť obmedzené len v prípadoch ustanovených zákonom pri dodržaní zásady legality, legitimacy a proporcionality. Nemožno však zabudnúť ani na zásadu rovnakého zaobchádzania v pracovnoprávnych vzťahoch, v zmysle ktorej je zakázané akékoľvek diskriminačné správanie sa v systéme pracovného práva. Základné ľudské práva sú veľké a cenné hodnoty, ktoré si máme chrániť v každej demokratickej a civilizovanej spoločnosti.

Použité zdroje

- BARANCOVÁ, Helena – SCHRONK, Robert. *Pracovné právo*. 2. vyd. Bratislava: Sprint 2 s.r.o., 2013. 598 s. ISBN 978-80-89393-97-8.
- BARANCOVÁ, Helena a kol. *Základné práva a slobody v pracovnom práve*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2012. 377 s. ISBN 978-80-7380-422-0.
- BARANCOVÁ, Helena. *Zákonník práce – Komentár*. 4. vyd. Bratislava: Nakladatelství C. H. Beck, 2015. 1240 s. ISBN 978-80-89603-31-2.
- KUNÍKOVÁ, Lucia. Zodpovednosť zamestnanca za škodu s prezumpciou viny. In *Práce a Mzdy bez chýb, pokút a penále*. ISSN 1337-060X, 2015, roč. 10, č. 4-5, s. 80-83.
- LAZAR, Ján a kol. *Občianske právo hmotné 1*. 4. vyd. Bratislava: IURA EDITION s.r.o., 2010. 732 s. ISBN 978-808078-346-4.
- PETRÍKOVÁ, Lucia – PODHOREC, Ivan. Právo na súkromný život v systéme pracovného práva. In *Súkromné právo*. ISSN 1339-8652, 2016, roč. 2, č. 2, s. 2-9.
- Rozsudok ESĽP v právnej veci (Amann v. Švajčiarsko) zo dňa 16.2.2000.
- Rozsudok ESĽP v právnej veci (Caroline v. Nemecko) zo dňa 24.6.2004.
- Uznesenie Ústavného súdu SR zo dňa 10.9.2009, sp. zn. II. 280/09-16.
- Zákon č. 311/2001 Z. z. *Zákonník práce* v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 460/1992 Zb. *Ústava Slovenskej republiky* v znení neskorších predpisov.

Kontaktné údaje:

JUDr. Lucia Petríková
Odborná asistentka
Katedra pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia
Právnická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: lucia.petrikova@umb.sk

Druhá časť

**Kritické myslenie a vzdelávanie
ako nástroj predchádzania radikalizmu a extrémizmu**

VÝZNAM OBČIANSKEHO VZDELÁVANIA DOSPELÝCH VO VZŤAHU K SÚČASNÝM SPOLOČENSKÝM JAVOM

*Michaela Sládkayová
Miroslav Krystoň*

Abstrakt

Občianske vzdelávanie, ako súčasť celoživotného učenia sa, predstavuje významnú oblasť vzdelávania vo vzťahu k aktuálnym spoločenským javom a problémom. Svoje miesto má v rovine prevencie ako aj v rovine konfrontácie voči negatívnym spoločenským javom (extrémizmus, xenofobia, radikalizmus). Príspevok poukazuje najmä na pozitívny vplyv občianskeho vzdelávania dospelých, ktoré pri správnej realizácii môže byť efektívnym nástrojom na elimináciu rôznych spoločenských javov.

Abstract

Citizenship education, as a part of lifelong learning, is an important field of education in relation to current social phenomena and problems. It has its place at the level of prevention and in terms of confrontation against negative social phenomena (extremism, xenophobia, radicalism). This paper notes in particular the positive impact of adult citizenship education, which, when properly implemented can be an effective tool for the elimination of various social phenomena.

Kľúčové slová: občianske vzdelávanie, vzdelávanie dospelých, prevencia negatívnych spoločenských javov

Key words: citizenship education, adult education, prevention of negative social phenomena

Úvod

Občianske vzdelávanie dospelých radíme, zo širšieho edukologického hľadiska, do konceptu celoživotného učenia sa a dotýka sa všetkých vekových kategórií. Nasledovný príspevok pojednáva o vplyve globalizácie na proces občianskeho vzdelávania, ako aj na vplyv občianskeho vzdelávania dospelých na chod spoločnosti. Občianske vzdelávanie dospelých považujeme, aj na základe medzinárodných dokumentov, za významný prostriedok na riešenie negatívnych spoločenských javov a má svoje miesto ako v rovine prevencie, tak aj v rovine konfrontácie a diseminácie.

1 Vplyv globalizácie na občianske vzdelávanie

V súčasnej spoločnosti sme neustále konfrontovaní s globalizáciou, snažíme sa pochopiť jej vplyvy (pozitívne i negatívne) a následne na ne uváživo reagovať. Mnohí si však stále myslia, že ich sa to netýka, pretože sa to nedeje v ich krajinе alebo v jeho blízkosti. Avšak je potrebné si uvedomiť, že vďaka prepojeniu ekonomík, vznikom rôznych

nadnárodných spoločenstiev sa z ľudí stávajú akýsi nadobčania, mení sa koncept občianstva. Preto do povedomia čoraz viac vstupuje pojem **globálne občianstvo, globálny občan**. Občianstvo predstavuje viac zodpovednosti a teritórium nezohráva takú významnú úlohu, najmä v politickej a verejnej doméne občianstva (Jarvis, 2004). P. Jarvis ďalej pokračuje v definovaní občianstva a tvrdí, že existuje fundamentálny rozdiel medzi občianstvom a aktívnym občianstvom (na národnej ako aj globálnej úrovni). Prvý prípad predstavuje skôr právne vymedzenie, kde pri druhom hovoríme o precvičovaní zodpovednosti.

Od roku 2012 sa, v súvislosti s občianskym vzdelávaním, stretávame s novým pojmom – *global citizenship education*, ktorý nachádzame v dokumentoch UNESCO. Global citizenship education UNESCO považuje za jeden z troch pilierov iniciatívy globálneho vzdelávania. Globálne občianske vzdelávanie má za cieľ „vybaviť učiacich sa (všetkých vekových kategórií) hodnotami, vedomosťami a zručnosťami, ktoré sú založené na rešpektovaní ľudských práv, sociálnej spravodlivosti, rozmanitosti, rodovej rovnosti a udržania životného prostredia“ (Torres – Dorio, 2015, s. 4). Tento pojem považujeme za najviac vystihujúci, nakoľko v sebe zahŕňa podstatu celoživotného učenia sa a teda, že občianske vzdelávanie sa uskutočňuje počas celého života. Vďaka nadobudnutiu daných hodnôt, vedomostí a zručností sa z učiacich stávajú zodpovední globálni občania. Autori v tejto súvislosti poukazujú aj na pojem *global commons* (globálne/verejné zdroje), ktorý je, podľa autorov, úzko prepojený práve s globálnym občianstvom. Verejné zdroje vnímajú ako národné, nadnárodné a globálne zdroje, ktoré podporujú občianske vzdelávanie a vzdelávanie dospelých.

Už zo samotnej definície pojmu môžeme konštatovať, že ide najmä o prepojenosť spoločnosti a teda takmer neexistuje problém, ktorý by neovplyvňoval svojimi dôsledkami aj iné krajinu a spoločnosť. Dostávame sa k samotnej globalizácii, ktorú nemožno považovať za nový fenomén, avšak jej dopady so sebou prinášajú nové problémy a javy, s ktorými sa musí človek vyrovnať a vedieť na ne adekvátnie reagovať. A práve tu nastupuje občianske vzdelávanie, ktoré pôsobí ako nástroj na elimináciu, ale aj prevenciu negatívnych javov v spoločnosti.

2 Aktuálne trendy v občianskom vzdelávaní dospelých

Pred rokom 1989 bolo občianske vzdelávanie vnímané ako súčasť osvety, osvetového pôsobenia. Osveta predstavovala najmä mimoškolské, kultúrne, výchovné pôsobenie štátu na rôzne skupiny obyvateľstva. Vplyvom spoločenskej situácie bolo osvetové pôsobenie často zneužívané na manipuláciu, šírenie doktrín, ideológie či nepravdivých ideí. To sa odrazilo na občianskom vzdelávaní, ktoré sa často krátko spájalo s ideovo-politickej vzdelávaním. Na základe týchto skutočností sa stretávame, ako uvádza M. Šerák (2009, s. 58), s bipolárnym vnímaním osvety. V prvom prípade hovoríme o pozitívnom vnímaní, teda ide o výchovné a informačné pôsobenie na široké masy. Na druhej strane možno hovoriť o negatívnom vnímaní osvety, ktoré je charakteristické práve autoritatívnym prístupom, poučovaním a predávaním neobjektívnych a neúplných informácií. Práve na základe negatívneho vnímania občianskeho vzdelávania, sa

v Nemecku, v roku 1976 uskutočnila konferencia, ktorej cieľom bolo formulovať základné princípy občianskeho vzdelávania (tzv. Beutelsbašský konsensus):

- bez indoktrinácie (nesmie manipulovať, má viesť k utváraniu vlastného úsudku);
- vyváženosť (nesmie zjednodušovať a zatajovať témy, ktoré sú predmetom spoločenskej, politickej alebo vedeckej diskusie);
- podpora samostatného myslenia (rozvíja schopnosť analyzovať spoločenskú a politickú situáciu z vlastnej pozície) (uprav. podľa Protivinský – Dokutilová – Čáp, 2013, s. 25).

Tieto princípy predstavujú akúsi hranicu medzi vzdelávaním a manipuláciou, či propagandou. Takýto vplyv (negatívne vnímanie osvety, občianskeho vzdelávania) nazýva M. Šerák osvetárstvom, s ktorým sa stretávame aj po roku 1989, kedy sa politické elity snažia využiť osvetu vo svoj prospech, najmä vo vzťahu k spoločenským problémom.

Občianske vzdelávanie v súčasnosti vnímame ako biodromálny proces, ktorý sa začína už na základných školách prostredníctvom predmetu občianska výchova. Ďalej pokračuje na stredných školách prostredníctvom náuky o spoločnosti. V súčasnosti sa otvára diskusia o podpore občianskej angažovanosti na vysokých školách. V návrhu cieľov v rámci prípravy národného programu vzdelávania *Učiace sa Slovensko* (MŠVVaŠ SR, 2016), je jedným z cieľov podieľanie sa vysokých škôl na komunitnom a spoločenskom rozvoji poskytovania ďalších špecifických služieb (MŠVVaŠ SR, 2016, s.13). V rámci tohto cieľa návrh pojednáva o vedení zamestnancov a študentov k občianskej angažovanosti a sociálnej zodpovednosti. Záverom tohto cieľa je „*dosiahnuť, aby sa výchova k aktívному občianstvu stala integrálnou súčasťou učenia sa na všetkých úrovniach bez ohľadu na vek*“ (MŠVVaŠ SR, 2016, s.13). Týmto sa otvára diskusia aj na tému vzdelávania dospelých a občianskeho vzdelávania dospelých. Považujeme za potrebné podčiarknuť, že doposiaľ hovoríme len o návrhu, ktorý je stále v štádiu diskusie, v ktorej sa stretávame s negatívnymi aj pozitívnymi ohlasmi. Avšak v kontexte našej práce považujeme tento krok sa veľmi významný a prínosný pre ďalšie konštituovanie občianskeho vzdelávania dospelých ako súčasti celoživotného učenia sa.

V súčasnosti je občianske vzdelávanie dospelých výrazne podporované medzinárodnými a nadnárodnými dokumentmi Európskej únie (najmä Rada Európy) a UNESCO. Tieto dokumenty predstavujú občianske vzdelávanie dospelých ako jeden z hlavných pilierov vzdelanostnej spoločnosti a tvorí základ aktívneho občana. Predstavuje rôzne výchovno-vzdelávacie aktivity, ktoré podporujú občanov v ich aktivite v spoločnosti, zodpovednému konaniu a formujú demokratické hodnoty a postoje (Protivinský – Dokutilová, 2012; Beneš, 2014).

Odkaz na význam občianskeho vzdelávania dospelých nachádzame už v Delorsovej správe (UNESCO, 1996), v ktorej sú definované základné piliere, súvisiace s občianskym vzdelávaním dospelých – učiť sa konať a učiť sa žiť spoločne. Medzi ďalšie medzinárodné dokumenty zaraďujeme European framework for key competences for lifelong learning (2006), European Lifelong Learning Indicators (2010), Charte on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (2010). Medzi najnovšie dokumenty patrí Manifesto for Adult Learning in the 21st Century (2015) a Education to foster intercultural understanding and solidarity in Europe (2016). Práve tieto dva dokumenty poukazujú na

občianske vzdelávanie ako na nástroj, eliminujúci aktuálne problémy spoločnosti (radikalizmus, xenofóbia).

Z medzinárodných dokumentov vyplýva, že občianske vzdelávanie v sebe najčastejšie zahŕňa politickú gramotnosť, kritické myslenie, analytické schopnosti, postoje, hodnoty a aktívnu participáciu. Na základe súčasného vedeckého diskurzu sa pod pojmom občianske vzdelávanie dospelých rozumie **vzdelávanie, aktivity a činnosti podporujúce rozvoj občianskych kompetencií, aktívnej participácie v rámci komunity a spoločnosti, politickej gramotnosti a zároveň aktivity, ktoré pomáhajú mladým a dospelým zaujať posteje k aktuálnym politickým a spoločenským otázkam.**

Toto vzdelávanie má jasne definovaný cieľ, ktorým je rozvoj aktívneho občianstva (Memorandum, Europa 2020). Okrem tohto všeobecného cieľa v sebe zahŕňa aj čiastkové ciele, akými sú rozvíjanie politickej gramotnosti, získavanie kritického myslenia, rozvíjanie hodnôt, postojov, podporovanie aktívnej participácie (EACEA, 2012). Tieto ciele sa však dynamicky menia, nakoľko sa občianske vzdelávanie dospelých odvija najmä od aktuálnej spoločenskej situácie a reaguje na ňu aj svojim obsahom.

V uvedenom kontexte je pomerne náročné taxatiívne definovať obsahovú štruktúru, nakoľko sa neustále menia a reagujú na nové faktory a javy v spoločnosti. Aj napriek tejto skutočnosti môžeme hovoriť o určitých okruhoch, ktorími sa občianske vzdelávanie venuje:

- sociálno-politickej systém krajiny,
- ľudské práva,
- demokratické hodnoty, postoje,
- identita a príslušnosť (národná, európska),
- politická angažovanosť,
- ekológia a iné (Beneš, 2014; EACEA, 2012; Hloušková – Pol, 2006).

K týmto tématam pridávame práve tie, ktoré vychádzajú z aktuálnej spoločensko-politickej situácie, ako napríklad nárast extrémizmu, xenofóbia, radikalizmus, či migračná kríza. A práve v tejto rovine vidíme veľký potenciál občianskeho vzdelávania dospelých, ktoré ma svoje miesto v rovine prevencie, voči týmto javom, ale aj v rovine realizácie, či konfrontácie.

Občianske vzdelávanie musí aktívne reagovať na tie zmeny, ktoré sa objavujú v spoločnosti a politike, čo sa prejavuje v modifikovaní cieľov, obsahu ale aj procesuálnej roviny vzdelávacieho procesu. Práve schopnosťou aktívne a adekvátnie reagovať na tieto zmeny predstavuje nástroj, ktorým je možné eliminovať dôsledky a dopady vzniknutých problémov. V tejto súvislosti je dôležité mať kvalitné občianske vzdelávanie pre všetkých. Jadrom tohto vzdelávania by malo byť dodržiavanie ústavných hodnôt a základných práv, ako aj otvorená diskusia aj o kontroverzných problémoch (LLLPlatform, 2016).

Takéto problémy môže predstavovať aj nárast extrémizmu a radikalizmu. Reakciou na tieto problémy je vydanie dokumentu **Podpora predchádzania radikalizácií vedúcej k násilnému extrémizmu** (Európska komisia, 2016). Dokument popisuje sedem konkrétnych oblastí (podpora výskumu, boj proti teroristickej propagande na internete, bezpečnostný rozmer riešenia radikalizácie a iné), ktoré majú členským štátom napomôcť

k zdolaniu radikalizácie a extrémizmu. Súčasne prebiehajú aj výzvy na projektové granty HORIZONT 2020 a výskum o náboženskej rozmanitosti v Európe.

Vo vzťahu k predchádzajúcim myšlienkam by sme chceli poukázať na skutočnosť, že pri občianskom vzdelávaní dospelých je narušená tradičná predstava vzdelávania ako vyučovacej činnosti (lektor – účastník). Vo vzdelávacom procese sa využívajú rôzne vzdelávacie metódy, aktivity, pri ktorých je dôležitá aktívna participácia účastníkov, v rovine prípravy, realizácie aj diseminácie. Môžeme hovoriť o moderných formách občianskeho vzdelávania dospelých ako napríklad service learning, action civics, či občianske vzdelávanie prostredníctvom diskusie (Levine, 2013). Často využívané sú aj workshop, verejné diskusie, dobrovoľnícka činnosť.

Prax nám ukazuje, že efektívnymi sa stávajú práve moderné a dynamické prístupy, ktoré sa premietajú do oblasti rôznych projektov a iniciatív občanov. K príkladom dobrej praxe v zahraničí by sme chceli uviesť Rumunsko, v ktorom sa realizuje projekt The Citizens First (Občania prvý). Projekt využíva aktívne občianstvo a dáva ľuďom možnosť rozhodnúť, čo tvorí priority ich komunity a zároveň im pomáha pri možnostiach riešenia daných problémov. Na Slovensku je rozbehnutý projekt Cafe Europa. Tento projekt vznikol v roku 2010 a predstavuje priestor na diskusie s celoeurópskym rozmerom. Ide o projekt s celonárodnou pôsobnosťou. Diskusie sú určené pre širokú verejnosť a ich cieľom je najmä podporiť spoločenskú diskusiu, ktorá sa vždy odráža od aktuálnych problémov v spoločnosti. Projekt považujeme za efektívny a môže slúžiť ako inšpirácia pre mnohých poskytovateľov občianskeho vzdelávania dospelých.

Záver

Chceli by sme podotknúť, že jednotlivé projekty vznikajú na základe aktuálnej spoločenskej situácie, teda reflektujú na potreby spoločnosti. Primárne ide o iniciatívy občanov, neziskových organizácií alebo mimovládnych organizácií. Avšak na druhej strane absentuje pozícia štátu a jeho podpora jednotlivých inštitúcií. Z teoretického hľadiska hovoríme aj o štáte, ako o jednom zo subjektov poskytovateľov občianskeho vzdelávania. Avšak prax ukazuje, že úloha štátu v tejto oblasti výrazne absentuje a musia ju nahrádzať aktivity realizované inými poskytovateľmi, najčastejšie organizáciami z tretieho sektora.

Použité zdroje

BENEŠ, Milan. *Andragogika*. Praha : Grada, 2014. 176 s. ISBN 978-80-247-4824-5.

Citizenship education in Europe. [online] Brussels : EACEA EURYDICE, 2012. 142 p. [cit. 8.10.2016] Dostupné na: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139EN.pdf> . ISBN 978-92-9201-246-9.

Education to foster intercultural understanding and solidarity in Europe. Brussels : Lifelong learning platform, 2016, 19 p.

HLOUŠKOVÁ, Lenka. – POL, Milan. Občanské vzdělávaní dospělých. In RABUŠICOVÁ, Milada – RABUŠIC, Ladislav. *Učíme se po celý život?*. Brno : Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-5859-0. s. 189-203.

JARVIS, Peter. Lifelong Learning and Active Citizenship in a Global Society. In *Journal of Adult and Continuing Education*. ISSN 1477-0714, 2004, vol.10, no.1, p. 3-19.

LEVINE, Peter. *Civic Education*. [online] Stanford : Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2013. [cit. 5.11.2016] Dostupné na: <<http://plato.stanford.edu/entries/civic-education/#CivEduPolAct>>.

Manifesto for adult learning in the 21st century. Brussels : European Association for the education of adults, 2015, 16 p.

Podpora predchádzania radikalizácií vedúcej k násilnému extrémizmu. Brusel : Európska komisia, 2016, 17 s.

PROTIVINSKÝ, Tomáš – DOKUTILOVÁ, Monika – ČÁP, Petr. Občanské vzdělávaní dospělých: současné vymezení oboru. In *Nová ekonomická situace: výzva ke vzdělávání*. Praha : Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR, 2013. ISBN 978-80-904531-6-6, s. 18-28.

ŠERÁK, Michal. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha : Portál, 2009. 208 s. ISBN 978-80-7367-551-6.

Učiace sa Slovensko. Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania. [online] Bratislava : MŠVVaŠ SR, 2016. 15 s. [cit. 22.12.2016] Dostupné na: <<http://www.minedu.sk/data/att/10640.pdf>>.

Kontaktné údaje:

Mgr. Michaela Sládkayová

Katedra andragogiky

Pedagogická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

michaela.sladkayova@umb.sk

Prof. PaedDr. Miroslav Krystoň, CSc.

Katedra andragogiky

Pedagogická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

miroslav.kryston@umb.sk

LUDSKÉ PRÁVA V ŠKOLSKEJ EDUKÁCII¹⁴

Katarína Čižmárová

Abstrakt

Výchova k ľudským právam je súčasťou prosociálnej výchovy, ktorej cieľom je osobnostný a sociálny rozvoj žiakov predovšetkým v oblasti postojov a hodnôt. Žiakov viedie k uplatňovaniu svojich práv a k rešpektovaniu názorov, potrieb a práv ostatných. Výchova má podporovať pochopenie a zvnútornenie mravných noriem správania a následného konania. Pripravuje žiakov na život a vzťahy v rôznych sociálnych skupinách. Základné ciele výchovy k ľudským právam vychádzajú z osvojenia si princípov solidarity a humánnosti a ich uplatňovaním v bežnom živote, najmä vo vzťahu k neznámym, iným ľuďom. Súčasťou je budovanie občianskych kompetencií, schopnosti uplatňovať vo svojom správaní a konaní princípy demokracie, v zladení osobných záujmov so záujmami spoločnosti. V súlade s tým predchádzať všetkým formám intolerancie, diskriminácie, antisemitizmu, xenofóbie a rasizmu.

Abstract

Education to human rights is part of the education, the aim of which is personality, and social development of pupils especially in the area of attitudes and values. The pupils leads to application to their rights and to respect the views, needs and rights of others. Education should promote understanding and moral standards of conduct and the subsequent proceedings. Prepares pupils for life and relationships in different social groups. The basic objectives of human rights based on adherence to the principles of solidarity and humanity and their application in daily life, particularly in relation to strangers, to other people. Part of it is building civic competences, abilities to apply in their behaviour and procedure of the principles of democracy, in the matching of personal interests with the interests of the company. In line with this, to prevent all forms of intolerance, discrimination, anti-Semitism, xenophobia and racism.

Kľúčové slová: ľudské práva, vzdelávanie, občianske kompetencie

Key words: human rights, education, citizenship competencies

Úvod

Súčasný svet aj Slovensko sú pomiešané rôznymi národnostnými menšinami s odlišnou históriaou, zvykmi, jazykom, hodnotami, názormi na vlastnú identitu. Vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie v r. 2004 a do Schengenského priestoru v roku 2007, ako aj prechodom na európsku menu v roku 2009 sa otvorili hranice, trhy, obchody. Slovensko sa stalo súčasťou procesov globalizácie, súčasťou multikultúrneho sveta. Na jednej strane slovenskí občania cestujú do zahraničia za vzdelením, prácou či turistikou a na druhej strane prichádza na Slovensko väčší počet migrantov, odborníkov a podnikateľských subjektov, investorov z Európy, Ázie a iných častí sveta, ktorí sú nositeľmi odlišných kultúrnych hodnôt. Oveľa intenzívnejšie začíname vnímať problémy európskeho

*Príspevok je súčasťou výstupu riešenia projektu KEGA 008UMB-4/2015 „Ľudské práva a protipredsudková výchova“.

a globálneho charakteru. Zásadným spôsobom sa menia medzinárodné kontakty a interkultúrna komunikácia. Slovenská spoločnosť nie je veľmi pripravená na tieto zmeny. Otázkou je, či vzhľadom na rýchle a zásadné zmeny je schopná reflektovať a vnímať i pozitívne aspekty multikultúrnej spoločnosti, či je schopná prijať odlišnosť kultúr, akceptovať iný spôsob života. Na druhej strane treba konštatovať aj tú skutočnosť, či sú pripravení cudzinci, migranti a utečenci prichádzajúci k nám rešpektovať našu kultúru, či poznajú našu história, zvyky a tradície. Približovanie kultúr totiž nie je proces jednosmerný, ale viacsmerný. Čím je pluralitnejšia spoločnosť, tým zložitejší je proces zbližovania a obohacovania rôznych kultúr. Naša spoločnosť je značne xenofóbna, začažená predsudkami a stereotypmi. M. Kusý v publikácii *Život bez predsudkov* (2006, s. 5) píše, že „*sú to predpojaté postoje, porušujúce základné východisko ľudských práv v modernej občianskej spoločnosti*“. Poukazuje na to, že u slovenského majoritného obyvateľstva sa prejavujú dve krajné pozície vyplývajúce z krajných názorov a postojov k minoritným skupinám, k predstaviteľom iných sociokultúrnych skupín (Rómovia, Židia, cudzinci, utečenci). Prvá krajnosť vyjadruje nepriateľský, xenofóbny až rasistický postoj ku všetkému čo reprezentuje cudziu kultúru. Obava, strach z neznámeho a nepoznaného je hlavná príčina týchto postojov. Toto spektrum reprezentujú bulvárne média, internetové stránky, predstaviteľia tých politických strán, ktorých program je založený na národných a národnostných princípoch (SNS, SMK) prehnane zveličujúcich prvky kultúry, ktorej sú príslušníkmi a neuznávajúcich až hanbiacich história a prvky iných kultúr. Ďalej sem patria skinhedi a tiež tá časť majoritného (ale i minoritného) obyvateľstva, ktorá podľahla vplyvu médií, výrokom politikov, zlej osobnej skúsenosti blízkych ľudí, prípadne zlej osobnej skúsenosti. Druhú krajnosť predstavujú nesúhlasné postoje časti demokratického spektra spoločnosti, ktoré odsudzujú akúkoľvek kritiku (aj opodstatnenú) voči predstaviteľom minorít, automaticky pripisujú týmto názorom diskriminačný, xenofóbny a rasistický charakter. Bojíme sa označiť tieto názory za krajné, aby sme neboli upodozrievaní z nepochopenia demokratického prostredia tolerantnosti. Ako každý extrém aj tieto krajnosti sú kontraproduktívne. Neriešia xenofóbne nálady, nezmierňujú rasistické postoje časti obyvateľstva voči minoritám, ale naopak, eskalujú ich a vyostrujú.

Kľúčom k zmierňovaniu extrémistických postojov voči predstaviteľom iných kultúr je zdravé národné povedomie. Byť hrdý na príslušnosť k svojmu národu, svojej kultúre, svojim tradíciam neznamená a priori odsúdenie a neprijatie prejavov iných kultúr. Nestávam sa lepším príslušníkom svojej kultúry tým, že som nepriateľsky orientovaný voči predstaviteľom iných kultúr, ale tým, že reprezentujem pozitívne hodnoty svojho národa, rešpektujúc pritom kultúrne hodnoty príslušníkov iných národov a etnických skupín. Prehnana národná hrdosť alebo naopak strata národnej identity sú zdrojom krajných názorov a postojov. Z uvedeného vyplýva, že kľúčom prekonania kultúrnych, historických, jazykových, náboženských, národných, národnostných či etnických nerovností medzi občanmi štátu, nemôže byť národný princíp, ale princíp občiansky.

Integrácia spoločnosti do multikultúrneho občianskeho celku môže byť úspešná vtedy, keď sa všetky etnické a národnostné skupiny zapoja do vyššieho štátneho celku rešpektujúc ich svojbytnosť, tradičný spôsob života, ich vlastnú kultúrnu podstatu. Multikultúrna spoločnosť je pluralitná a demokratická spoločnosť, založená na vzájomnom

rešpektovaní kultúrnej identity, zvykov a tradícií všetkých jej členov. Multikulturalizmus je „proces vzájomného kontaktu, prieniku, konfliktov a vzájomného ovplyvňovania viacerých odlišných kultúr.“ (Mistrík, 2008). Zasadzuje sa o to, aby sa kultúry vzájomne dopĺňali a zjednocovali, nie separovali. Je založený na odlišnosti a rozdielnosti. Ide o problém kultúrnej rozmanitosti a odlišnosti, hľadania identity. Multikulturalizmus môžeme chápať ako rozšírenie tolerancie voči inak zmýšľajúcim a inak veriacim ľuďom v rámci demokratického spoločenstva a v medziach pravidiel vzájomného spolužitia. Multikulturalizmus podmienuje právo jedinca na rovnocenné zaobchádzanie, na zachovávanie odlišností, na praktizovanie vlastných zvykov, na ochranu pred diskrimináciou. Kultúrna a etnická identita predstavuje identifikovanie sa jednotlivca s najrôznejšími kultúrnymi, etnickými, sociálnymi, profesijnými, záujmovými a inými skupinami. Znamená svojbytnosť, svojskosť členov jednej kultúry. Stereotyp je jednotvárny, ustálený, naučený vzorec správania sa a myslenia, ktorý zovšeobecňuje názor na sociálne skupiny. Je to šablóna, schéma, podľa ktorej hodnotíme človeka a prisudzujeme mu vlastnosti nie na základe vlastných skúseností, ale najmä na základe preberania skúseností iných, jemu blízkych ľudí. Predsudok je jedným z prejavov stereotypu. Ide o negatívny (predpojatý) postoj a správanie sa k členom určitej skupiny na základe ich príslušnosti k rasovej, národnostnej, etnickej, náboženskej, politickej a inej skupine. Predsudky sú východiskom na najrozličnejšie formy diskriminácie. Najhoršie a najnebezpečnejšie sú predsudky rasové a etnické. Obsahujú prvky opovrhovania, nenávisti, nepriateľstva a neznášanlivosti. Xenofóbia znamená chorobný strach zo všetkého cudzieho (ľudí, prostredia a pod.). Diskriminácia je posudzovanie niekoho na základe zjavne bezvýznamných charakteristických vlastností, napríklad rasa, farba pleti, jazyk, pohlavie, sexuálna orientácia, vierovyznanie, sociálna, národnostná, či etnická príslušnosť, povolanie, majetok, zdravotné postihnutie a pod. Je to nespravodlivé konanie, keď sa v rovnakej situácii zaobchádza s jedným človekom alebo skupinou inak ako s iným človekom (skupinou), na základe odlišností, ktoré nemôže (nemôžu) nijako ovplyvniť, ako je rasa, pohlavie, príslušnosť k národnostnej a etnickej skupine a pod. Antidiskriminačný zákon – zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou upravuje uplatňovanie zásady rovnakého zaobchádzania. Vymedzuje priamu a nepriamu diskrimináciu. Priama diskriminácia je také konanie, pri ktorom sa s osobou zaobchádza menej priaznivo ako sa zaobchádza, zaobchádzalo alebo by sa mohlo zaobchádzať s inou osobou v porovnatelnej situácii. Nepriama diskriminácia predstavuje navonok neutrálny predpis, pokyn alebo prax, ktoré znevýhodňujú osobu v porovnaní s inou osobou. Pozitívna (obrátенá) diskriminácia – zvýhodňovanie diskriminovaných alebo zvýhodňovanie znevýhodnených (napr. zvýhodnenie invalidov pri hľadaní práce). Jej pomocou čelíme následkom negatívnej diskriminácie tak, že upravujeme postavenie príslušníkov cielovej skupiny pokiaľ nedosiahnu rovnosť. Cieľom nie je získať výhody pre túto menšinu, ale zrušiť existujúce privilégia väčšiny, odstrániť diskrimináciu medzi nimi.

1 Výchova a vzdelávanie k ľudským právam a tolerancii

Jednou z cest prekonávania prekážok v multikultúrnej spoločnosti je výchova a vzdelávanie k tolerancii, rešpektovaniu základných ľudských práv a slobôd všetkých ľudí bez rozdielu, prekonávaniu stereotypov, predsudkov a xenofóbnych postojov. Obsahom nového školského zákona (č. 245/2008 Z. z.) je implementácia do štátneho vzdelávacieho programu prierezovej témy multikultúrna výchova, ktorá reflektuje problémy súčasného človeka, krajiny, Európskej únie a sveta. Od roku 2008 sa stala multikultúrna výchova súčasťou vzdelávania zameraného nie prioritne na penzum vedomostí, poznatkov a informácií o menšinách, ale vzdelávania orientovaného vďaka novej filozofie výchovy na rozvoj zručností a formovanie postojov tolerujúcich, akceptujúcich a rešpektujúcich kultúrne, jazykové a iné odlišnosti. Multikultúrnú výchovu je vhodné zabezpečovať prostredníctvom výchovy k ľudským právam, s ktorou majú učitelia viacročné skúsenosti. Koncepcia spočíva vo výchove nielen o ľudských právach (učiť o medzinárodných zmluvách, o porušeniaciach ľudských práv u nás a vo svete), ale najmä vo výchove pre ľudské práva (učiť rešpektovať a podporovať práva všetkých ľudí bez rozdielu).

Český pedagogický slovník definuje multikultúrnu výchovu ako snahu prostredníctvom vzdelávacích programov vytvárať spôsobilosť ľudí chápať a rešpektovať iné kultúry než len svoju vlastnú (Pedagogický slovník, 1998). Dôležitým nástrojom pojmu multikulturalizmu je interkultúrne vzdelávanie (IKV). „*Multikultúrna – interkultúrna výchova je systém výchovných cieľov a postupov, ktoré majú za cieľ podporovať pokojné spolunažívanie kultúr*“ (Mistrík a kol., 2008, s. 18). IKV umožňuje žiakom chápať rôznorodosť a odlišnosti ako jav pozitívny, nie ako zdroj možného konfliktu. IKV im umožňuje bližšie spoznávať spôsoby života jednotlivých kultúr, ich myslenie, komunikovať a spolupracovať s príslušníkmi odlišných sociokultúrnych skupín, rešpektovať rozmanitosť kultúr, hodnotiť a posudzovať rozdiely medzi nimi ako obohatenie vlastnej kultúry.

Aby sme mohli definovať hlavné ciele multikultúrnej výchovy, musíme sa zaoberať jej obsahmi, témami a hodnotami. Ako uvádza S. Zeleňáková (2006, s. 10) „*obsahom multikultúrnej výchovy sa môže stať prakticky každá situácia zo života človeka, ktorá sa zakladá na princípe kultúrnej rôznorodosti, stretu kultúr. Ide o také situácie, v ktorých dochádza k vzájomnému odovzdávaniu si významov, teda kultúrnej výmene.*“ Najväčšie problémy sú v oblasti integrácie utečencov do novej spoločnosti a vo výhradách a postojoch verejnosti voči utečencom. Štatistiky ukazujú, že pokial koncom 90-tych rokov až 74,9 % respondentov sa vyjadrilo, že by sme mali pomáhať utečencom, ak ich k úteku viedli vážne dôvody, začiatkom 21. storočia ich bolo už len 66,3 % (Benč, 2005, s. 185).

Negatívne postoje, etnocentrismus, nacionalizmus a predsudky predstavujú prekážky na ceste k zблиžovaniu väčšinového obyvateľstva s minoritami v spoločnosti, na ceste k tolerancii a akceptácii inakosti. Pod vplyvom integračných procesov sa Európa stáva multikultúrnou a transnacionálnou. „*Oslabuje sa moc národných štátov v prospech globálnej spoločnosti*“ (Dopita, 2007, s. 78). Multikulturalizmus je proces vzájomného kontaktu, prieniku, konfliktov a vzájomného ovplyvňovania viacerých odlišných kultúr (Mistrík, 2008, s. 19). V slovenskom kontexte má hlboké historické korene. Slovensko bolo od dávnej doby ovplyvňované inými kultúrami. Z hľadiska historického vývoja je územím s

prelínaním sa národných a národnostných kultúr. Národnosti, ktoré predstavujú oddelené kultúrne skupiny, sú obvykle výsledkom imigrácie. Tento fakt môže viesť k strachu o stabilitu národnej identity, ale aj ku kultúrnym výmenám, z ktorých kultúrne skupiny profitujú. Tieto výmeny obsahujú rôznorodosť javov, od úspechov v literatúre, filme, hudbe až po bežné obliekanie či nové jedlá. Budúcnosť multikulturalizmu závisí od integračného smerovania. Treba počítať so vzrastajúcou migračnou vlnou. Prílev príslušníkov iných národov a národností súvisí aj s prílevom zahraničného kapitálu. Musíme počítať so vzájomným kultúrnym dialógom a kultúrnym ovplyvňovaním sa. Bude potrebné uskutočniť zmeny postojov a myslenia nielen majoritného obyvateľstva, ale aj príslušníkov národnostných menších k rozdielnostiam medzi ľuďmi. Nevyhnutným predpokladom je podpora procesu sociálnej inklúzie. Cieľom medzikultúrneho dialógu je prispieť k začleneniu medzikultúrneho dialógu do politík, programov, akcií a stratégii krajín európskeho spoločenstva pri uplatňovaní najlepších postupov zameraných na jeho podporu.

Kľúčovým prvkom tohto európskeho programu je poskytnúť prostriedky na medzikultúrny dialóg, aby sa posilnila úcta voči kultúrnej rozmanitosti, aby sme sa vyrovnali s komplexnou realitou v našej spoločnosti a spolužitím rôznych kultúrnych identít a vierovyznaní, aby sme sa naučili harmonicky spolunažívať. Medzikultúrny dialóg predstavuje dôležitý rozmer mnohých politík a nástrojov spoločenstva predovšetkým v oblasti vzdelávania mládeže, kultúry, občianstva, športu, rodovej rovnosti, zamestnanosti a sociálnych vecí, boja proti diskriminácii a sociálnemu vylúčeniu, boja proti rasizmu a xenofóbii, azylovej politike a integrácii príťahovalcov, ľudských práv a trvalo udržateľného rozvoja, mediálnej politiky, vedy a výskumu.

Udalosti vo svete, osobitne udalosti na prelome 20. a 21. storočia, prinutili VZ OSN, Radu Európy, Európsku úniu, ale aj jednotlivé vlády členských štátov týchto organizácií k väčšej aktivite v oblasti dodržiavania ľudských práv, predchádzania všetkým formám intolerancie, diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antiseminitizmu, zachovávania ľudských práv a výchovy k ľudským právam prostredníctvom poznania vlastnej kultúry a kultúrnej identity, vnímania kultúrnej plurality, pochopenia globálneho multikultúrneho sveta, v ktorom žijeme. Stretávanie sa dvoch rôznych kultúr je podmienené vzťahmi členov obidvoch kultúr. Ľudia od seba navzájom preberajú určité kultúrne vzorce, ktoré sa im zdajú efektívne, alebo ktoré musia z donútenia dodržiavať. Kontakt jednotlivcov rôznych kultúr podnecuje kultúrnu zmenu. Multikulturalizmus môžeme chápať aj ako osobný fenomén. Niektorí ľudia môžu žiť v prostredí, kde sú rôzne kultúrne vplyvy a získavajú tak multikultúrne životné skúsenosti, dokážu komunikovať a konáť v prostredí viacerých kultúr. Na fenomén multikulturalizmu môžeme nazerať tiež z veľmi praktickej perspektívy súčasného sveta. Migrácia, utečenectvo, cestovanie, stáhovanie sa z krajiny do krajiny, zmiešané rodiny, nadnárodné koncerny a vôbec celý globalizovaný svet sú dnes už realitou. Preto musíme hľadať nové spôsoby a formy multikultúrneho spolužitia a uznať skutočnosť, že stretnutie sa s jedincami z iného kultúrneho prostredia prináša zmeny na obidvoch stranách. Ochota vzájomne uznať a priať prvky cudzej kultúry je prínosom tak pre integráciu minoritných skupín do novej spoločnosti, ako aj pre zmenu postojov a odbúranie predsudkov majoritnej skupiny voči minoritám.

2 Problematika ľudských práv v školskej edukácii

Ľudsko-právna problematika sa považuje za základné právo a jednotlivé vlády členských štátov OSN majú povinnosť implementovať do svojich národných plánov obsah, ktorý zahŕňa:

- ochranu a rešpektovanie ľudských práv pre každého občana krajiny,
- hlásanie myšlienky nezávislosti, neoddeliteľnosti a všeobecnej platnosti ľudských práv,
- výchovu a vzdelávanie k ľudským právam ako nástroj na dosiahnutie demokracie, udržateľného rastu, právnej spoločnosti, vonkajších životných podmienok a mieru,
- podporovanie znalosti a zručnosti k využívaniu nástrojov a mechanizmov ochrany ľudských práv,
- podporovanie tvorby pedagogických dokumentov, týkajúcich sa problematiky ľudských práv,
- preskúmanie a skoncipovanie učebných materiálov, určených na výchovu a vzdelávanie k ľudským právam,
- podporovanie tvorby analýz o trvalých, ako aj aktuálnych problémoch, týkajúcich sa problematiky ľudských práv, ktoré vyústia do ich riešenia v zhode so štandardom ľudských práv.

Vzdelanosť je kľúčovým determinantom rozvoja a vyspelosti každej spoločnosti. Kvalitný výchovno-vzdelávací systém, podporený a sprevádzaný politikami štátu v ďalších oblastiach, môže rozhodujúcim spôsobom prispieť k uspokojivému hospodárskemu, sociálnemu a duchovnému rastu spoločnosti. Od kvality a spôsobov vzdelávania poskytovaného štátom závisí, do akej miery bude demokratickým spoločenstvom založeným na princípoch právneho štátu, pluralizmu, rešpektovania práv jednotlivcov, ochrany menšíň, tolerancie, spoločenského dialógu a aktívneho občianstva.

Slovenská republika ako plnohodnotný člen medzinárodného spoločenstva v oblasti podpory a ochrany ľudských práv, potrebovala upraviť a aktualizovať koncepciu vzdelávacej politiky a prispôsobiť ju v zmysle svetových a európskych štandardov v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam požiadavkám, potrebám a hodnotám svojich obyvateľov. Za týmto účelom bol realizovaný **Národný plán výchovy k ľudským právam na roky 2005 – 2014**, za ktorý zodpovedalo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. Gestorom bol Štátny pedagogický ústav, ktorý bol zároveň koordinátorom plnenia navrhovaných úloh, realizovaných v spolupráci s Metodicko-pedagogickými centrami v SR, Výskumným ústavom detskej psychológie a patopsychológie, Štátnej školskou inšpekciou, Ústavom informácií a prognóz školstva, Štátnym inštitútom odborného vzdelávania a mimovládnymi organizáciami, ktoré sa podieľali na tvorbe Národného plánu výchovy k ľudským právam. Podľa ustanovení Charty Rady Európy o vzdelávaní k demokratickému občianstvu a k ľudským právam zahŕňa pojem "vzdelávanie k ľudským právam" (školenie, šírenie povedomia, informovanie) také praktiky a činnosti, ktoré študujúcim poskytujú nielen vedomosti a porozumenie, ale zároveň rozvíjajú schopnosti a formujú ich postoje a správanie tak, aby boli schopní prispievať k šíreniu všeobecnej

kultúry ľudských práv v spoločnosti, ako i k aktívnej ochrane a presadzovaniu ľudských práv a základných slobôd.

Cieľom výchovy k ľudským právam v školách stanoveným v pláne, bolo osvojiť si vedomosti, zručnosti a postoje, ktoré sú dôležité pre posilňovanie ľudskej dôstojnosti, informovanej a nezávislej participácie na vývoji demokratickej spoločnosti, v súlade s hodnotami, ako sú ľudské práva, rovnosť, pluralita a spravodlivosť. Vyučovací proces v školách má rešpektovať vývojové charakteristiky žiakov, prispievať k ich rozvoju ako nezávislej a zodpovednej osobnosti, ktorá bude budovať svoje názory a vzťahy na princípoch dôstojnosti a nedotknuteľnosti indivídua. Vo výchove a vzdelávaní k ľudským právam v základných a stredných školách bolo potrebné vymedziť základné pojmy a zručnosti, ktoré by si mal žiak osvojiť až po úroveň aplikácie prostredníctvom interaktívneho, participatívneho, zážitkového učenia.

Účelom dosiahnutia (naplnenia) cieľov výchovy k ľudským právam bolo, aby žiaci rozumeli najdôležitejším pojmom v tejto oblasti a osvojili si ich ako hodnoty, ktoré budú usmerňovať ich správanie. Výchova k ľudským právam je problematika viac o prijímaní stanovísk a metódach než o obsahu, čo znamená, že jednotlivé ciele programu nemôžu byť dosiahnuté, keďže je obsah redukovaný na memorovanie faktov a keď nie je dostatočne implementovaný v školskom prostredí. Výchovu k ľudským právam v triede a škole je potrebné usmerňovať tak, aby sa stala integrálnou súčasťou celoživotného procesu podpory a ochrany ľudských práv, aby podporila hodnotu človeka ako ľudského jedinca a rozvoj medziľudských vzťahov v demokratickej občianskej spoločnosti.

Potrebné je zabezpečiť nasledujúce oblasti:

- rozvoj obsahu, metód a vzdelávacích postupov vo výchove k ľudským právam,
- rozvoj dieťaťa ako integrovanej osobnosti a aktívneho občana demokratickej spoločnosti,
- posilňovanie demokratických vzťahov v triede a škole ako predpoklad pre rozvoj demokracie v regionálnom, národnom a celosvetovom meradle.

Dopĺňať, prehľbiť a rozširovať vedomosti, zručnosti a postoje žiakov osvojené vo vyučovacom čase sa môžu aj cez aktivity v mimo vyučovacom čase. Organizátorom by mali byť školy ako i mimovládne organizácie, špecializované na oblasť ľudských práv. Medzi týmito subjektami má popredné miesto škola ako organizátor besied, súťaží, stretnutí (napr. s deťmi a ich rodičmi z utečeneckých táborov), pričom bude potrebné zvýšiť otvorenosť školy voči rodičom. Zároveň organizovaním tematických výstav prác detí k aktuálnym tématam z oblasti ľudských práv, napr. predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie, ako aj návštěvu divadelných predstavení s tematikou ľudských práv. Všetky tieto aktivity možno zaradiť do plánu práce školy. Okrem školy významnú pomoc pri orientácii v ľudskoprávnych otázkach poskytujú aj mimovládne organizácie špecializované na túto oblasť.

Výchova a vzdelávanie k ľudským právam je edukáciou „**o ľudských právach**“, ale aj „**k ochrane**“ a „**realizácii**“ ľudských práv. Vzdelávanie „o“ ľudských právach predstavujú napríklad poznatky o dokumentoch o ľudských právach (Všeobecná deklarácia ľudských práv, Európska konvencia (dohovor) o ochrane ľudských práv a základných slobôd, Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach,

Medzinárodný pakt o hospodárskych, kultúrnych a sociálnych právach, Dohovor o právach dieťaťa). Rovnako sem patrí aj pochopenie jednotlivých práv zakotvených v dokumentoch, uvedomenie si potreby rešpektovania práv a ich neodnímateľnosti a nezrušiteľnosti, ako aj informácie o dôsledkoch porušovania ľudských práv. Toto poznanie je potrebne pri ochrane vlastných práv a práv iných ľudí a vytvára nevyhnutnú poznatkovú bázu, ktorá ale sama o sebe nestačí na to, aby jednotlivci aktívne uplatňovali svoje ľudské práva a napomáhali realizácii práv ostatných.

Uplatňovanie ľudských práv nie je realizovateľné bez zručností, rozvinutých osobných a sociálnych kompetencií, napr. schopnosti aktívne počúvať, analyzovať a riešiť problémy, byť empatický. Interiorizácia vedomostí a zručností sa premieta do postojov, ktoré sa prejavujú v konkrétnom konaní. Prinajmenšom sú k tomu potrebné sociálne zručnosti a psycho-sociálne vlastnosti – napr. komunikačné kompetencie, aktívne počúvanie, empatia a hodnotové postoje. Toto je oblasťou vzdelávania „**k ochrane ľudských práv. Poznatky a zručnosti tvoria základ formujúceho sa postoja a spolu s emocionálnym prežívaním a zvnútornením umožňujú uvedomenie si ľudských práv ako pozitívnej hodnoty**. Základné poznatky a vedomosti by si žiaci mali osvojiť veku primeranou formou na aplikačnej úrovni prostredníctvom vlastného prežívania a skúsenosti. (Vargová, Ďurajková, 2011)

Obsah ľudsko-právnej tematiky na základnej škole (ISCED 2):

1. Vedomosti o ľudsko-právnych pojmoch:

- **Ľudské práva a slobody** – chápať ponímanie a význam základných ľudských práv jednotlivca, základné slobody a dôstojnosť človeka,
- **identita** – chápať ľudskú identitu, rozoznať potreby a prania jednotlivca, chápať seba v sociálnom kontexte,
- **sociálna zodpovednosť** – chápať význam zodpovednosti, pochopiť rozdiel medzi zodpovednosťou voči sebe, druhým, voči spoločnosti,
- **mier, bezpečnosť** – chápať vzťah medzi mierom, bezpečnosťou, chápať význam pojmu konflikt, kooperatívne riešenie konfliktov,
- **demokracia** – poznať význam najdôležitejších pojmov v tejto oblasti (demokracia, občan a jeho práva, povinnosti v spoločnosti),
- **tolerancia** – povodne znamená znášanie, znášanlivosť, trpežnosť, reprezentuje správanie človeka, ktorý je odhodlaný nepotláčať u druhých presvedčenie, ktoré sa týka najmä svetonázoru a morálky a tiež jeho prejavov aj napriek tomu, že ich sám nepokladá za správne či priateľné,
- **intolerancia** – je nedostatok úcty voči iným spôsobom správania a konania, nedostatok rešpektu k inému presvedčeniu, prejavuje sa odmietaním odlišných spôsobov správania sa a názorov, ktoré nám nie sú vlastné, neakceptuje odlišnosť,
- **ochrana práv menší** – poznať význam pojmov väčšina a menšina, chápať požiadavku na ochranu ľudských práv menší, poznať niektoré základné ľudské práva menší v demokratickej spoločnosti,
- **rozvoj** – chápanie pojmov ako vývoj človeka, technicky pokrok, ochrana životného prostredia.

2. Sociálne zručnosti a psycho-sociálne schopnosti:

- **správne (adekvátne) používať ľudsko-právne pojmy** v bežnej komunikácii,
- **kriticky myslieť** – spôsobilosť vytvárať si vlastný názor, prehodnocovať fakty, vyjadriť svoj názor a diskutovať o ňom,
- **aktívne počúvať** – sústredené empatické počúvanie druhého, pri ktorom hovoriacemu poskytujeme očný kontakt, parafrázujeme, kladieme doplňujúce otázky,
- **správne komunikovať** – prezentovanie vlastného názoru, ktorý je zrozumiteľný a akceptovateľný pre ostatných, rovnako tak aj počúvanie a rešpektovanie názorov druhých,
- **byť empatický** – vcítenie sa do prežívania iných a akceptovanie ich potrieb,
- **samostatne rozhodovať a niesť zodpovednosť** – spôsobilosť prijímať rozhodnutia a niesť za ne zodpovednosť,
- **spôsobilosť participovať** – podieľanie sa na skupinových rozhodnutiach a živote triedy alebo inej skupiny,
- **spôsobilosť pracovať v tíme** – uplatnenie zručnosti priateľstva, spolupráce,
- **spôsobilosť kooperatívne riešiť konflikty** – hľadanie cesty ako riešiť problémy nenásilne a spolupracujúcim spôsobom.

3. Postoje a hodnoty

Základom želateľných postojov je chápanie dôležitosti:

- **dodržiavania ľudských práv** ako základu dôstojnosti ľudského života,
- **zodpovednosti** za svoje činy a prijímania dôsledkov,
- **výhodnosti spolupráce** pri pokojnom riešení konfliktov a používaní stratégie „Ja som O.K.“ aj „Ty si O.K.“,
- **uznávania rovnosti** – v kontexte rasovom, kultúrnom, národnom, náboženskom, význam rovnosti medzi ľuďmi, medzi národmi,
- **tolerancie a akceptácie** seba a druhých, žiakov so zdravotným postihnutím, so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami a inými odlišnosťami,
- **ochrany životného prostredia** v zmysle jeho trvalej udržateľnosti.

Obsah ľudsko-právnej tematiky na strednej škole (ISCED 3):

1. Poznatky z oblasti ľudských práv:

- **nadviazať na poznatky**, ktoré boli súčasťou výučby v ZŠ a **prehlbovať ich kognitívny rozmer** (chápať ich hlbšie a na vyššej úrovni),
- **pochopiť ich obsah v kontexte s tematickými oblastami ľudských práv**, ktorými sú:
 - práva dieťaťa,
 - občianske a politické práva,
 - ekonomicke a sociálne práva,
 - právo na ochranu životného prostredia,
 - kultúrne práva a právo na rozvoj,
 - kolektívne práva,
 - humanitárne práva.

2. Sociálne zručnosti a psycho-sociálne schopnosti:

- **adekvátne používať pojmy** z problematiky ľudských práv v komunikácii,
- **kriticky myslieť** – spôsobilosť vytvárať si vlastný názor, prehodnocovať fakty, identifikovať problémy, klásť otázky, argumentovať, vyjadriť svoj názor a diskutovať o ňom,
- **vhodne komunikovať** – prezentovať vlastný názor, ktorý je zrozumiteľný a akceptovateľný pre ostatných, rovnako tak aj počúvať a rešpektovať názory druhých,
- **byť empatický** – vcítiť sa do prežívania iných a akceptovať ich potreby,
- **mať základné zručnosti** potrebné pre objavnú činnosť a vedeckú prácu,
- **pochopiť podstatu problémov** a vedieť robiť závery,
- **robiť etické analýzy** s osobitným zreteľom na ľudské práva,
- **samostatne rozhodovať a niesť zodpovednosť** – spôsobilosť prijímať rozhodnutia a niesť za ne zodpovednosť,
- **spôsobilosť tímovovo pracovať** – mať zručnosti spolupráce, priateľstva,
- **spôsobilosť kooperatívne riešiť konflikty** – riešiť konflikty spolupracujúcim spôsobom,
- **podieľať sa na skupinových rozhodnutiach** a participovať na živote triedy, školy,
- neustále **rozvíjať osobné a sociálne zručnosti a schopnosti.**

3. Postoje a hodnoty

Základom želateľných postojov je:

- **pochopenie, čo je podstata ľudských práv a dôležitosť ich aplikácie v živote,**
- **uvedomenie si zodpovednosti za svoje činy a morálne dôsledky svojich činov,**
- **chápanie potreby spolupracovať na mierovom riešení konfliktov,**
- **uvedomovanie si nutnosti dodržiavania ľudských práv pri ochrane životného prostredia.**

Pri výučbe problematiky ľudských práv je dôležité, aby boli používané interaktívne metódy výchovy a vzdelávania a organizačné formy, ktoré sú založené na aktivite žiakov. Takýmito participatívnymi a interaktívnymi metódami sú napríklad **zážitkové vyučovanie, kooperatívne vyučovanie, prípadové štúdie, práca na projektoch, rolové hry, inscenačná metóda, riešenie morálnych dilem, brainstorming, bzučiace skupiny, asociačné metódy, používanie textov a čítanie s porozumením, otvorená diskusia medzi učiteľom a žiakom, medzi žiakmi navzájom, dramatizácia a ďalšie aktivizujúce metódy**. Diskusia by mala vždy obsahovať otvorené a sebareflexívne otázky, rozvíjať kritické myslenie. Spomínané metódy zároveň umožňujú aj individuálny prístup k jednotlivým žiakom a osvojovanie si poznatkov a pojmov veku primeranou formou. **Sú dôležitým nástrojom rozvíjania sociálnych zručností a psycho-sociálnych vlastností žiakov.**

3 Ľudsko-právna výchova a etická výchova

Zmeny morálnej a hodnotovej orientácie, ktoré nastali s rozvojom modernej spoločnosti, priniesli nepochybne aj veľa dobrého pre individuálne slobody a práva človeka, ktoré sú všeobecne chránené právnymi systémami. Ľudia však stratili záujem o záležitosti, ktoré sa ich bezprostredne nedotýkajú. Nezodpovedný individualista a pasívny jednotlivec umožňuje, aby bol zneužívaný politickými i ekonomickými silami. Je preto veľmi dôležité, aby sa jednotlivec dokázal správať zodpovedne a vedel sa identifikovať so spoločnými či spoločenskými hodnotami a cieľmi. Problém nedostatku občianskej aktivity, angažovania sa, zmyslu pre veci verejné, zodpovednosti nielen za seba, ale aj za svet a jeho budúlosť sú výzvou aj pre etickú výchovu. Identita súčasného človeka v pluralite sveta je vystavená veľkým možnostiam výberu hodnôt. Pre niektorých to predstavuje šancu sebzdokonaľovania, pre iných dezorientáciu, či rezignáciu v hľadaní seba samého a preberajú identitu niekoho iného. Ďalšou hrozbou je tlak sociálno-ekonomickejho prostredia, ktoré formuje identitu spotrebiteľa (potreba neustáleho nového, nepokoja, honba za materiálnymi statkami).

Aký má byť teda človek v dnešnej multikultúrnej, demokratickej spoločnosti, ktorá sa hlási k ideálom humanizmu, aby bol schopný úspešne, zodpovedne a ľudsky riešiť vlastné a spoločenské problémy? Faktory ovplyvňujúce rozvoj charakteru, hľadali od polovice 20. storočia desiatky výskumných prác, najmä vývinových a sociálnych psychológov. Pozornosť zamerali najmä na dva sledované aspekty genézy osobnosti:

1. Identitu, obraz o sebe (self-concept) a sebaúctu (self-esteem). S touto problematikou sa zaoberali v 80-tych rokoch minulého storočia hlavne autori A. W. Pope a S. M. Mc Hale.
2. Prosociálne správanie a postoje. Ich výstižné spracovanie je možné nájsť v dielach autorov E. Stauba (1979) Positive social behaviour and morality a P. Mussen-N. Eisenbergovej (1977) Roots of Caring, Sharing and Helping.

Zistené poznatky boli prakticky aplikované vo forme rôznych výchovných projektov. Základom pre neskorší slovenský projekt sa stali práce z 80-tych rokov minulého storočia profesora Roberta Roche Olivara z Nezávislej univerzity v Barcelone, ktorý rozvinul projekt výchovy k prosociálnosti (Lencz, In: Roche Olivar, 1991; Roche Olivar, 2004). Vychádzal zo zistenia, že dominantný faktor ovplyvňujúci pozitívny vývin charakteru človeka je prosociálnosť. Nezohľadňoval len behavioristický prístup, ale svoju pozornosť upriamil aj na postojové a osobnostné aspekty. Snažil sa o komplexný výskum, do ktorého zahrnul všetky známe aspekty prosociálnosti. Pod prosociálnosťou rozumel „...skutky, ktoré sledujú dobro inej osoby, bez očakávania odmeny.“ (Roche Olivar, 1992) Napriek akademicky presnému vymedzeniu pojmu ju vnímal v širšom kontexte zahŕňajúcim určité postoje a správanie, kde nerozlišuje koľko je alebo nie je altruistickej motivácie v danom prosociálnom správaní. Pri altruizme, zdôrazňoval skôr rolu autora, nositeľa či „darcu“, kým v prípade prosociálnosti sa orientoval na rolu príjemcu. To ale neznamená, že prosociálne správanie nemôže obsahovať v sebe altruizmus najmä vtedy, ak má sociálny charakter (napr. správanie sa štátov). Dôležitým rysom prosociálnosti sa javí skutočnosť, že príjemcom môže byť jedinec i kolektív.

Pre vytvorenie teoretického modelu prosociálnosti hľadal R. Roche Olivar odpovede na dve základné otázky (Lencz, In: R. Roche Olivar, 1992):

1. Aké činitele správania dospelých podmieňujú a podporujú prosociálne správanie u detí?
2. Ktoré faktory týkajúce sa postojov a správania detí podmieňujú ich prosociálne správanie?

Snahou autora slovenského výchovného projektu L. Lencza bolo v rozvíjajúcej sa pluralitnej spoločnosti ponúknut' taký výchovno-vzdelávací predmet, ktorého súčasťou budú hodnoty prijateľné pre všetkých ľudí „dobrej vôle“ a súčasne môžu napomôcť obnove spoločnosti. Takýmto kritériám zodpovedá výchova, ktorá „*podporuje altruizmus a humánne správanie človeka a pomáha budovať harmonické vzťahy v rodine, na pracovisku, medzi spoločenskými skupinami, medzi národmi. Proti ideálu, rozšírenému na Východe aj na Západe, ktorého vzorom je úspešný egoista, stavia ideál šťastia ..., ktorého podmienkou je starat' sa nielen o seba, ale aj o druhých*“. (Lencz, Krížová, 2004)

Možno viac ako iné výchovné projekty čerpá etická výchova z psychológie. To neznamená, že psychológia si nárokuje na určenie jediného správneho návodu na výchovu. Je len jedným z dôležitých zdrojov, ktorý hľadá odpovede na konkrétné problémy pedagogiky. Školská výchova je postavená na interdisciplinárnej báze a preto aj etická výchova je výslednicou relevantných filozofických, psychologických a prirodzených pedagogických disciplín. Etika napomáha pri určovaní cieľov. Psychológia umožňuje pochopiť genézu mravného vývinu osobnosti, poskytuje teoretický, metodologický základ pre výber výchovno-vzdelávacích metód a overuje ich účinnosť. Pedagogika syntetizuje a svojimi nástrojmi prenáša, realizuje zistené poznanie do praxe a poskytuje psychológiu spätnú väzbu (Podmanický, 2013).

Etická výchova vychádza z koncepcie človeka ako tvora zásadne dobrého. Ľudská osobnosť ako jediná slobodná živá bytosť – „animal liberum“, nadobúda a rozvíja svoju pravú identitu iba v pozitívnej interakcii s prírodným prostredím a s inými ľuďmi.

Pre harmonický rozvoj osobnosti je dôležité, aby láska k sebe a láska k druhému človeku boli v rovnováhe. Pokiaľ v našich každodenných postojoch dominuje len láska k sebe, presadzovanie a vyhľadávanie vlastných výhod i na úkor ostatných, vzniká nerovnováha, ktorá deformuje charakter a je častým zdrojom nedorozumení, napäť v rodine, na pracovisku i v spoločnosti. (Lencz, 1993; Podmanický, 2013)

Mravné aspekty sú prítomné v každej ľudskej činnosti, prenikajú celou ľudskou činnosťou a preto etiku môžeme vnímať aj ako učenie o naplnenom či vydarenom živote. Etická výchova bez etiky nemôže realizovať svoje zámery a ich vzájomný vzťah je vzťahom komplementarity. To znamená, že etická výchova sprostredkuje eticky zodpovedajúce skúsenosti a etika ich reflektuje. Jej výhoda spočíva aj v tom, že nie je závislá od žiadnej ideológie, konkrétnej filozofie alebo svetonázoru, ale vytvára podmienky pre autonómne hľadanie a objavovanie hodnôt i správanie sa v súlade s nimi. Tým vedie žiakov ku žiadanému správaniu, t.j. k zhode medzi mysleným, deklarovaným a žitým. „*Skutočná etika začína tam, kde sa končia slová.*“ (A. Schweitzer)

Prosociálnosť ako ochota urobiť niečo pre druhých bez očakávania protihodnoty alebo odmeny (Lencz, 1993) je hlboko zakotvená v zlatom pravidle mravnosti: „*Čo chceš*

aby robili tebe, rob aj ty iným, čo nechceš aby robili tebe, nerob ani ty iným.“ S podobným významom sa stretávame i v rôznych kultúrach od indickej Mahabharáty „tie činy, ktoré si človek sám neželá pre seba, ktoré jemu samému sú nepríjemné, nech nečiní druhým ľuďom“, cez Konfucia „čo si sám neželáš, nerob iným“, Tálesa s Milétu „nikdy nečinň to, čo odsudzuješ u iných“ až po kresťanské univerzálne zhrnutie morálky: „Všetko, čo chcete, aby ľudia robili vám, robte aj vy im. Lebo to je zákon i proroci“.

Cieľom etickej výchovy je pozitívne ovplyvňovať hodnotovú orientáciu, postoje a správanie. Rozvíjanie sociálnych zručností a porozumenie ľudskej psychiky je iba prostriedkom vedúcim k cieľu. V realizovaných aktivitách je síce sekundárne prítomný istý terapeutický účinok i prežívanie určitého dramatického napäťa. Tie nemajú však vyúsťovať do hlbšej analýzy ani do psychologizovania, ale smerovať k hodnotovej reflexii a eticky pozitívne orientovaným činom. Učebné osnovy predmetu etická výchova pre 5.-9. ročník základnej školy (ŠVP, 2014) ju charakterizujú nasledovne: „*Etická výchova (spolu s inými učebnými predmetmi a opatreniami) sa zameriava na prevenciu mravnej devastácie mládeže, ktorá je v súčasnosti vážnou hrozbou.*“ Na dosiahnutie tohto cieľa sa neuspokojuje s podávaním informácií o morálnych zásadách, ale aj účinne podporuje pochopenie a interiorizáciu mravných noriem a napomáha osvojeniu správania, ktoré je s nimi v súlade. Pozitívnym cieľom predmetu je vychovať zrelú osobnosť, ktorá má vlastnú identitu a hodnotovú orientáciu, v ktorej úcta k človeku a k prírode, spolupráca, prosociálne správanie a národné hodnoty zaujímajú významné miesto.

Časová dotácia etickej výchovy (1 hod týždenne, 33 hod ročne), je v školskej edukácii určitým kompromisom medzi potrebným a možným. Vychádzalo sa však z toho, že výchovu žiakov ovplyvňujú aj iné vyučovacie predmety, na ktorých môžu tiež pracovať s etickými aspektmi vybraných problémov. Napr. hodiny estetickej výchovy, dejepisu, literatúry dávajú príležitosť na prezentáciu pozitívnych prosociálnych vzorov. Rozhovor o etických problémoch súvisiacich napr. s toleranciou, znášanlivosťou, religionistikou, medziľudskými vzťahmi umožňujú zase najmä občianska náuka na základných školách či náuka o spoločnosti na stredných školách.

Etická výchova môže spolupracovať so všetkými vyučovacími predmetmi. Vo výchovnom programe má implicitne zahrnuté mnohé podnety, ktoré sú súčasťou ich cieľov. V rámci senzibilizácie využíva etická výchova na svojich hodinách napr. literárne úryvky, hudobné ukážky alebo výtvarné diela. Jazykové, hudobné a výtvarne zručnosti môžu žiaci realizať pri kreatívnom vyjadrování riešenia nastolených problémov aj v iných fázach učenia sa hodnotám, napr. pri reálnej skúsenosti (nácvik v triede) či v hodnotovej reflexii. Na základných i stredných školách je možné účinne nadvázovať na poznatky rôznych predmetov najmä v aplikačných témach (slovenský jazyk, geografia, biológia, dejepis, výchova k občianstvu a pod.).

Obsah etickej výchovy je tematicky zameraný na oblasť sociálnych zručností reprezentujúcich faktory osobnostného rozvoja dieťaťa (komunikácia, pozitívne hodnotenie seba a iných, tvorivosť, vyjadrovanie citov, empatia, asertivita, prosociálnosť) a aplikáciu kľúčového faktora – prosociálnosti – na rôzne oblasti života, ako vzťah k ľuďom, sebe samému, práci, majetku, rodine, spoločnosti, prírode. Predpokladá sa, že ak sa dieťa stane prosociálne, ľahko si osvojí zodpovedný vzťah k spoločnosti, rodine či prírode. Na

základe skúseností s výučbou etickej výchovy v rôznych cieľových skupinách je potrebné pracovať viac so spoločenským kontextom a rozvíjaním individuálnych a participatívnych občianskych zručností spojených s reálnym každodenným životom.

Cieľom etickej výchovy je vychovať osobnosť, ktorá:

1. má svoju vlastnú identitu, je sama sebou a pritom táto identita zahŕňa v sebe aj prosociálnosť,
2. má pozitívny vzťah k životu a ľuďom spojený so zdravou kritickosťou,
3. jej správanie je určované osobným presvedčením a interiorizovanými etickými normami, vyplývajúcimi z univerzálnej solidarity a spravodlivosti, a preto je do istej miery nezávislá od tlaku spoločnosti,
4. má zrelý morálny úsudok opierajúci sa o zovšeobecnené zásady, preto je schopná správne reagovať aj v neočakávaných a zložitých situáciách,
5. charakterizuje ju spojenie správneho myslenia a správneho konania,
6. koná v súlade so svojimi zásadami, ale aj s citovou zaangažovanosťou - súlad medzi emóciami a chcením – nekoná len z povinnosti a bez nadšenia s pocitom sebaútosti,
7. prijíma iných v ich rozdielnosti, akceptuje ich názory a je ochotná na priateľný kompromis, ktorý ale nie je v rozpore so všeľudskými hodnotami,
8. je ochotná a schopná spolupracovať a iniciovať spoluprácu.

Záver

Výchova k ľudským právam je súčasťou prosociálnej výchovy. Žiakov okrem iného vedie k uplatňovaniu svojich práv a k rešpektovaniu názorov, potrieb a práv ostatných. Hlavnou úlohou takto orientovanej výchovy je aktívne sa podieľať na formovaní osobnosti žiakov, ich vlastnej identity a hodnotovej orientácii, ktorá obsahuje najmä hodnoty, ako je úcta k človeku a k prírode, spolupráca, prosociálnosť a univerzálne ľudské hodnoty. Motivuje žiakov k poznaniu ľudských práv a ich uplatňovaniu v osobnom živote. Pri implementácii ľudsko-právnych poznatkov do etickej (prosociálnej) výchovy a do tematicky príbuzných obsahov ostatných vyučovacích predmetov je potrebné zdôrazňovať dialektiku práv a povinností, budovať hodnotový systém v zmysle univerzálneho morálneho zákona (Poláková, 2016). Hlavným cieľom výchovy k ľudským právam je preto osvojenie si princípu solidarity a humánnosti a jeho uplatňovanie v bežnom živote vo vzťahu k neznámym, iným ľuďom, budovať občianske kompetencie, ktoré spočívajú vo zvlnutorení humanistických hodnôt, v schopnosti uplatňovať v správaní a konaní princípy demokracie.

Použité zdroje

- BENČ, V. 2005. *Rozvojová pomoc a spolupráca – výzvy a perspektívy*. Prešov : ADIN, 2005.
- DOPITA, M. 2007. Multikulturní občanství. In *Multikulturalita a výchova k občanství*. Praha : Epoch, 2007.
- FRIDRICHOVÁ, P. 2009. Kurikulum etickej výchovy v primárnom vzdelávaní. In: *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 2009. s. 61-71. ISBN 978-80-8083-822-5.

- FRIDRICHOVÁ, P. 2010. Projektovanie výučby v etickej výchove. In: KREJČOVÁ, L. – MERTIN, V. (eds.) *Škola ako miesto setkávání*. Praha : Filozofická fakulta KU, 2010. ISBN 987-80-7308-3106.
- FRIDRICHOVÁ, P. , VALICA, M. a kol. 2011. *Modely výučby etickej výchovy a kompetenčného profilu učiteľa etickej výchovy*. Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. ISBN 978-80-557-0326-8
- GLUCHMAN, V. 1999. Ku koncepcii predmetu etická výchova. In: *Pedagogická revue*. Bratislava : Štátnej pedagogický ústav, 1999, roč. 51, č. 3, s. 266-272. ISSN 1335-1982.
- KORIM, V. a kolektív. 2010. *Koncepcie etickej výchovy v dynamických premenách*. Banská Bystrica : PF UMB, 2010. ISBN 978-80-557-0007-6.
- KUSÝ, M. 2006. *Život bez predsudkov*. Publikácia je dostupná v elektronickej podobe na stránke http://www.equalslovakia.sk/fileadmin/user_upload/projekty/27_1.2_Zivot%20bez%20predsudkov.pdf
- LENČZ, L. – KRÍŽOVÁ, O. 2004. *Metodický materiál k predmetu etická výchova*. Prešov: Rokus, 2004. ISBN 80-89055-50-8.
- LENČZ, L. 1993. *Metódy etickej výchovy*. Bratislava: Metodické centrum v Bratislave, 1993. ISBN 80-85185-53-9.
- LENČZ, L. a kol. 1993. *Metodický materiál I k predmetu etická výchova*. Bratislava: Metodické centrum Bratislava, 1993. ISBN 80-85185-34-2.
- MISTRÍK, E. ,2008: *Multikultúrna výchova v škole*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. ISBN 978-80-969271-4-2 (dostupné na internete www.osf.sk)
- OLIVAR, R. R. 1992. *Eticá výchova*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1992. ISBN 807-15800-15. Pedagogický slovník. Praha, 1998.
- PODMANICKÝ, I., 2013. *Teória a prax etickej výchovy 2*. Trnava: TU v Trnave ISBN 978-80-8082-739-7
- POLÁKOVÁ E., 2016. Ľudsko-právna tematika vo výchove. In: *Ľudské práva a prosociálna výchova*. Banská Bystrica: UMB Belianum, 2016. ISBN 978-80-557-1083-9
- VARGOVÁ, D., ĎURAJKOVÁ, D. 2011. *Výchova k ľudským právam v školách*. Bratislava: MPC v Bratislave, 2011. ISBN 978-80-8052-393-0
- ZELEŇÁKOVÁ, S. 2006. *Multikultúrna výchova v škole*. Bratislava : MPC v Bratislave, 2006.

Dokumenty z internetových zdrojov:

Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd Rada Európy z 3. septembra 1953 ČSFR pristúpila k tomuto Dohovoru 21. februára 1991, rovnako ako aj k ďalším dodatkovým protokolom. <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/209-1992.pdf>

Dohovor o právach dieťaťa prijatý a otvorený na podpis, ratifikáciu a pristúpenie rezolúciou Valného zhromaždenia z 20. novembra 1989, platnosť 2. septembra 1990 v súlade s článkom 49, <http://www.gymparnr.edu.sk/obsah/predmety/subory/nos/dopd.pdf>

<http://www.radavladylp.gov.sk/celostatna-strategia-ochrany-a-podpory-ludskych-prav-v-sr/>; 2013.

Národný plán výchovy k ľudským právam na roky 2005 – 2014 v SR

http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/ms/mkv_isced_0_1.pdf

http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/2stzs/isced2/prierez/multikulturna/mkv_isced_2_3a.pdf

Kontaktné údaje:

Doc. RNDr. Katarína Čižmárová, CSc.
Katedra etickej a občianskej výchovy
Pedagogická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: katarina.cizmarova@umb.sk

THE APPLICATION OF THE PAULIAN FRAMEWORK OF CRITICAL THINKING TO HUMAN RIGHTS EDUCATION AT THE TERTIARY LEVEL

*Mária Badinská
Frances Mary Bathgate*

Abstract

The former British government planned to scrap the Human Rights Act, and on 3rd June 2015 it was widely reported that the then Prime Minister David Cameron, during questioning in the Houses of Parliament, had refused to rule out the possibility of a future British withdrawal from the European Convention on Human Rights. In the context of these political developments, we will look at how this issue can be presented to International Relations students using the Paulian framework of critical thinking. This framework can be used to implement and develop critical thinking strategies and traits in students and to present an up-to-date human rights issue in Europe in a dynamic way that emphasises controversy rather than using an approach that presents knowledge in a static way. This paper will present tasks and texts that demand active engagement by students based on critical thinking lesson planning presented by Oregon University.

Abstrakt

Bývalá britská vláda plánovala zrušiť Zákon o ľudských právach a 3. júna 2015 bolo verejne oznámené, že vtedajší premier David Cameron počas rozpravy v Parlamente odmietol zastavenie možnosti budúceho britského odstúpenia z Európskej konvencie o ľudských právach. V kontexte tohto politického vývoja sa pozrieme ako táto problematická tématika môže byť prezentovaná študentom medzinárodných vzťahov pri aplikácii rámca kritického myslenia, ktorý odporúča Richard Paul. Tento rámec je vhodný na implementáciu a rozvoj stratégii a číta kritického myslenia študentov pri prezentácii súčasnej problematiky ľudských práv v Európe, zdôrazňujúc dynamický spôsob pred zaužívaným klasickým spôsobom. Príspevok prezentuje úlohy a zadania, ktoré vyžadujú aktívne zapojenie študentov založené na kritickom myslení, ktoré je zakotvené v pláne vyučovacej hodiny, odporúčanom Oregonskou univerzitou.

Kľúčové slová: ľudské práva, kritické myslenie, koncept Richarda Paula

Key words: human rights, critical thinking, Paulian framework

Critical thinking is the civic virtue of a liberal democracy... After the end of Communist rule in 1989, Western agents of democratization and educational development chided the residents of the former Czechoslovakia from this deficiency, claiming that the Slovaks' inability to think critically was the reason the nation struggled to integrate with Western Europe.

(Dominic Boyer In: Larson, J. L.: Critical Thinking in Slovakia after Socialism, cover of the book)

Introduction

Human rights are an inseparable part of our anthropological essence; we were born with them and without them we cannot live a life of dignity. Although the modern notion of human rights can be traced back to the 18th century, in fact the adoption of the Universal Declaration of Human Rights (December 10, 1948) by the United Nations General Assembly began a new era, despite weaknesses that lead to the violation of human rights since those obligations were not legally binding. Later other adopted documents, to a lesser or greater extent legally binding, launched human rights discourse aimed at philosophical interpretation of human rights, their vulnerability and cultural diversity. The adoption and interpretation of human rights which necessarily involves conflicts, have elicited wisdom and critical thinking. All human beings have the same human rights and the vulnerability of all human beings is the same. Understanding this fact and ourselves is the first step toward self-control and self-improvement in learning to seek patterns in our assumptions and beliefs. This is one of the critical thinking dimensions our paper is focused on. We should recognize that our feelings are our response to a situation and they would be different if we had a different understanding or interpretation of that situation. These differences facilitate clashes and misunderstandings. Another dimension is the suppression of egocentricity which means an inability or unwillingness to consider another's points of view, rejecting the acceptance of ideas or facts which stop us from reaching our goal. While people are being socialized, egocentricity develops into sociocentricity – the egocentric desires can be reached through a group with greater force and social effect. Critical thinkers should recognize the limits of their knowledge, they should be sensitive to their native egocentricity, to bias and prejudice and of course to intellectual humility, which respects the fact that one should not claim more than he/she actually knows.

We believe that respect for human rights develops from contact with them beginning in the education process. In this paper we set out how we incorporate and implement the teaching of human rights in the curriculum at the Faculty of Political Science and International Relations, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia. This paper provides an historic overview of the development of human rights along with a focus on the issue of the British Human Rights Act (1998) and its possible revocation. We then present an outline of the Paulian framework of critical thinking and show how it can be

used to deliver human rights teaching that actively engages students in a fluid, developing contemporary issue.

1 The development of human rights

The philosophy of human rights, that is the existence of the concept and the development of responses to inequity, can be traced far back in human history. The notion that humanity has a duty to protect the universal, inviolable and inalienable rights of all people has evolved to become a recognized part of the heritage of humankind. With this recognition has come international cognizance, declarations, legislative laws and regulations. [Hick; Halpin; Hoskins, 2000: 5]

The first imprints of human rights – the rights of foreigners asking for asylum - can be found in antique Greece and Roman empire. In England, the struggle for political rights dates back to the 13th century when Magna Carta was adopted in 1215. John the Lackland was forced to sign it by a group of his barons in an attempt to limit his powers and to protect their privileges. [Benčeková, 2011: 18] However, only some of the items in this document relate to human rights, for example presumption of innocence. The right for the protection against wantonness was not stipulated until in the Petition of Rights of 1628, freedom vis-a-vis the emperor in Habeas Corpus Act of 1679.

Human rights, strictly speaking, understood as an irrevocable right for everybody not to be interfered with in his private life, equality before the law and basic rights, in fact burgeoned during the enlightenment movement. Jean - Jacques Rousseau in *Du contrat sociale* (1762) said that man is born free, and everywhere he is in chains. Immanuel Kant conceived of human rights as a part of world civil law.

During the Great French Revolution (1789) the Catholic church identified liberal rights as revolutionary and denied them. This attitude was completely different of that of Protestants, who respected human rights and urged society to accept them. *Declaration of the Right of Man and of the Citizen (Declaration des droits de l' Homme et du citoyen)* of August 26, 1789 declared that human beings are born free, with equal rights but highlighted limits of human rights as stipulated by law – rule of law - which is a prerequisite for a freedom in a civil society.¹⁵

In the 19th century the first leagues and societies for preserving human rights appeared along with international congresses and the idea of international courts. The scourge of wars elicited establishments of the Red Cross (Henry Dunant) in 1863 but it took a long time before it started to operate as an international organisation.

The period between the American revolution (1861-1865) and World War I (1914-1918) is the first period focused on promoting human rights. World War I in particular had a profound impact on the promotion of human rights, however, the principle that individuals

¹⁵ Gladstone's criticism of British policy in the second part of the seventeenth in 19th century is considered to be a new start of discussion relating to the role of human rights in the international arena. He criticized Great Britain for her benevolent attitude to the Ottoman Empire – her ally against Russia – in the case of Turkish massacre in Bulgaria. [Krejčí, 2011: 22]

or groups can be protected by human rights at an international level was still remote in the early 20th century.

During the inter-wars period¹⁶ human rights protection was suppressed by the totalitarian regimes. This fact led to the conviction that something had to be done through international cooperation. This task fell to the United Nations (UN). The respect for human rights was woven in the UN Charter, which emerged from a conference in San Francisco, in which some fifty countries took part and was signed there on June 26, 1945. The UN was pledged through the Preamble to its Charter to follow these four objectives: to save future generation from the scourge of war, to reaffirm faith in fundamental human rights, to establish conditions under which justice and respect for international law could be maintained and to promote social progress and better living standards in large freedom.

The UN Economic and Social Council after only a short time set up the UN Commission on Human Rights, there is a Division of Human Rights in the UN Secretariat, and other UN bodies especially Commission on the Status of Women and the International Labour Organization, have major human rights concerns.¹⁷

It took three year period until the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) was approved by the General Assembly of the UN on December 10, 1948. Since then this Day has been the Day of Human Rights. Even before the adoption of the UDHR three important documents dealing with human rights were accepted:

- Declaration of the United Nations (1942)
- American Declaration of the Rights and Duties of Man (April 1948) - the first document of this kind¹⁸
- UN Resolution – Convention on Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

¹⁶ Westminster Statute (1931) is a specific document in the inter-war period when Great Britain's dominions (Canada, Australia, etc.) were given independence and ties to Great Britain were based only on loyalty to the crown.

¹⁷ Under the aegis of the United Nations the Covenant on Slavery was adopted, which was based on the main human rights thesis that each norm supported dignity of life is closely connected with human rights. The drawback of this covenant was that it was not explicit and forcible and observation of human rights was in hands of the parties to this covenant. On the other hand, the Universal Declaration of Human Rights was explicit as it is laid in the Art. 4: "*No one shall be held in slavery or servitude: slavery and the slave trade shall be prohibited in all their forms*". [Robertson, 2004: 268]

¹⁸ American Declaration of the Rights and Duties of Man was approved by the Ninth International Conference of American States, Bogota, Columbia, in April 1948 and published by the Inter-American Commission on Human Rights (IACHR) on May 2, 1948. According to the Preamble to this declaration "*All men are born free and equal, in dignity and in rights, and being endowed by nature with reason and conscience, they should conduct themselves as brothers one to another. The fulfilment of duty by each individual is a prerequisite to the rights of all. Rights and duties are interrelated in every social and political activity of man. While rights exalt individual liberty, duties express the dignity of that liberty*". [Robertson, 2004: 17]

The 1948 Universal Declaration of Human Rights defined the fundamental expectations for freedom and dignity in a free and just society, stating that "*disregard and contempt for human rights have resulted in barbarous acts which have outraged the conscience of mankind, and the advent of a world in which beings shall enjoy freedom of speech and belief and freedom from fear and want has been proclaimed as the highest aspiration of the common people.*" The accepted human rights included freedom of expression, freedom of association, freedom from fear and persecution, freedom of religion, as well as a right to shelter, education, health and work. [Hick; Halpin; Hoskins, 2000: 5]

The essence of the UDHR is the summary of about 80 rights which can be claimed by anybody regardless of race, sex, religious, political conviction, origin, property or status. There are 30 Articles in the UDHR emphasizing dignity, freedom, equality a brotherhood (group or national solidarity). The UDHR has a facultative character and public opinion and prestige are the only tools for pushing states to observe human rights. What is more, the UDHR is formulated in general terms and therefore the other specific documents have been accepted and human rights agenda in Europe developed as follows:

- The prime human rights document of the UN itself is the already mentioned the Universal Declaration of Human Rights, adopted in 1948 by the full General Assembly. Its following more legally-binding versions are the International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, have broad general coverage. The International Pact on Civil and Political Rights (adopted in 1966 at the UN General Assembly) and the International Pact on Human, Social a Cultural Rights (1966), which encompasses the rights of the so called second and afterwards the rights of the so called third generation: the right of peoples for peace, development and healthy environment.¹⁹

The conventions and declarations on more specialized topics are the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948), the Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1975) and its related Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984), the Convention on the Political Rights of Women (1952), the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief (1981), the Convention on the Rights of Child (1989)

- European Convention on Human Rights, 1950

It is in the Preamble and Section 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is the full title of this document, that the substantive rights are to be found, and these are supplemented by parts of the First

¹⁹ Massive violation of human rights gave rise to the other organizations for human right control and observation for example: Council of Europe, Amnesty International, international PEN Club and others. On June 14 – 25, 1993 The World Conference on Human Rights was held in Vienna. As to the Soviets, they took part in the Conference on Security and Cooperation in Europe the claiming status quo of "Yalta Europe" but thanks to western countries human rights were on the program of this conference as well.

Protocol (1952) and Fourth Protocol (1963): Securing Certain Rights and Freedoms Other Than Those Already Included in the Convention an in the First Protocol Thereto

- European Social Charter, 1965 - is the counterpart of the European Convention on Human Rights in the sphere of economic and social rights
- The Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000) - is the first formal EU document to combine in a single text the whole range of civil, political, economic and social rights and certain "third generation" rights such as the right to good administration or the right to a clean environment.

The fulfilment of the declarations and pacts provisions was overseen by different UN committees (Human Rights Committee, Economic, Social and Cultural Rights Committee etc.) by 2006. Since 2006 the UN Human Right Council became an overall arbiter for settlement of disputes in cooperation with the Office of the UN High Commissioner for Human Rights and the International Criminal Court.

2 The Human Rights Act (1998)

Against this background of growing international acknowledgement of human rights and their adoption and inclusion in international and domestic law in Europe, the United Kingdom has been in the singular position of having signed the European Convention on Human Rights, but until 1998, when the Human Rights Act (1998) was passed, the Convention was not legally binding within the UK's legal system. [Robertson, 2004: 116]. The Human Rights Act (1998) incorporated the rights set out in the European Convention on Human Rights into English law.

Going back to the UDHR and the proclamation of the General Assembly that "*every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms and by progressive measures, national and international, to secure their universal and effective recognition and observance...*" [Robertson, 2004: 267] and in seeking to include the issue of human rights in the International Relations course at The Faculty of Political Science and International Relations, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia, we looked for an issue which could serve to make the topic both relevant and controversial. We decided to focus on the announcement by the UK government that it is seeking to revoke the Human Rights Act (1998) and perhaps even to withdraw from the European Convention on Human Rights. We decided it would be important for students to understand this issue in a greater depth in order to understand the British constitution better and to develop their understanding of human rights issues in modern Europe.

In the Conservative Party Election Manifesto 2015 there was a promise to British voters to "*scrap the Human Rights Act and curtail the role of the European Court of Human Rights, so that foreign criminals can be more easily deported from Britain.*" [The Conservative Party Manifesto, 2015: 58] The justification for this promise was as follows, "*We have stopped prisoners from having the vote, and have deported suspected terrorists such as Abu Qatada, despite all the problems created by Labour's human rights laws. The*

next Conservative Government will scrap the Human Rights Act, and introduce a British Bill of Rights. This will break the formal link between British courts and the European Court of Human Rights, and make our own Supreme Court the ultimate arbiter of human rights matters in the UK.” [The Conservative Party Manifesto, 2015: 58]

Whilst legislation to carry out this promise was not announced in the Queen's Speech at the Opening of Parliament, May 2015, and instead the government has preferred to continue to consult of this matter, as late as June 3rd, Prime Minister David Cameron was refusing to rule out in Prime Minister' Question time The United Kingdom's withdrawal from the European Convention on Human Rights. [Watt, 2015]

Why would the Conservative Party add such a promise to its election manifesto? In 1951 the United Kingdom was one of the first countries to ratify the European Convention on Human Rights. British lawyers played a major role in drafting it and the Conservative Party Prime Minister Winston Churchill was a strong supporter, seeing the Convention as a way to strengthen unity and the rule of law in European countries in the aftermath of the Second World War. [Bogdanor, 2009: chapter 2] The United Kingdom, however, was one of two countries which did not incorporate the Convention into domestic law.

This is an issue which combines both insight into the legacy of the reforms of the 1997 Labour government which introduced a number of reforms to the British political system, the consequences of which are still being worked out today on Britain's political scene.

After the 1997 election of a Labour government, as part of its programme of constitutional modernisation, the Human Rights Act (1998) was introduced and which came into full effect in October 2000, and made “provision in domestic law of the rights guaranteed by the European Convention on Human Rights”. [Loughlin, 2013: 102] The Act makes it unlawful, “for a public authority to act in a way which is incompatible with a Convention right” [Loughlin, 2013: 102] Furthermore Section 3 “requires all legislation to be interpreted in a way which is compatible with the convention rights”. This imposes a powerful interpretative obligation on the judiciary. In cases where legislation is found to not be compatible with the rights set out in the Convention, the judiciary does not have the power to strike down the offending legislation, but according to Section 4 issues a declaration of incomparability.

One consequence of the Human Right Act (1998) has been that the balance between Parliament as the legislating body and the judiciary has shifted. Traditionally, in the United Kingdom the courts have not been able to strike down new legislation as is the case in countries with a written constitution where the Supreme Court acts to provide a final judgement on whether new legislation is constitutional. Vernon Bogdanor makes the prediction that, “One likely consequence of this Act will be that judges come to play a much more important role in determining our rights than they have done hitherto.” [Bogdanor, 2009: chapter 2] Martin Loughlin also predicts that, “Since the court is evidently a public authority for the purpose of the Act, judges are now obliged to develop the common law in conformity with those rights, and this marks another step along the road to rationalization. This probably presages further basic changes in constitutional ordering, for beyond the practical and political challenges of rights protection lie some fundamental ambiguities

arising from the need to reconcile this newly enhanced principle of legality with the tradition of parliamentary sovereignty". [Loughlin, 2013: 103]

In seeking to bring the topic of human rights to the students of International Relations at Matej Bel University within the context of British and American Studies, our starting point was the Paulian extortion, “*We should, above all, be teachers and not preachers*”. [Paul, 1988]. Richard Paul also reminds us that students need, “*assignments that challenge their ability to use civic ideals to assess actual political behavior. Such assignments will, of course, produce divergent conclusions by students depending on their present political leanings.*” [Paul, 1988]. Therefore we looked to combine the consideration of human rights with an issue from British or American Studies which was currently under development, unfolding and fluid, provoking present discussion and debate rather than one which was situated in the past and less dynamic or relevant to present political behaviour. As a consequence we chose the issue of the British government's announcement to revoke the Human Rights Act (1998) and even withdraw if necessary from the European Convention on Human Rights.

3 Why use the Paulian framework and critical thinking when teaching the topic of human rights?

Critical thinking can be defined as a set of mental tools which allow us to analyse the thinking of others and ourselves. In discussion we explore our own process of thinking and we gain new knowledge while trying to keep in mind moral and ethical values.

Professor Larson in his work “*Critical Thinking in Slovakia after Socialism*” points to the absence of critical thinking in Slovakia which is notable especially in a political discourse which has roots in the second half of the 20th century when criticism was considered to be a grave social threat at that time. [Larson, 2013: 16 – 18] This pragmatic approach still exist despite of the required attitudes in relation to a student - centred curriculum, the development of personality (cognitive and affective abilities), critical thinking, self-assessment, group work and cooperation. Most instruction is still focused on statements and facts which students try to learn by memorizing and the emphasis is put on the answer, not on questions.

Richard Paul, a distinguished leader in the international critical thinking movement, introduced completely new attitude in education and teaching. His effective teaching methods encourage students to analyse their thoughts and thoughts of others, think independently and critically, listen carefully. Special care is given to the skill of asking high-level questions which is the core of teaching which enhance class participation. In this way teachers domination is shifted towards student's involvement. This is one reason why we have chosen Paulian framework. We have chosen his framework also because of his advocacy of intellectual and moral virtues. He says: “*The world needs not more close-minded zealots, eager to remake the world in their image, but more morally committed rational persons with respect for and insight into the moral judgments and perspectives of others, those least likely to confuse pseudo with genuine morality*”. His answer to the

solution of this issue is “*in putting critical thinking into the heart of the ethical curriculum, critical thinking for both teachers and students*”.[Paul, 1988] He highlights four component domains of critical thinking and their implications for the assessment of higher order thinking: elements of thought²⁰ (purpose, question at issue, information, concepts, assumptions, implications and consequences, point of view, inferences – interpretations or conclusions you come to), abilities²¹ (cognitive strategies and affective dimensions) and intellectual standards (clarity, accuracy, precision, relevance, depth, breath, logic and fairness).

4 Applying the Paulian framework to teaching activities to engage students with human rights through the issue of the Human Rights Act (1998)

Our overall aims in broad terms in The International Relations Department and Diplomacy in covering human rights through the issue of The Human Rights Act (1998) with students were to incorporate the important topic of human rights into the curriculum in such a way as to make the topic relevant and significant, develop the critical thinking skills of students using the Paulian framework, develop students' knowledge and understanding of the British political system though consideration of a topic which illustrated strains within the process of the modernisation of the British constitution, develop language skills through close reading of authentic English-language text and through the use of role play.

We proceeded to select materials which the students could use for consideration of the issue as well as an opening lecture to introduce the broad outline of the issue to students. The texts selected were:

1. Why Britain should scrap the Human Rights Act. [Verdirame, 2014]
2. The Arguments against the Human Rights Act are coming. They will be false. [Starmer, 2015]

After an introductory lecture which seeks to provide students with background information and the context, we chose to work in three phases using the structure set out in Numrich's Sequence of Critical Thinking Tasks [Beaumont, 2010: 432]. This involves an introductory phase which starts with the point at which students' are in their knowledge and opinions, followed by activities which develop active critical engagement with text and a final stage during which students apply what they have learnt. [Hanesová, Rošteková, 2006]

During the first phase of active seminar work, we wanted to introduce the topic and we start with a short extract from a newspaper article published in The Express under the headline “*Human Rights Farce*” [Daily Express, 2006]. The article is notorious in the discussion of the Human Rights Act (1998) due to its erroneous assertion that the police acted in the way they did in order to comply with the Human Rights Act (1998). This is indeed contradicted within the article itself but the case remains one that is often quoted in terms of the sometimes distorted presentation of the Human Rights Act in the British press.

²⁰ University of Louisville. Ideas to Action. Elements of Thoughts.

²¹ Strategy List: 35 Dimensions of Critical Thought.

In terms of the Paulian framework we attempt to address in this exercise the dimension of authenticity which, “*includes meaningful, real-world issues, problems or concerns that are relevant to the learner and the discipline and are shaped by practical constraints of time, space, or resources.*” (University of Louisville) along with raising the Paulian standard of accuracy in which students are asked to consider what facts might need to be checked and verified in the text.

A follow-up introductory task is to ask students share other examples of similar news stories and their own views on this. It is also helpful to identify which article of the European Convention on Human Rights may have been contravened if police had not provided the fugitive with cigarettes. This task asks students to both recall and confront their own levels of knowledge concerning the articles of the European Convention on Human Rights – knowledge of the convention is necessary in order to carry out the task and this task motivates students to try to recall the articles and creates a need in them to find out more about the articles or check and to fill in the gaps in their knowledge if they have them.

The second phase of active critical reading asks the students to read the two main texts and engage critically with the text by applying the Paulian elements of thought, in this case, to consider the purpose of the text, the point of view of the text, way in which the issue is being presented, new information which is given, what has been left out, the conclusions and inferences which are drawn by the writer and the assumptions which the writer makes. Students work together to discuss their ideas and answers and to present them to the group. Whereas in the past students have probably been given comprehension questions which guide them to focus on different aspects of the text, in this case by sharing the Paulian framework with them they are being given the tools to carry out their own analysis.

The third stage is the application stage. Here we want the students to be able to apply their understanding of the issue and knowledge gained to a relevant real-life situation in the form of a role play. Students in groups are asked to prepare a “government minister” for a press conference in which she will announce her support for the government's proposed plans while another group will prepare a minister to announce his opposition to the proposed plan. The team's job is to support the minister in preparing for the press conference by briefing her/him on the main arguments and predicting the questions which could be asked by the press. During the press conference, a third group of students act as reporters who take notes and ask questions. Students are now expected to add their own research, cooperate in problem solving, to participate actively and to gain insight into an activity which is a part of the world they are seeking to enter, that of national and international affairs.

Conclusion

Whilst this paper presents what is at present only a plan incorporating the topic of human rights into the curriculum of English speaking countries studies within International Relations at Matej Bel University, with an expected date of implementation in September 2016, we believe that respect for human rights needs to be fostered within the education

system at all levels, and that by teaching this topic in combination with the focused development of critical thinking traits offered by the Paulian framework provides the greatest chance to achieve a lasting effect on the development of the student including that most difficult and long term of aims which is to make a mark in the development of their core ideas and beliefs.

We believe that while observing international human rights standards we should keep in mind intellectual standards, elements of reasoning and dimensions of critical thoughts (the above mentioned affective and cognitive strategies). The ability to evaluate the credibility of sources of information and using reliable sources of information is also a very important cognitive strategy because we live in an age of computers and the Internet – online communities and electronic libraries²². Ethics and critical thinking are closely related in both process and analysis when deciding what is true and what is not. Critical thinking, if applied properly to moral standards leads to the successful development of an argument through the discourse until it is coherent and alleviates conflict within the community of which we are an inseparable part. Those conflicts are visible in all parts of the world and all spheres of our everyday life. Ethics should be taught through critical thinking employing an appropriate design of instruction – curriculum and content. “*There are many ways to begin to grasp the profound truth that all content is nothing more nor less than a mode of thinking (about something,) a way of figuring something out, a way of understanding something through thought.*” [Paul; Elder, 1999] So through the modes of instruction all the traditional content areas of school and universities can be taught so as to lead to those standards, abilities, and traits.

In the words of Richard Paul : “*As people, students have an undeniable right to develop their own moral perspective – whether conservative, liberal, theistic, or non-theistic – but they should be able to analyse the perspective they do use, compare it accurately with other perspective, and scrutinize the facts they conceptualize and judge as carefully as in any other domain of knowledge*”. [Paul, 1988]

²² L. Axworthy highlights the role of information technology as an instrument of change, which is reorganizing international politics. “*The Internet can only be a truly universal instrument for human rights if it's both equitable and accessible. ...Universal Access including targeted measures for marginalized groups, must be central to our efforts. If the Net is to serve human rights, it has to reach both urban and rural communities, developing and industrialized countries, women and men. ...Recognizing that human rights defenders, students and other members of civil society needed better Access to information on human rights norms and situations around the world, in 1997 we entered into a partnership with Human Rights internet (a Canadian NGO) to produce an annual report entitled For the Record: the UN Human Rights System. The project's goal was, and continues to be, to make the vast quantity of UN human rights documents more accessible. By bringing together all UN human rights themes and specific country situations, For the Record has proven to be a valuable research and advocacy tool, demonstrating that the Internet can be used constructively to improve our lives by promoting human rights*”. [Axworthy, 2000: 16-20]

References

- AXWORTHY, L. 2000. The Mouse is Mightier than the Sword. In: HICK, S., HALPIN, E.F., HOSKINS, E. 2000. *Human Rights and the Internet*. Macmillan Press. LTD. 2000. 257 p. ISBN 0-333-77733-6.
- BADINSKÁ, M. 2014. Learner-Centred Curriculum and Critical Thinking. Conference paper. In: *Book of Proceedings: Applied languages at the tertiary level of education*. Conference at Technical University in Zvolen, Slovakia. 246 p. ISBN: 978-80-228-2680-8. p. 6 – 13.
- BEAUMONT, J. 2010. A Sequence of Critical Thinking Tasks. TESOL Journal, 1: 427–448.
doi: 10.5054/tj.2010.234763
- BENČEKOVÁ, M. 2011. *History of Great Britain*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. 84 s. ISBN 978-80-557-0236-0.
- BOGDANOR, V. 2009. *The New British Constitution*. Oxford and Portland. Hart Publishing. Electronic format. ISBN 978-1-84113-149-8.
- CONSERVATIVES.COM. 2015. *The Conservative Party Manifesto 2015*. [online] [accessed 10.12.2015] Available at: <http://www.conervatives.com/manifesto.html>
- DAILY EXPRESS. 2006. *Human Rights Farce*. [online] 7 June, 2006. [accessed 10.12.2015] Available at: <http://www.express.co.uk/news/uk/859/Human-rights-farce.html>
- ELDER, L.; PAUL, R. 2010. Universal Intellectual Standards. [online] [accessed 2016-11-02] Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/universal-intellectual-standards/527>
- HICK, S., HALPIN, E.F., HOSKINS, E. 2000. *Human Rights and the Internet*. Macmillan Press. LTD. 257 p. ISBN 0-333-77733-6.
- HANESOVÁ, D., ROŠTEKOVÁ, M. 2006. Computer-assisted ESP Teaching : Project Wikipedia. In: *Brücken überschreiten, Kulturen Integrieren (Crossing Bridges, Integrating Cultures)*. 9. Internationale CercleS-Tagung. Frankfurt/Oder : Europa Universität Viadrina, 2006.
- KOWALSKA, S. 2015. Human Rights Protection and Terrorism – Reflections in the Context of Strasburg Jurisprudence. In *Politické vedy*. Roč. 18, č. 2, 2015. ISSN 1335–2741, s. 25-42.
- KREJČÍ, O. 2011. *Lidská práva*. Professional Publishing. Praha. 2011. 175 s.
- LARSON, J. L. 2013. *Critical Thinking in Slovakia After Socialism*. Rochester: University of Rochester Press, 2013. 240 s. ISBN 978-1-58046-437-6.
- LOUGHLIN, M. 2013. *The British Constitution. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. 135 p. ISBN 978-0-19-969769-4.
- PAUL, R. 1988. *Ethics without Indoctrination*. [online] [accessed 2016-10-10] Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/ethics-without-indoctrination/494.html>
- PAUL, R. ELDER, L. 2006. *The Art of Socratic questioning*. [online] [accessed 2015-09-04] Available at: https://www.criticalthinking.org/TGS_files/SocraticQuestioning2006.pdf
- PAUL, R., ELDER L. 1999. *Content is Thinking, Thinking is Content. A foundation for the Logic of Teaching*. [online] [accessed 2015-09-04] Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/content-is-thinking-thinking-is-contnet/958>
- PAUL R. 1995. How to Prepare Students for a Rapidly Changing World. Excerpted from Willson, J., Binker, A.J.A. (eds.): *How to prepare students for a rapidly changing world by Richard Paul*. Foundation for Critical Thinking. p. 123 – 132. (Material provided by University of Oregon during online teacher training course “Critical Thinking for English Language Teaching (EFL) Curriculum” in 2012.)

- ROBERTSON, D. 2004. *A Dictionary of Human Rights*. Cornwall: MPG Books Ltd. 346 p. ISBN 1-85743-201-X.
- ŠPETKO, J. 2005. *Človek v sieťach*. Bratislava: Kalligram. 495 s. ISBN 80-7149-710-X.
- STARMER, K. 2015. The Arguments against the Human Rights Act are coming. They will be false. *The Guardian*, 13th May, 2015. [online] [accessed 2015-11-20] Available at: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/may/13/arguments-human-rights-act-michael-gove-repeal-myth-busting.html>
- STRATEGY LIST: 35 DIMENSIONS OF CRITICAL THOUGHT. [online] [accessed 2016-11-02] Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/strategy-list-35-dimensions-of-critical-thought/466>
- UNIVERSITY OF LOUISVILLE. Ideas to Action. [online] [accessed 2016-10-10] Available at: <http://louisville.edu/ideastoaction/about/cue/curriculartoolkit/definingfeature4.html>
- UNIVERSITY OF LOUISVILLE. Ideas to Action. [online] Elements of Thoughts. [accessed 2016-10-09] Available at: <https://louisville.edu/ideastoaction/-/files/exemplars/dhed408/elements-of-thought-worksheet.pdf>
- VERDIRAME, G. 2014. Why Britain should scrap the Human Rights Act. *The Spectator*, 3rd October. [online] [accessed 20.11.2015] Available at: <http://blogs.new.spectator.co.uk/2014/10/why-britain-should-scrap-the-human-rights-act.html>
- WATT, N. 2015. Cameron refuses to rule out leaving European convention on human rights. *The Guardian*, Wed 3 June. [online] [accessed 20.11.2015] Available at: <http://www.theguardian.com/law/2015/jun/03/cameron-refuses-to-rule-out-leaving-european-convention-on-human-rights.html>

Contact:

Dr. Mária Badinská, PhD.
Department of International Relations and Diplomacy
Faculty of Political Science and International Relations
Matej Bel University in Banská Bystrica
maria.badinska@umb.sk

ÚVOD DO TÉMY „DIALÓG AKO EFEKTÍVNY NÁSTROJ RIEŠENIA SÚČASNÝCH SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV“

Soňa Kariková

Abstrakt

Východiskom záujmu o vzdelávanie v oblasti dialógu, resp. k prehlbovaniu a skvalitňovaniu poznatkov o ňom, je súčasná komplikovaná spoločenská situácia vyplývajúca z viacdimenzionálnych kríz a problémov, vzájomne na seba pôsobiacich, vytvárajúcich nestabilitu, neznášanlivosť a hnev. Príkladom takejto situácie je napr. na Slovensku problém zvyšujúcej sa intolerancie a nárast extrémizmu. Napriek tomu, že dialóg je dlhodobo a úspešne využívaný pre riešenie komplikovaných situácií, s ich narastajúcou náročnosťou, komplexnosťou a meniacim sa charakterom, ako aj so zvyšujúcou sa kontroverznosťou názorov na ich riešenie, narastajú aj nároky na samotný dialóg - jeho realizáciu, ľudí, ktorí na dialógu participujú, nároky na posun v chápaní či vnímaní situácií, kedy, kde a ako je vhodné dialóg využívať. Vzdelávanie v oblasti dialógu môže v tomto procese zohrávať významnú, či dokonca strategickú úlohu, ak vzdelávanie tohto typu bude zabezpečovať skvalitňovanie, prehlbovanie a inovovanie vzdelávacích či tréningových príprav facilitátorov dialógu, resp. odborníkov na dialóg a zabezpečovať aj vzdelávanie potenciálnych participantov dialógu, zvyšovať povedomie o dialógu ako efektívnom nástroji pri riešení zložitých spoločenských otázok a podporovať udomáčnenie jeho bežného využívania v novovzniknutých situáciách.

Abstract

The starting point of our interest in education in the field of dialogue - the deepening and improvement of knowledge about the dialogue, is the current complicated situation arising from the societal multidimensional crises and challenges that are complexly interconnected, generating instability, hatred and anger. An example of such situation in Slovakia is the problem of increasing intolerance and the rise of extremism. Although the dialogue has been long and successfully used for solving complicated and challenging situations, however, with their increasing intensity, complexity, character changes of such situations, as well as increasing controversy views on their solutions, there is an increasing demand on the dialogue itself - its implementation, its participants, demands in shifting the understanding and perceptions of situations, when, where and how the dialogue should be used. Education about the dialogue may play an important, strategic role in this process, as long as it will ensure improvement, deepening and upgrading of educational and training preparations for the dialogue facilitators, practitioners and experts and will ensure the training of potential dialogue participants, raising the awareness of the dialogue as an effective tool in dealing with complex social – political issues and encourage dialogue's utilization in everyday use of challenging situations.

Kľúčové slová: dialóg, vzdelávanie, facilitácia

Key words: dialogue, education, facilitation

Úvod

Východiskom pre náš záujem venovať sa dialógu, resp. k prehlbovaniu a skvalitňovaniu poznatkov o ňom, je súčasná komplikovaná spoločenská situácia, do ktorej nepochybne patrí aj problém nacionalizmu, zvyšujúcej sa intolerancie a nárast extrémizmu²³.

Ako skonštatoval Martin Bútora, zložitosť tejto situácie spočíva v tom, že sa v nej nejedná len o jednu významnú hrozbu, ako to napr. bolo v časoch „studenej vojny“, kedy hrozila nukleárna katastrofa, ktorú bolo možné ľahšie a efektívnejšie riešiť, keďže išlo o hrozbu jednodimensiálnu. Ako však ďalej Bútora hovorí „*v súčasnosti sú hrozby rozložené a rozptýlené v širšom „priestore“ a je ich synergicky veľa; ekonomická kríza, „Brexit“, migrantská kríza, terorizmus, prieťa medzi chudobnými a bohatými, Rusko, ktoré sa dvíha a má nejaké ambície, nedôvera v normálne zabehané médiá, populizmus.. a dalo by sa pokračovať, je toho veľmi veľa veľa.*“ (Bútora, 2016)

Obavy z hrozieb zazneli napr. aj pri prejave Franka Waltera Steinmeiera, ktorý poukazuje na hrozby nacionalizmu, turbulentných časov mnohých konfliktov a kríz, vážnych ohrození mieru a bezpečnosti, pričom riešenie otázky mieru sa nanešťastie vrátilo aj na európsky kontinent a hrozba vojnových konfliktov sa závratne rýchlo približuje a zvyšuje. (Steinmeier, 2017)

V mene „The elders“, podobne turbulentný rok predpovedá aj mierotvorca Kofi Annan „*tento nový rok bude v znamení zmien a otriasov po celom svete, vrátane nového vedenia v Spojených štátoch, volieb vo Francúzsku, Nemecku, Iránu a Indie.*“ (Annan, 2017).

Ian Bremmer, prezentor „EurAsia Group“, vo svojej správe politických rizík pre rok 2017 predpovedá „geopolitickej recessiu“ – obdobie charakteristické s najviac volatilnými politickými rizikami po 2. svetovej vojne, oslabením medzinárodnej bezpečnosti, hospodárskej štruktúry a prehlbovaním nedôvery medzi najmocnejšími vládami. (Bremmer, 2017)

Je zrejmé, že sa mení náročnosť situácií. Ich zložitosť vyplýva z mnohých kríz rôzneho charakteru, ktoré vzájomne na seba pôsobia, vytvárajú neistotu, nestabilitu, neznášanlivosť a hnev. Prirodzene, pri snahách o riešenie týchto situácií dochádza k stretom protichodných, resp. kontroverzných prístupov či názorov našich spoločností a ich jednotlivcov, ktoré pramenia napr. v ich interkultúrnych rozdieloch, odlišných skúsenostiach, spoločenských nastaveniach a postaveniach v rámci medzinárodného poriadku.

Dá sa povedať, že súčasná spoločnosť sa dostáva do krízy a je potrebné nastaviť si vhodné oblasti možných riešení, zabezpečiť opatrenia a nástroje, ktoré nám pomôžu sa z tejto krízy sa dostať.

²³ V článku ďalej nebudeme špecificky poukazovať na problematiku extrémizmu, nacionalizmu či narastajúcej intolerancie. Budeme však poukazovať na problematiku zložitosti spoločenskej situácie vo všeobecnosti, ktorá problematiku extrémizmu v sebe automaticky zahrňa.

1 Dialóg ako (významný) univerzálny nástroj riešenia spoločenských problémov

O tom, že dialóg ma významný potenciál pri riešení zložitých spoločenských problémov niet pochýb. V publikácii určenej pre facilitátorov dialógu „Demokratický dialóg“ je uvedených hneď niekoľko užitočných definícií dialógu. V príučke sa uvádza, že napr. odborníci v OAS²⁴ definujú dialóg jednoducho ako „proces riešenia problémov“, ktorý sa „používa na riešenie sociálno-politickej a ekonomickej otázok, ktoré nemôžu byť dostatočne a účinne riešené len jednou alebo niekoľkimi vládnymi inštitúciami.“ Alebo, na základe širokého prieskumu v rámci UNDP²⁵, Mark Gerzon uvádza, že spomedzi širokej škály špecifických definícií respondentov o dialógu, bola zaznamenaná konvergencia v ich podstatných prvkoch a takto definovaná: „Kritická kvalita dialógu spočíva v tom, že sa účastníci zídu v bezpečnom priestore pochopiť sa navzájom, s cieľom vytvoriť nové možnosti pre riešenia zistených problémov.“ Juanita Brown²⁶ zachytáva kľúčovú kvalitu dialógu jednoduchým spôsobom – ide o „rozhovory, na ktorých záleží“ (Democratic Dialogue, 2007).

Potenciál dialógu bol vyzdvihnutý mnohými predstaviteľmi rôznych disciplín od antiky až po súčasnosť - filozofmi, diplomatiemi, politikmi, medzinárodnými organizáciami, mediátormi, facilitátormi, stratégmi a mnohými ďalšími, ktorých profesijným, altruistickým či strategickým motívom je nastavovanie medzinárodných vzťahov, spoločensko-politickej agendy, zabezpečovanie mieru a riešenie spoločensko-politickej otázok spoločnosti vo všeobecnosti.

Dialóg ako nástroj riešenia spoločenských problémov, porozumenia spoločenstiev, komunit a ľudí, zabezpečovania mieru či podstatu bytia, sa stáva predmetom záujmu viacerých filozofických teórií. Pre ilustráciu spomenieme myšlienky Martina Bubera, filozofa 20. storočia, ktorý je známy svojou „filozofiou dialógu“. Tá sa zakladá na „Ja-Ty“ vzťahoch – dialogických vzťahoch, ktoré dokážu spojiť dve protikladné strany, a tak ponúkať potenciál pre mier a riešenie konfliktov medzi jednotlincami a komunitami. Je to preto, že ich nabádajú diskutovať spoločne o problémoch, nachádzať spoločné východiská a vnímať sa navzájom ako ľudské bytosti, s rovnakou psychologickou, intelektuálnou, emocionálnou a duchovnou konštitúciou. Navyše, podľa Morgana a Guilherma, slúži Buberova filozofia ako dialogický vzdelávací nástroj, s ktorým je možné riešiť konflikty všetkých typov a napomáhať dialógu k dosahovaniu mieru a vzájomných spoločenských vzťahov (Guilherm, Morgan, 2014).

Perspektívy dialógu, ako významného nástroja pre riešenie zložitých spoločenských otázok z pohľadu viacerých medzinárodných organizácií (napr. UNDP, IDEA, CIDA či OAS²⁷) sa zhodujú v tom, že sľubný potenciál dialógu v dosahovaní významných

²⁴ OAS = The organization of American states

²⁵ UNDP = United Nations Developemnt Programme

²⁶ Zakladateľka projektu „The World Cafe“ - sociálnej metodológie pre zapájenie ľudí do „rozhovorov, na ktorých záleží“

²⁷ CIDA = Canadian International Development Agency

IDEA = International Institute for Democracy and Electoral Assistance

a spoľahlivých výsledkov a najmä jeho participatívny charakter, robí dialógový prístup atraktívnym pre mnohých, a podnecuje využívať dialóg pri riešení rôznych výziev globálnej spoločnosti vo všeobecnosti (Demokratický dialóg, 2007).

1.1 Tradičné versus moderné ponímanie dialógu

Napriek tomu, že dialóg sa javí ako veľmi užitočný nástroj využívaný po dlhé roky, desaťročia či storočia, je potrebné si uvedomiť, že vzhľadom na narastajúcu náročnosť a kritickosť súčasných spoločenských situácií, narastajú aj nároky na samotný dialóg - jeho realizáciu, vedenie a ľudí, ktorí na dialógu participujú, ako aj nároky na posun v chápaní či vnímaní situácií, kedy a ako je vhodné dialóg využívať.

Dovolíme si konštatovať, že tradične - v rámci súčasnej medzinárodnospoločenskej situácie - sa dialóg využíva skôr pri riešení vyhrotených konfliktných situácií, v kontextoch pomoci rozvojovým krajinám, pomoci krajinám prechádzajúcimi transformačnými procesmi, napr. od totalitných režimov k demokracii, či na úrovni medzinárodných vzťahov, kde sa dialóg vedie najmä medzi diplomatmi, či verejnými predstaviteľmi. Svedčí o tom aj množstvo dokumentov a publikácií, ktoré sa téme dialógu venujú, a ktoré uvádzajú využitie dialógu vo vyššie spomenutých kontextoch.

Avšak v nadväznosti na situácie, v ktorých sa dialóg tradične využíva, je potrebné sa sústrediť aj na systematické a intenzívne využívanie dialógu v „novo vzniknutých“ situáciách. V súčasnosti dochádza k závažným zmenám, ktorých pôvod je ľahko identifikovateľný. Isté je, že spôsobujú eskaláciu, frekvenciu a závažnosť konfliktov (Stenner, 2016). Ako ďalej autor uvádza, „...zdá sa, že sa niečo zmenilo v motivácii konfliktných strán, čo si vyžaduje väčšiu pozornosť, než aká je v súčasnej dobe. Navyše počet zúčastnených strán zvyčajne zapojených do konfliktov enormne stúpa, čo ďalej rozširuje ich zložitosť. Takáto situácia si vyžaduje nové formy dialógu, a to nielen medzi stranami konfliktu, ale aj v nich a možno dokonca aj v rámci organizácií, ktoré takéto konflikty mediuju.“ (Stenner, 2016)

Ako sme už uviedli, súčasné zmeny však spôsobujú aj vznik takých situácií, ktoré sú charakteristické svojou viacdimenziálnosťou, komplexnosťou, neznámom či nejasnosťou o tom, ako sú problémy navzájom komplexne prepletene či súvisiace, pričom ide o situácie s nejasnými a neznámymi riešeniami. Sú tiež charakteristické potrebou stratégii pre preformulovanie spoločenských, politických či medzinárodných nastavení. V rámci európskeho spoločenstva, sú to situácie, ktoré sa týkajú prakticky každého jedného členského štátu, avšak názory na možnosti riešení týchto situácií, ak vôbec nejaké sú, sú medzi krajinami značne odlišné a značné odlišnosti sa prejavujú aj vo vnútri štátov, medzi ich vlastnými občanmi, politickými lídrami či komunitami. Tým sú tieto situácie charakterizované aj ďalšou zložitosťou, a sice kontroverznosťou.

V súvislosti s takýmito eskaláciami, či vznikom takýchto komplexných, kontroverzných a ambiguidných spoločenských situácií, je dôležité poznamenať, že napriek významnému potenciálu dialógu pri riešení takýchto situácií, sú zaznamenané aj určité limity jeho súčasného ponímania, využívania, facilitácie, či realizácie. Pre ilustráciu uvedieme niekoľko z nich.

Ako uvádza Daniel Bar Tal, dialógy sa zvyčajne vedú v malom meradle, v krátkom časovom ohraničení a zvyčajne sa participanti na dialóg aj samy vyberajú. Ďalej, sú to zvyčajne ľudia, ktorí nie sú práve tí, ktorí by v dialógu potrebovali byť. To znamená, že sú to participanti, ktorí sa do dialógu pripájajú, ktorí aktívne vyhľadávajú príležitosti pre dialóg a ktorí už vykazujú istý normatívny záväzok rešpektovať ostatných participantov. Na druhej strane jedinci, ktorí v sebe skrývajú hlboké predsudky, ktorí úmyselne volia ignoráciu svojich etnických či náboženských protivníkov a prechovávajú bigotné názory na isté skupiny, preukazujú najväčšiu rezistenciu zapájania sa do dialógu. (Bar Tal, 2004)

Ako ďalej poznamenal Shimmel, participanti dialógu by mali pochádzať z rôznych generačných vrstiev, sektorov ako aj konfliktných komunít a dialóg by nemal prebiehať len medzi skupinami s rovnakými záujmami či zameraním, ako sa to zvyčajne deje. Tvrdí, že participanti takýchto dialógov zvyčajne zdieľajú rovnaký názor alebo sa vo svojich názoroch podporujú, preto nedochádza k očakávanému pokroku. (Schimmel, 2009)

Aktuálne prístupy k dialógu, resp. dialogické mechanizmy nie sú súčasťou každodenného života a nemožno povedať, že sa využívajú univerzálnym či flexibilným spôsobom. Rôzne spoločenstvá teda nie sú pripravené takúto formu riešenia spoločenských problémov plne akceptovať tak, aby výsledky dosiahnuté počas dialógov boli udržateľné a ich použiteľnosť plne akceptovaná a návrhy riešení z dialógov implementované. Ako poznamenáva Noam Shimmel – „*na konci každého dialógu sa však jeho participanti vracajú do svojich komunit a v rámci týchto komunit, zažívajú závažné ťažkosti pri uplatňovaní lekcií a výsledkov, ktoré nadobudli prostredníctvom dialógu. Ich skúsenosti, poučenia a návrhy riešení, ku ktorým v dialógu dospeli, sú častokrát zosmiešňované, nevypočuté a marginalizované, alebo vnímané ako irrelevantné, potenciálne zradné, tými, ktorí sa dialógu nezúčastnili, pretože nezdieľajú tú istú skúsenosť a majú problém sa s nimi stotožniť. Ako náhle participanti opustia relatívne bezpečie dialógu, zistia, že spoločenské tlaky ich vracajú do pôvodných postojových či správacích noriem, nastolené mocnými komunitami*“.

Ako ďalej Shimmel uvádza, ďalším významným aspektom možných limitov tradičného spôsobu dialógu, je ten, ktorý súvisí s jeho štruktúrou, ktorá v niektorých prípadoch nestačí na to, aby adresne pomenovala tie konflikty, v ktorých majú účastníci medzi sebou veľké hodnotové rozdiely, alebo prechovávajú voči sebe hlbokú nenávist. (Schimmel, 2009)

2 Vzdelávanie v oblasti dialógu

Je zrejmé, že vzdelávanie v oblasti dialógu môže zohrávať významnú, či dokonca strategickú úlohu pri riešení v takýchto novovzniknutých zložitých spoločenských situáciách. Zdá sa však, že vzdelávanie v oblasti dialógu nie je doposiaľ formálne štandardizované, charakterizované či vymedzené, dokonca nie je ani oficiálne pomenované v andragogickej, resp. edukologickej a inej relevantnej odbornej literatúre. Stretávame sa však s mnohými inými vzdelávacími programami, ktoré parciálne pokrývajú edukáciu v oblasti dialógu, a to v rôznych kontextoch.

Ako východiskovú referenciu v tejto oblasti uvedieme vzdelávací model „učenie sa ku koexistencii“, ktorý je súčasťou dokumentu Európskej Rady „Interkultúrne kompetencie pre všetkých“ (Interkultúrne kompetencie, 2012).

Model v sebe zahŕňa 6 vzdelávacích programov, ktorých niektoré komponenty priamo súvisia so vzdelávaním v oblasti dialógu. Ide o:

- vzdelávanie k mieru (napr. budovanie sebadôvery, medzinárodné porozumenie, mediačné zručnosti)
- vzdelávanie k prosociálnosti (napr. empatia, etická výchova)
- vzdelávanie k sociálnemu kapitálu (napr. sociálna kohézia, solidarita, spoločné projekty, partnerstvá)
- vzdelávanie ku globálnemu mysleniu (napr. zdieľanie hodnôt, globálne povedomie)
- vzdelávanie k demokratickému občianstvu (napr. participácia, rovnosť, praktizovanie práva a povinnosti, politické vzdelávanie, kritické občianske myslenie)
- vzdelávanie k interkulturalite (napr. vzájomné interkultúrne obohacovanie, reciprocita, kooperatívne učenie, náboženský dialóg).

So vzdelávacími aspektami vedenia dialógu sa často môžeme stretnúť v tzv. „ad hoc“ príbužných tréningových programoch, napr. v komunikačných, facilitačných či mediačných zručnostiach, ale ani tu neexistuje ucelená, resp. oficiálne uznávaná koncepcia vzdelávacieho programu určeného výlučne pre dialóg. Domnievame sa, že jeden z najprepracovanejších metodických materiálov v tejto oblasti je spomenutá príručka „Democratic Dialogue – A Handbook for Practitioners“.

2.1 Vzdelávanie o dialógu verus vzdelávanie k dialógu

Zámerom nášho plánovaného výskumu je vytvoriť samostatný interdisciplinárny vzdelávací program v oblasti dialógu, ktorého základ bude vychádzať už z existujúcich parciálnych relevantných vzdelávacích snáh. Cieľom však bude ich inovácia, zosúladenie, prípadne predstavenie úplne nových aspektov a interdisciplinárnych prístupov, ktoré by vzdelávanie v tejto oblasti mohli obohatiť tak, aby mohli byť užitočné pri riešení súčasných zložitých spoločenských situácií. Vzdelávanie tohto typu by malo tak zabezpečovať skvalitňovanie, prehlbovanie a inovovanie vzdelávacích či tréningových príprav facilitátorov dialógu, resp. odborníkov na dialóg. Zároveň by však malo zabezpečovať aj vzdelávanie potenciálnych participantov dialógu, zvyšovať povedomie o dialógu ako efektívnom nástroji pri riešení zložitých spoločenských otázok a podporovať udomáčnenie jeho bežného využívania v novovzniknutých situáciách.

Potom sa však nastoluje otázka, resp. je potrebné rozlíšiť smerovanie vzdelávania v oblasti dialógu, ktoré môže byť poňaté ako **vzdelávanie k dialógu** alebo **vzdelávanie o dialógu**. Podobným rozlišením sa zaoberá aj projekt WMQPEP pri prístupe vzdelávania v oblasti mieru. Konkrétnie rozlišuje „vzdelávanie k mieru“, ktorého cieľom je podporovať mierumilovné vzťahy v spoločnosti vo všeobecnosti, a „vzdelávanie o mieri“, ktorého cieľom je podporovať a propagovať povedomie o mieri, a vzdelávať o nástrojoch riešenia

konfliktov. Zahŕňa aj teoretické vzdelávanie o konfliktných teóriach, príčin vzniku konfliktov a ich dopad na spoločnosť a interpersonálne vzťahy (WMQPEP, 2016).

Z takýchto rozdielov ďalej vyplýva zaradenie vzdelávania do andragogických konceptov; zo systematického andragogického hľadiska je možné konštatovať, že vzdelávanie v oblasti dialógu vykazuje isté charakteristiky, podľa ktorých takéto vzdelávanie možno zaradiť do kultúrno osvetovej andragogiky (v prípade, že zameriavanie vzdelávacích snáh bude smerovať na participantov dialógu, resp. občanov širšej spoločnosti, podobne, ako je to napr. pri vzdelávaní k prosociálnosti, či interkultúrnom vzdelávaní) alebo, vzdelávanie v oblasti dialógu možno zaradiť do andragogiky profesijnej (v prípade, že zameriavanie vzdelávacích snáh bude smerovať na prípravu odborníkov na dialóg, facilitátorov dialógových skupín, ľudí profesijného zamerania, ktorých pracovná náplň vyžaduje vedenie dialógov, atď.). Ak však budeme primárne vnímať vzdelávanie v oblasti dialógu ako potenciálny nástroj pre spoločenskú transformáciu, je možné ho potom ukotviť v samostatnej kategórii vzdelávania. Podľa Sládkayovej (2016), podobnú situáciu môžeme pozorovať aj v kontextuálne blízkej, oblasti občianskeho vzdelávania dospelých.

Iba hlbšia analýza vzdelávacích cieľov – napr. potenciálnych cieľových skupín, ktorým vzdelávanie v oblasti dialógu bude poskytované a kontextových situácií, v ktorých by sa inovované dialogické postupy mali aplikovať, nám umožní bližšie špecifikovať, či sa v nadchádzajúcim výskume budeme orientovať na vzdelávanie k dialógu, alebo o dialógu ako aj to, ktoré vzdelávacie a interdisciplinárne komponenty budeme do týchto vzdelávaní zaraďovať.

Záver

V súčasných novovzniknutých krízových spoločenských situáciách – charakteristických svojou komplexnosťou, viacdimenziálnosťou, kontroverznosťou, či dokonca nebezpečnosťou, v rámci slovenského, európskeho či globálneho spoločenstva, je nevyhnutné zavádzat kvalitné a strategické nástroje a postupy pre prevenciu ešte väčšieho prehlbovania ich náročnosti a pre riešenia už vzniknutých problémov. Domnievame sa, že jedným z takýchto významných, či dokonca strategických nástrojov by malo byť práve vzdelávanie k dialógu a o dialógu, výsledkom ktorého by mali byť zefektívnené dialogické metódy, kvalitní facilitátori dialógu a pripravenosť ľudí (s odlišnými názormi) do dialógov vstupovať. A tým spoločnosti, jednotlivcov či vlády spájať – na lokálnej ako aj medzinárodnej úrovni, v priestore a prostriedkami určených pre konštruktívnu komunikáciu, výmenu názorov, pochopeniu svojich odlišných predstáv, pri tvorbe kreatívnych a všetkými akceptovateľných riešení.

Použité zdroje:

ANNAN, Kofi. 2017: a year for hard questions and honest answers. [online]. Newseek: 2017. [cit. 2017-04-01]. Dostupné na internete: <http://europe.newsweek.com/kofi-annan-world-leader-ethics-donald-trump-europe-refugees-syria-538206?rm=eu>

- BAR-TAL , D. Nature, Rationale and Effectiveness of education for coexistence. In *Journal of Social Issues*. 2004, vol. 60, no. 2, p. 253-271.
- BREMMER, I. – KUPCHAN, C. *Top risks 2017: Geopolitical recession*. [online]. EurAsia Group: 2017. [cit. 2017-03-01]. Dostupné na internete: http://www.eurasia-group.net/files/upload/Top_Risks_2017_Report.pdf
- GUILHERM, A. – MORGAN, W.J. *Buber and Education: Dialogue as conflict resolution*. 1. Vyd. New York: Routledge, 2014. 176 s. ISBN 978-0-415-81692-2.
- NEUNER, Gerhard. The dimensions of intercultural education. In *Intercultural competence for all: Preparation for living in a heterogeneous world*. [online]. Strasbourg: Council of Europe publishing, Council of Europe Pestalozzi Series, No. 2., 2012, p. 11-51. [cit. 2016-15-12]. Dostupné na internete: http://www.coe.int/t/dg4/education/pestalozzi/Source/Documentation/Pestalozzi2_EN.pdf ISBN 978-92-871-7356-0.
- PRUITT, B. – THOMAS, P. *Democratic Dialogue: A handbook for practitioners*. [online]. 2007. [cit. 2016-15-12]. Dostupné na internete: http://www.undp.org/content/dam/undp/library/crisis%20prevention/democratic%20_dialogue.pdf . ISBN 978-91-85391-94-3.
- SCHIMMEL, Noam. Towards a sustainable and holistic model of peace education: a critique of conventional modes of peace education through dialogue in Israel. In *Journal of Peace Education*. ISSN 1740-021X, 2009, vol. 6, no. 1., p. 51-67.
- SLÁDKAYOVÁ, Michaela. Prienyky a špecifika občianskeho a záujmového vzdelávania dospelých [online]. Banská Bystrica: Conferencia Edukácia dospelých, 2016. [cit. 2016-15-12]. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/307477316_Prienyky_a_specifika_obcianskeho_a_zaujmoveho_vzdelavania_dospelych .STENNER, Christina. Teaming up with Insider mediators. In *Security Community Issue* [online]. 2016, r.3, č.12 [cit. 2016-15-12]. Dostupné na internete: <http://www.osce.org/magazine>
- West Midlands Quaker Peace Education Project (WMQPEP). [online]. 2016. [cit. 2016-15-12]. Dostupné na internete: <http://www.peacemakers.org.uk/resources/learning-for-peace>

Citácie z prejavov na videu:

- BÚTORA, M. [online]. Banská Bystrica: Konferencia Human Forum, 2016. [cit. 2016-15-12]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/humanforumsks/?fref=ts>
- STEINMEIER, F.A. *What has the OSCE chairmanship meant for Germany*. [online]. OSCE, 2016. [cit. 2016-28-12]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/osce.org/?fref=ts>

Kontaktné údaje:

Mgr. Soňa Karíková, Msc.
Interná doktorandka
Katedra Andragogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
e-mail: sona.karikova2@umb.sk

VÝSKYT A PRÍČINY VZNIKU ŠIKANOVANIA V ZÁKLADNÝCH A STREDNÝCH ŠKOLÁCH

Július Grňa

Abstrakt

Šikanovanie je v súčasnosti jedným z najnebezpečnejších, ale aj najčastejšie sa vyskytujúcich sociálno-patologických javov v edukačnom prostredí. Príspevok pojednáva o výskyte šikanovania u žiakov základných a stredných škôl, ako aj o endogénnych a exogénnych príčinách jeho vzniku. V príspevku prezentujeme empirické zistenia odborníkov, zaobrájúcich sa danou problematikou a výsledky vlastného výskumu realizovaného v prostredí základných a stredných škôl v okrese Žilina.

Abstract

Bullying is one of the most dangerous and most frequent socio-pathological phenomena in the educational environment. The article deals with the occurrence of bullying among students of primary and secondary schools as well as endogenous and exogenous origins. It presents empirical investigations of the professionals dealing with the issue, and the results of own research conducted in primary and secondary schools in the district of Žilina.

Kľúčové slová: sociálno-patologické javy, šikanovanie, príčiny

Key words: socio-pathological phenomena, bullying, causes

Úvod

Aj keď bola otázka dodržiavania ľudských práv, tolerancie a porozumenia vždy aktuálnou, v súčasnosti sa najmä kvôli celosvetovej politickej situácii dostáva do popredia ešte väčšmi. Stále častejšie sa stretávame s prejavmi násilia a intolerancie, či už sú dôvodom náboženské, jazykové, kultúrne, etnické, menšinové, alebo iné rozdiely. Je dôležité zamyslieť sa nad tým, kde robíme chybu, či je väčšmi za vzniknutý stav zodpovedná rodinná výchova alebo školský výchovno-vzdelávací systém.

Zastávame názor, že pre každého človeka je rodina tým prostredím kde sa od ranného detstva stretáva so základnými etickými princípmi smerujúcimi k tolerancii a porozumeniu v medziľudských vzťahoch. Často sa však stáva, že v tejto oblasti rodinná výchova zlyháva. Už v základných školách mávajú často žiaci výhrady voči spolužiakom s fyzickým, mentálnym postihnutím, iným náboženským presvedčením, odlišnou sexuálnou orientáciou alebo sa odlišujúcim svojim oblečením, názormi, socio-ekonomickým statusom. Takéto rozdiely medzi žiakmi veľmi často vyúsťujú do prejavov šikanovania. Šikanovanie v školskom prostredí je mimoriadne nebezpečnou formou násilia, ktorá ohrozuje nielen základné ciele výchovno-vzdelávacieho procesu, ale aj pocit bezpečia všetkých žiakov navštevujúcich školu.

1 Príčiny vzniku šikanovania

V Metodickom usmernení 7/2006-R schválenom za účelom prevencie šikanovania vládou SR sa píše, že: „Šikanovaním rozumieme akékoľvek správanie žiaka alebo žiakov, ktorých zámerom je ubliženie inému žiakovi alebo žiakom, prípadne ich ohrozenie, alebo zastrašovanie. Ide o cielené a opakované použitie násilia voči takému žiakovi alebo skupine žiakov, ktorí sa z najrôznejších dôvodov nevedia alebo nemôžu brániť“ (www.minedu.sk).

Šikanovanie je následkom nedobrých medziľudských vzťahov a takmer vždy aj dôsledok poruchy vzťahov v skupine, ktoré sa môžu v prípade nečinnosti kompetentných, alebo ich neodborných zásahoch naďalej zhoršovať. M. Kolář člení vzťahy v infikovanej skupine, z ktorých vyplývajú aj dôvody agresívneho správania nasledovne:

- šikanovanie ako patologické správanie
- šikanovanie ako závislosť
- šikanovanie ako porucha vzťahov v skupine.

Šikanovanie ako patologické správanie – patologickým označujeme také správanie, ktoré je v rozpore so všeobecne prijatými normami v spoločnosti a hovoríme o ňom ako o nepriateľnom.

Šikanovanie ako závislosť – charakteristickou je diferenciácia žiakov na skupinu „silných a slabých“, kde „silní“ skrývajú vlastný strach za prejavy agresie voči „slabým“. Medzi týmito skupinami následne vzniká obojstranná a trvalá väzba, kedy sa vzájomne potrebujú.

Šikanovanie ako porucha vzťahov v skupine – pri tejto eventualite ide o poruchu vzťahov v skupine. Šikanovanie je vždy záležitosťou celého triedneho kolektívu, nielen agresora a jeho obete. V kolektíve sa vždy prejaví skupinová dynamika a vo vnútri infikovanej skupiny dochádza k ďalšiemu zhoršovaniu interpersonálnych vzťahov, čo vedie od počiatočného neraz až k najťažšiemu štádiu šikanovania (Kolář, 2001, s. 27-35).

Typickým príkladom nezdravých vzťahov v skupine je školská trieda, v ktorej dochádza k šikanovaniu. Šikanovanie sa v školách vyskytuje už od nepamäti a agresor má veľa možností vybrať si v predmetnom prostredí obet.

Učiteľ neraz vzhľadom na svoje profesijné zameranie a nedostatočné kompetencie v súvislosti s diagnostikovaním šikanovania považuje prejavy intolerancie za nevinné doberanie a neodhadne moment, kedy správanie žiakov prekročí túto citlivú hranicu, čoho dôsledkom je mierny nárast výskytu šikanovania v školskom prostredí za posledné desaťročie.

Uvedené potvrdzujú výsledky výskumu M. Pétiovej zameraného na výskyt predmetného javu, ktorý realizovala v prostredí základných a stredných škôl s porovnaním rokov 2005 a 2014. Výsledky výskumu deklarujú, že pokial v roku 2005 nemalo žiadne skúsenosti so šikanovaním 50,8% respondentov, v roku 2014 to bolo už len 35,4% opýtaných. V roku 2005 sa v pozícii obete šikanovania ocitlo 13% skúmaných žiakov, ale v roku 2014 priznalo takýto zážitok až 21,2% žiakov, tvoriacich výskumný súbor (Pétiová, 2015, s. 24).

2 Príčiny šikanovania v základných a stredných školách

I. Štúr považuje už ranné detstvo za kritické obdobie, kedy získavame základné predpoklady k láske a dôvare v ľudí. Pri nedostatku pozitívnych podnetov môže dôjsť k nedostatočnosti empatického cítenia, schopnosti súčitu i obdivu, ktoré si človek buduje vo vzťahu k známym tváram už v prvých dňoch, či týždňoch života (Štúr, 2005, s. 11).

Fenomén šikanovania je v súčasnosti v školách veľmi rozšíreným zlom, ktorého častý výskyt môže mať veľa príčin. Viacerí odborníci rozlišujú endogénne a exogénne príčiny výskytu šikanovania.

Endogénne, (vnútorné) príčiny šikanovania – vychádzajú z vnútorného psychického rozpoloženia človeka a jeho vnútorných pohnútok. Mnohé rizikové osobnostné charakteristiky agresora motivujú k násilnému správaniu voči okoliu.

M. Kolář k nim zaraďuje popri silnej túžbe po moci, nápadnej krutosti, ale aj sadistickým sklonom tieto motívy, podnecujúce u agresora sklon k násiliu:

- Motív upútania pozornosti – agresor túži byť stredobodom zájmu svojich spolužiakov a robí všetko preto, aby získal ich obdiv.
- Motív zabíjania nudy – citovo vyprahnutý agresor zažíva prostredníctvom šikanovania vzrušenie a nachádza to, čo ho baví.
- Motív Mengeleho – podstata súvisí so skúmaním hraníc ľudskej odolnosti a tento motív súvisí s praktikami lekárov nacistického Nemecka počas 2. svetovej vojny.
- Motív žiarlivosti – charakteristická je žiarlivosť voči žiakovi, ktorému sa dostávajú prejavy sympatií a náklonnosti vyučujúcich.
- Motív vykonať niečo veľké – neúspešní žiaci dokazujú prostredníctvom prejavov násilia, že aj oni môžu byť centrom pozornosti v triednom kolektíve.
- Motív prevencie – predchádzajúce skúsenosti a identifikácia s pozíciou obeť nútia agresora k prejavom šikanovania, aby sa opäťovne neocitol na okraji skupiny (Kolář, 2001, s. 85-86).

V súvislosti s osobnostnými dispozíciami môžeme k vnútorným príčinám vzniku agresie a násilia priradiť aj osobnosť s neprimeraným hodnotením a sebahodnotením, výbušný temperament, vrodený syndróm ADHD a iné poruchy CNS, zníženú úroveň kognitívnych schopností, nedostatočnú mieru empatie u agresora, ale aj faktor dedičnosti.

Exogénne (vonkajšie) príčiny šikanovania – sú rovnako dôležité, ako osobnostné príčiny a taktiež významne podmieňujú agresívne správanie žiakov. Vonkajšie príčiny vychádzajú zo sociálneho prostredia agresora, v ktorom vyrastá a najčastejšie sa pohybujie.

E. Smiková a A. Kopányiová k nim zaraďujú najmä vplyv rodinného prostredia, edukačného prostredia, rovesníckych skupín a masmédií.

- Vplyv rodiny – neúplná rodina, nedostatočná rodinná výchova, slabé materiálno-ekonomicke zabezpečenie rodiny.
- Vplyv školy – časté „nálepkovanie“ žiakov učiteľmi ovplyvňuje ich sebahodnotenie, ideály, hodnoty a normy správania.

- Vplyv rovesníckych skupín – spôsob prežívania voľného času detí a mládeže a z toho vyplývajúce nebezpečenstvo spolunáležitosti s kriminogénnymi skupinami.
- Vplyv masmédií – ich existencia znižuje početnosť možností kontaktov s okolím, môžu znižovať kreativitu, fantáziu, schopnosť koncentrácie a pozornosti žiakov. Veľkým zdrojom násilia je kinematografia, ale aj hudba. V súčasnosti je medzi mladými ľuďmi rozšírený „rap“ a najmä texty tohto hudobného štýlu podnecujú v mladých ľuďoch sklonky k agresii (Smiková, Kopányiová, 2013, s. 19-22).

S. Kariková s M. Šimegovou uvádzajú, že agresori často pochádzajú z:

- rodín typických násilníckym správaním a tvrdou disciplínou vyžadovanou od rodičov,
- rodín s nízkym sociálno-ekonomickým statusom,
- rodín bez kontroly (agresori prežívajú svoj voľný čas často bez dohľadu dospelých),
- viacdetných rodín,
- rodín s vysokou frekvenciou súrodeneckého šikanovania (podobnosť s rodinami obetí). (Kariková, Šimegová, 2007, s. 63)

Taktiež CH. Kyriacou uvádza, že iniciátori šikanovania pochádzajú často z rodín, v ktorých je vedená nedôsledná výchova, alebo naopak prehnane prísna, s nedostatkom citových prejavov. V takých rodinách nie je zriedkavosťou, keď sa deti chovajú agresívne aj vo vzťahu k dospelým (Kyriacou, 2005, s. 29).

Zastávame názor, že aj keď sú endogénne a exogénne príčiny šikanovania rovnocennými, výchovným pôsobením v rodinách je možné ovplyvniť aj niektoré osobnostné vlastnosti, ktoré určujú charakter človeka a vedú tak k predikcii jeho budúceho možného správania. Rodina je prvotným a základným výchovným činiteľom a jej prostredie vplýva na každého jedinca od jeho narodenia, či už pozitívnym, alebo negatívnym spôsobom.

3 Sociálna klíma školy ako významný determinant vzniku šikanovania

Násilie v školskom prostredí má niekoľko príčin, súvisiacich s osobnostnými vlastnosťami jednotlivých žiakov v triede, sociálnymi pomermi v ich rodinách, ale aj ďalšími faktormi, odvájajúcimi sa v prostredí školy, ktorými môžu byť osobnostné vlastnosti pedagógov, ale aj celková atmosféra školy a jednotlivých tried.

Sociálna klíma významne formuje vzťah žiakov ku škole, ku školskej triede, ale určuje aj charakter interpersonálnych vzťahov medzi jednotlivými žiakmi. Neraz práve v školskom prostredí vznikajú celoživotné priateľstvá medzi žiakmi, ale takisto tu môžu vznikať vzťahy plné napäťia, negatívnych emócií, intolerancie, vzájomnej zloby a nevraživosti.

H. Grecmanová chápe školskú klímu, ako špecifický prejav školského života ovplyvnený viacerými faktormi predmetného prostredia. K týmto faktorom patria popri architektúre a veľkosti školy aj organizačná štruktúra inštitúcie, materiálne vybavenie školy, školský komfort, celkový vplyv školského prostredia, veľkosť tried a v neposlednom

rade vzájomné medziľudské vzťahy medzi pedagógmi a žiakmi (Grecmanová, 1997, s. 364-367).

K. Hollá upozorňuje, že sociálna klíma triedy a prejavy agresie žiakov v školskom prostredí sa vzájomne podmieňujú a medzi faktory, ktoré v tomto ohľade navzájom súvisia zaraďuje vzťahy v triede, role žiakov, emocionálne naladenie, osobnosti žiakov, interakciu medzi nimi, kooperáciu a formy vzájomnej komunikácie (Hollá, 2010, s. 37).

M. Adámik-Šimegová zdôrazňuje priamu súvislosť medzi klímom triedy a výskytom agresívneho správania, keď píše, že šikanovanie je dôsledkom nepriaznivej triednej klímy a naopak, nepriaznivá triedna klíma vedie k šikanovaniu (Adámik-Šimegová, 2009, s.73).

Z uvedeného vyplýva, že nezdravá školská a triedna klíma môže viesť k nárastu agresie medzi žiakmi. Najmä v prípadoch, kedy je rôznymi činiteľmi v tomto prostredí vytváraná atmosféra napäťa a slabší jedinci slúžia celej triede, ako ventil v záťažových situáciach.

V roku 2015 sme realizovali vlastný výskum, ktorý bol okrem iného orientovaný aj na porovnanie sociálnej klímy v základných školách a v stredoškolskom prostredí. Časť výskumného súboru tvorili učitelia skúmaných škôl (N=54).

T 1 Porovnanie sociálnej klímy v školskom prostredí

Možnosti	Učitelia základných škôl		Učitelia stredných škôl	
	n	%	n	%
Dobrá	12	57,14	17	51,52
Primeraná	3	14,29	16	48,48
Výborná	6	28,57	0	0
Zlá	0	0	0	0
Spolu	21	100	33	100

Zdroj: vlastný výskum

Z príslušnej tabuľky T 1 rezultuje, že 28,57 % učiteľov hodnotilo sociálnu klímu na základných školách výborne, 57,14 % opýtaných ju vnímalо ako dobrú a primeranou bola pre 14,29 % opýtaných. Medzi stredoškolskými učiteľmi bola v 51,52 % prípadoch sociálna klíma na ich škole posudzovaná ako dobrá a 48,48 % respondentov sa vyslovilo, že celková atmosféra na ich pracovisku je primeraná. Ani jeden skúmaný učiteľ nepovažoval školské prostredie v ktorom pôsobil za vyslovene zlé.

Zastávame názor, že zvýšený výskyt prejavov šikanovania v edukačnom prostredí je výsledkom zhoršujúcej sa vzájomnej komunikácie medzi všetkými účastníkmi pedagogického procesu, ktorími sú žiaci, ich rodičia a učitelia. Táto zhoršená komunikácia negatívne vplýva na sociálnu klímu školy. Pozitívna školská klíma je veľmi dôležitá najmä z toho dôvodu, aby mali žiaci vybudovaný kladný vzťah k škole. Takýto vzťah si však vybudujú len vtedy, keď bude prioritou školy nielen pôsobenie na kognitívnu zložku osobnosti žiaka, ale rovnakú dôležitosť budeme priklaadať i rozvoju emocionálnej a psychomotorickej zložke osobnosti.

Záver

V súčasnosti pod vplyvom vedecko-technického pokroku najmä komunikácia prostredníctvom sociálnych sietí vytláča osobný kontakt a stáva sa preferovanou najmä u detí a mládeže, čím znižuje ich schopnosť sociálnej interakcie. Využívaním elektronickej komunikácie klesá schopnosť mládeže pohotovo a adekvátne reagovať na vzniknutú situáciu pri priamom kontakte, čím sa zvyšuje riziko pocitu menejčnosti či zníženej komunikačnej zručnosti. Opakovaná neschopnosť pružne reagovať môže spôsobiť frustráciu a v krajinom prípade vyvolať skratové konanie vo forme verbálneho či fyzického útoku komunikačne nezrelého jedinca. Výmena názorov, skúseností, pocitov či zážitkov z pohodlia domova obmedzuje riziko nevhodnej reakcie, no tiež segreguje členov rodiny či kolektívnu a minimalizuje osobný kontakt. Spôsobuje to narúšanie osobných väzieb a degradáciu priateľstva, ktorého poslanie a význam sa pod tlakom sociálnych sietí výrazne mení. Zhoršená úroveň komunikácie sa odzrkadluje v kvalite medziľudských vzťahov, čo je v súčasnosti tiež jedna z hlavných príčin nárastu násilia a intolerancie v spoločnosti. Je teda výzvou nielen pre rodinu, školu, ale i pre celú spoločnosť, aby sme našli spôsob ako zvrátiť tento stav a navrátiť sa k tomu, aby sa ľudia prestali vyhýbať osobnému kontaktu so svojimi susedmi a známymi.

Použité zdroje

- ADÁMIK-ŠIMEGOVÁ, M. 2009. Aktuálny pohľad na šikanovanie v prostredí slovenskej základnej školy. In *Zborník referátov z vedeckej konferencie*. Brno: Tribun EU, s. 71-78. ISBN 978-80-7399-857-8.
- GRECMANOVÁ, H. 1997. Faktory prostredia ovplyvňujúce školskú klímu. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982. 1997. roč. XLIX, č. 7-8, s. 364-369.
- HOLLÁ, K. 2010. *Elektronické šikanovanie- nová forma agresie*. Bratislava: Iris, 2010. 92 s. ISBN 978-80-89256-58-7.
- KARIKOVÁ, S.- ŠIMEGOVÁ, M. 2008. *Šikanujúci žiak v prostredí stredných škôl*. Banská Bystrica: PF UMB, 2008. 207 s. ISBN 978-80-8083-680-1.
- KOLÁŘ, M. 2001. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. 255 s. ISBN 80-7367-014-3.
- KYRIACOU, CH. 2005. *Řešení výchovných problémů ve škole*. Praha: Portál 2005. 152 s. ISBN 80-7178-945-3.
- Metodické usmernenie MŠ SR 7/2006 z 28. marca 2006 k prevencii a riešeniu šikanovania žiakov v školách.* [online]. 2014. [cit. 2014-01-29], Dostupné na internete:<http://www.udzs-sk.sk/dokumenty/metodicke-usmernenia.html?page_id=501>.
- PÉTIOVÁ, M. 2015. *Šikanovanie v základných a stredných školách*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR, 2015. 59 s. ISBN 978-80-89354-43-6.
- SMIKOVÁ, E. – KOPÁNYIOVÁ, A. 2013. *Pedagogické možnosti znižovania agresivity detí v školskom veku*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2013. 70 s. ISBN 978-80-8052-478-4.
- ŠTÚR, I. 2005. Šikana ako nenávisť. In *Rodina a škola*. ISSN 0231-6463, 2005. roč. LIII, č. 2, s. 11.

Kontaktné údaje:

PhDr. Július Grňa

Pedagogická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

e-mail: julogrna@gmail.com

HUMAN FORUM 2016
DISKUSNÉ FÓRUM O DEMOKRACII A ĽUDSKÝCH PRÁVACH

Editorky

Mgr. Jarmila Androvičová, PhD.
PhDr. Martina Bolečeková, PhD.

Vydavateľ

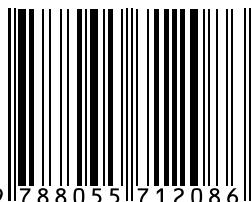
BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Rok vydania
2016

Rozsah
116 strán

ISBN 978-80-557-1208-6

HUMAN FORUM 2016

9 788055 712086

ISBN 978-80-557-1208-6